

Osmanlı Siyasî Tarihinin Ana Kaynakları: Kronikler*

Erhan AFYONCU**

SON 20 YILDA TÜRKİYE'DE sosyal ve ekonomik tarih daha önemli denilerek siyasî tarih araştırmalarının ihmal edilmesi, Osmanlı tarihçiliğinin hal edilmesi gereken en önemli meselesidir. Çünkü yapılan çalışmaların önemli bir kısmı ne sosyal ve ekonomik tarihtir, ne de başka bir şeydir. Bu tür araştırmaların çoğunluğu siyasî tarih altyapısına sahip olunmadığı için havada kalmaktadır. Nitekim bu araştırmaların birşey ifade edip etmediği önümüzdeki yıllarda daha iyi anlaşılacaktır. Tarih tarihtir. Bir bütün olarak ele alınıp incelenmesi gerekir.

Osmanlı siyasî tarihi daha yazımı tamamlanmamış ve sanılanın aksine çok eksik bırakılmış bir sahadır. Bu sahanın en önemli kaynakları da Osmanlı kronikleridir. Osmanlı siyasî tarihinin araştırılmasının ihmaline paralel olarak kronikler üzerine yapılan araştırma ve neşirler de azalmıştır. Halbuki Osmanlı tarihlerinin neşri Türk tarihçiliği için atılması gereken ilk adımdır. Avrupa tarihine bakıldığında bu tür neşirlerin çok önceden tamamlandığı görülür.

Osmanlı Tarihçiliğinin Doğuşu ve İlk Eserler

Osmanlı tarih yazıcılığı, devletin kuruluş tarihine nazaran oldukça geç bir zamanda başlamıştır. Osmanlı İmparatorluğu'nun tarih sahnesine çıktığı XIII. yüzyılın sonları ile XIV. yüzyılın başlarına ait Osmanlı tarihleri olmadığı gibi, diğer milletler tarafından yazılmış kaynak eserler de son derece azdır. Bu tarihlerde eserlerini kaleme almış üç Bizans tarihçisi (Pachy-

* Bu makalede Tanzimat öncesi Osmanlı tarihlerinin belli başlılarından bahsedilmiş, hacmi aşırı artıracığı için sefaretnâmeler, ıslahat lâyhaları gibi eserler hakkında bilgi verilmemiştir. Bu makale Osmanlı tarih yazarları ile ilgili hazırlamakta olduğumuz eserin oldukça kısaltılmış ve özetlenmiş hâlidir.

** Yard. Doç. Dr., Marmara Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü.

meres, Nicephoras, Kantakousenos) ile üç Arap seyyahı ve coğrafyacısı (İbn Batuta, İbn Said, el-Umarî) vardır. Bunların da eserlerinde Osmanlı Beyliği'ne ait verdikleri bilgiler son derece kısıtlıdır.

İlk Osmanlı tarihi, XV. yüzyılın başlarında yazılmış olan *Yahşi Fakih Menakıbnâmesi*'dir. Ancak bu eser bugün mevcut değildir. Yahşi Fakih, Orhan Gazi'nin imamı İshak Fakih'in oğludur. Eserini yazarken kendi gördüklerinin yanı sıra babasının şahit olduğu ve duyduğu hadiseleri de kullanmış olmalıdır. İlk devirlere ait önemli bilgiler veren bir tarih kaleme almış olan Aşıkpaşazâde, 1413 yılında Gebze'den geçerken hastalanmış ve Yahşi Fakih'in evinde misafir olmuştu. Burada Yahşi Fakih'in yazdığı kitabı görüp okumuş ve kendi tarihini yazarken de bu bilgileri kullanmıştır. Bu menakıbnâme muhtemelen Osmanlı Beyliği'nin ilk yıllarına ait bilgi veren *Anonim Tevârih-i Âl-i Osmân*'lara da kaynak olmuştur.¹

Bugün elimizde mevcut en erken Osmanlı tarihi XV. yüzyılın başlarında yazılmış olan Ahmedî'nin *İskendernâme*'sidir. 815 (1412-1413) yılında ölen Ahmedî, manzum olan bu eserinde Büyük İskender menkıbesinden hareketle felsefe, ilahiyat, tıp ve tarihten söz eder. 8 bin beyitten fazla, uzun bir mesnevî türünde hazırlanmış olan *İskendernâme*'nin sadece 340 beytinde Osmanlı tarihinden bahsedilir. Ertuğrul Gazi'den Yıldırım Bâyezid devri ortalarına kadar gelen ve Emir Süleyman'a sunulan eserin *Dâstân-ı Tevârih-i Mülûk-ı Âl-i Osmân* isimli bölümü Osmanlı tarihi hakkında bazı bilgileri ihtiva etmektedir. 792 (1390)'de yazılan bu esere müellif daha sonra 813 (1410) yılına kadar ilaveler yapmıştır.²

Ahmedî'den sonra gelen ilk dönem Osmanlı tarihinin kaynaklarından bir tanesi de tarihî takvimlerdir. Saray takvimleri diye de adlandırılan bu kı-

1 V. L. Menage, "The Menâqib of Yakhshi Faqih", *Bulletin of the School of Oriental and African Studies*, 1963, sy. XVI, s. 50-54.

2 Ahmedî, *İskendernâme, İnceleme-Tıpkı Basım*, İsmail Ünver (haz.), Ankara, 1983; Necib Âsım, "Osmanlı Tarih-nüvisleri ve Müverrihleri", *Tarih-i Osmânî Encümeni Mecmuası (TOEM)*, İstanbul, 1329, sy. I, s. 41-47; Nihat Sami Banarlı, "XIVüncü Asır Anadolu Şairlerinden Ahmedî'nin Osmanlı Tarihi: Dâsitân-ı Tevârih-i Mülûk-ı Âl-i Osmân ve Cemşid ü Hurşid Mesnevisi", *Türkiyat Mecmuası*, İstanbul, 1939, sy. VI, s. 111-176; "Dâstân ve Tevârih-i Mülûk-ı Âl-i Osmân", *Osmanlı Tarihleri*, Çiftçioglu N. Atsız (haz.), İstanbul, 1947, c. I, s. 3-35; Kemal Sılay, "Ahmedî's Ottoman History", Indiana University, Yüksek Lisans Tezi, Indiana, 1990; Günay Kut, "Ahmedî", *DİA (Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi)*, c. II, s. 165-167; Pol Fador, "Ahmedî's Dasitan as a Source of Early Ottoman History", *Acta Orientalia Hungaricae*, 1984, sy. XXXVIII, s. 41-54; Serpil Bağcı, "Minyatürlü Ahmedî İskendernâmeleri, İkonografik Bir Deneme", Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Ankara, 1989; Hasan Akçay, "Ahmedî'nin İskender-namesi Transkripsiyonlu Metin", Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Urfa, 1999; Salih Demirebilek, "Ahmedî'nin İskendernâme Adlı Eseri Üzerinde İnceleme (Ses Bilgisi-Şekil İlgisi-Cümle Bilgisi) Metnin Transkripsiyonu, Sözlük Çalışması", Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Edirne, 2000.

sa metin manzumeleri Hz. Adem'den itibaren peygamberlerin ve halifelerin kronolojik listeleri ile Selçuklu, Osmanlı ve Karamanlıların tarihlerine ait önemli olayları ihtiva ederler. Bu takvimlerde ayrıca kehanetler ve rüya tabirleri ile ilgili bilgiler gibi konulara ait malumat da bulunur. Altı tanesi yayınlanmış olan bu takvimlerin çoğunluğu II. Murad döneminde hazırlanıp padişaha sunulmuştur. En eskisi 824 (1421) yılına ait olup Farsçadır. Diğerleri 835 (1431), 843 (1439), 848 (1444), 850 (1446) tarihlerinde hazırlanmıştır. Fatih Sultan Mehmed'e sunulan takvim ise 1452 tarihli'dir. Bu takvimlerde kısa bilgiler bulunsa da zaman zaman önemli noktalara değinilmiştir. Mesela bu takvimlerde Osmanlı kroniklerinde "Düzmece" olarak nitelenen Şehzâde Mustafa'nın Yıldırım Bâyezid'in gerçek oğlu olduğu açıkça ifade edilmiştir. Takvimlerde olayın geçtiği yıl verilmeyip, takvimin hazırlandığı yıldan ne kadar önce meydana geldiği zikredilmektedir.³

İlk nüvesi II. Murad'ın ilk yıllarında hazırlanmış olan popüler anonim tarihler de önemli kaynaklardandır. *Anonim Tevârih-i Âl-i Osmân* diye adlandırılan bu tarihler Süleyman Şah'ın Anadolu'ya gelişi ile başlayıp değişik tarihlerde sona ermektedirler. Bunların önemli bir kısmı II. Bâyezid dönemi ortalarına, 1494'e kadar gelir. Son hallerini II. Bâyezid zamanında almışlardır. Bir kısmı ise Kanunî devri ortalarına kadar gelir. *Anonim Tevârih-i Âl-i Osmân*'lar, Osmanlı İmparatorluğu'nun ilk dönemleri hakkında en teferruatlı bilgileri veren eserlerdendir. Yazıldıkları dönemde geniş bir okuyucu kitlesi bulduklarından, kütüphanelerdeki nüsha sayıları da oldukça fazladır. Bu eserlerde Osmanlı siyasî tarihinin yanısıra Ayasofya'nın inşası ile ilgili efsanelere de geniş bir şekilde rastlanılır.⁴ F. Giese bunlardan 14 tanesinin karşılaştırmalı neşrini yapmıştır.⁵ Giese neşrinden sonra da onun kullanmadığı değişik nüshalar üzerinde çalışmalar yapılmıştır.⁶

3 Osman Turan, *İstanbul'un Fethinden Önce Yazılmış Tarihi Takvimler*, Ankara, 1984; Nihal Atsız, "Fatih Sultan Mehmed'e Sunulmuş Tarihi Bir Takvim", *İstanbul Enstitüsü Dergisi*, İstanbul, 1957, sy. III, s. 17-23; a.mlf., *Osmanlı Tarihi'ne Ait Takvimler*, İstanbul, 1961, c. I; V.L. Menage, "Osmanlı Tarihçiliğinin Başlangıcı", *Tarih Enstitüsü Dergisi*, çev. Salih Özbaran, İstanbul, 1978, sy. 9, s. 230.

4 Stefanos Yerasimos, *Türk Metinlerinde Kostantiniye ve Ayasofya Efsaneleri*, İstanbul, 1993.

5 *Die Altosmanischen Anonymen Chroniken*, F. Giese (nşr.), I, Breaslau, 1922; II, Übersetzung, Leipzig 1925 (Eski harflerle 14 nüshanın karşılaştırmalı neşri). *Anonim Tevârih-i Âl-i Osman*, F. Giese (nşr.), Nihat Azamat (haz.), İstanbul, 1992 (Giese Anoniminin nüsha farkları dahil edilmeden yeni harflerle yayını); Necdet Öztürk, "Anonim Tevârih-i Âl-i Osmanların Kaynak Değerleri Hakkında", *XII. Türk Tarih Kongresi*, Ankara, 2001, s. 755-762; H. Hüseyin Adaloğlu, "Osmanlı Tarih Yazıcılığında Anonim Tevârih-i Âl-i Osman Geleneği", *Osmanlı*, Ankara, 1999, c. VIII, s. 286-302.

6 Ali Birbiçer, "Anonim Tevârih-i Âl-i Osman", Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 1989 (Atatürk Kitaplığı, Muallim Cevdet Yazmaları, nr. K. 255); Halime Doğru, "Tevârih-i İbtidâ-i Âl-i Osman", Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 1986 (İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, İbnülemin Yazmaları, nr. 3202); Meral Pekmezci (Akşener), "Anonim Zikr-i 2

II. Murad dönemine ait önemli bir tarih yakın zamanlarda bulunmuştur. *Gazavât-ı Sultân Murâd bin Mehemmed Han* isimli bu eserde II. Murad devrinde meydana gelen İzladı ve Varna savaşları ayrıntılı olarak anlatılır. Elimizde mevcut olan ve neşredilen nüshanın bazı sayfaları eksiktir. Başta Edirne barış görüşmeleri olmak üzere bu kitapta zikredilen birçok bilgi devrin diğer kaynaklarında bulunmamaktadır.⁷

II. Murad'ın cülûsundan başlayarak 1449'da Şehzâde Mehmed'in Dul-kadiroğlu'nun kızı ile evlenmesine kadar olan hadiseleri yıl yıl veren kısa bir metin de mevcuttur.⁸

Fatih Sultan Mehmed'in hükümdarlığı Osmanlı tarihinin en önemli dönemi olmasına rağmen tarihçilik bu yıllarda da fazla gelişmemiştir. Bu dönemde yazılmış üç tarih vardır. Bunlardan Enverî'nin 869 (1465) yılında bitirdiği ve Veziriazam Mahmud Paşaya sunduğu 3730 beyitten oluşan mesnevî tarzındaki *Düstûrnâme* isimli eseri, ana hatları ile üç bölümdür. Mukaddimeden sonra gelen birinci bölümde Peygamberler ve Moğollara kadar İslâm devletleri, ikinci ve en uzun bölümde Aydınöğlü Beyliği ve Umur Beyin gazâları, üçüncü bölümde ise Osmanlı Devleti tarihi 842 beyitte 1465 yılına kadar anlatılmaktadır. Menage, Enverî'nin bir ayda telif etmesinden hareketle elindeki bir metni, nazım hâline getirip, kendi gördüğü bazı olayları da eklediğini belirtmektedir.⁹ Enverî'nin Fatih nâmına kaleme aldığı ve bu dönemdeki hadiseler hakkında geniş bilgiler verdiği anlaşılan *Teferrücnâme* isimli eseri ise kayıptır.¹⁰

Mülûk-i Âl-i Osman", Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 1988 (TSMK [Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi], Sultan Mehmed Resad ve Tiryal Hanım kısmı, nr. 700). Bu nüshanın düzgün bir neşri için bkz. *Anonim Osmanlı Kroniği (1299-1512)*, Necdet Öztürk (haz.), İstanbul, 2000; Ahmet Akgün, "Anonim Tevârîh-i Âl-i Osman", Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 1988 (TSMK, Revan Kısmı, nr. 1100); H. Hüseyin Adaloğlu, "Muh-yiddin Cemalî'nin Tevârîh-i Âl-i Osman", Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 1990; Beşir Çelebi, *Tevârîh-i Âl-i Osman*, İ. Hikmet Ertaylan (nşr.), İstanbul, 1946 (Bu yayının tenkidi için bkz. Adnan Erzi, *Belleten*, Ankara, 1949, sy. 49-50, s. 181-185).

7 *Gazavât-ı Sultân Murâd b. Mehemmed Han*, Halil İnalçık ve Mevlüd Oğuz (nşr.), Ankara, 1978; Yeter Torun, "Gazavat-ı Sultan Murad Han'da Cümle", Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Adana, 2000.

8 V.L. Menage, "Sultan II. Murad'ın Yıllıkları", *Tarih Dergisi*, İstanbul, 1982, sy. 33, s. 79-98.

9 *Düstûrnâme-i Enverî*, Mükrimin Halil (Yınanç) (nşr.), İstanbul, 1928. Paris nüshasının neşridir. Eserin değerlendirmesi ise daha sonra yayımlanan başka bir kitapta yapılmıştır. Mükrimin Halil, *Düstûrnâme-i Enverî: Medhal*, İstanbul, 1930; *Le Destân d'Umûr Pacha (Düstûrnâme-i Enverî)*, İrene Melikof-Sayar (nşr. ve çev.), Paris, 1954. Aydınöğülları ile ilgili kısmın Paris ve İzmir nüshalarının karşılaştırmalı neşri ve Fransızca'ya tercümesidir. Eserin Osmanlı tarihi ile ilgili kısmı bu iki nüshaya göre yeniden yayınlanmıştır. *Fatih Devri Kaynaklarından Düstûrnâme-i Enverî, Osmanlı Tarihi Kısmı (1299-1465)*, Necdet Öztürk (haz.), İstanbul, 2003.

10 Necdet Öztürk, *Düstûrnâme-i Enverî*, s. XXXIII-XXXIV.

Fatih devrine ait bir diğer tarih Şükrullah bin Şehabeddin Ahmed'in, *Behçetü't-Tevârih* isimli Farsça olarak yazılmış eseridir. Kâinatın yaratılışından başlar, çeşitli hanedanları anlattıktan sonra son bölümünde Osmanlı tarihini Fatih'in tahta çıkmasına kadar getirir. Veziriazam Mahmud Paşaya sunulmuş olan bu eser geniş bir dönemi ihtiva etmesine rağmen oldukça kısadır. Kronoloji ağırlıklıdır. Şükrullah'ın eseri 937 (1530-31) yılında Mustafa Fârisî tarafından bazı değişiklikler ve kısaltmalar yapılarak *Mahbûbü Kulûbi'l-Ârifîn* ismiyle Türkçeye çevrilmiştir.¹¹

Bu dönemin bir diğer tarihi ise Fatih'in son veziriazamına aittir. Veziriazam Karamanî Mehmet Paşa, *Tevârih-i Selâtinü's-Sultaniye* isimli Arapça mensur bir tarih yazmıştır. Bu eser Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan 884 (1479) yılına kadar gelen kısa bir tarihtir. Muhtemelen bir takvimin Arapçaya çevrilerek biraz süslenmiş şeklidir.¹²

Osmanlı Tarihçiliğinin Yükselişi

Osmanlı tarihine ait teferruatlı bilgi veren ilk eserler XV. yüzyılın ikinci yarısında II. Bâyezid döneminde yazılmıştır. Osmanlı tarihinin ilk dönemleri için en önemli bilgileri ihtiva eden eser *Aşıkpaşazâde Tarihi*'dir. Aşıkpaşazâde, *Yahşi Fakih Menakıbnâmesi*'ni kullandığı için teferruatlı bilgi vermektedir. Ahmedî, Şükrullah, Enverî gibi tarihçiler Osmanlı tarihini, kâinat tarihinin bir parçası olarak ele alırlarken, Aşıkpaşazâde, Tarihinin tamamını Osmanlılara ayırmıştır. 1400'lü yıllarda doğan ve 1484'ten sonraki bir tarihte ölen Aşıkpaşazâde'nin, *Tevârih-i Âl-i Osmân*'ı Osmanlı tarihinin ilk devirleri için en önemli bilgileri ihtiva eden kitaptır. Kayıp olan *Yahşi Fakih Menakıbnâmesi*'ni geniş biçimde kullandığı için Tarihinin değeri artmaktadır. Yazarın ölümünden sonra muhtemelen zeyiller yapıldığı için eserin yazma nüshalarının sonlarının bitiş tarihleri farklı farklıdır.¹³

11 Şükrullah, *Dokuz Boy Türkler ve Osmanlı Sultanları Tarihi*, çev. Nihal Atsız, İstanbul, 1939; Şükrullah, *Behçetüttevârih*, çev. Çitçioğlu N. Atsız, *Osmanlı Tarihleri*, İstanbul, 1947, c. I, s. 39-76. Bu iki neşirde eserin baş tarafı ile eski Türklere ve Osmanlılara ait kısımlarının Türkçeye çevirileri yapılmıştır. Atsız'ın ikinci neşrinde ilk baskıda Türk boyları ile ilgili verdiği açıklamalar konulmamıştır; Ayla Demiroğlu, "Behçetü't-tevârih", *DLA*, c. V, s. 49-50; Farsça metin ve Almanca çevirisi için bkz. Theodor Seif, "Der Abschnitt über die Osmanen in Şükrullah's Persischer Universal-geschichte", *Mitteilungen zur Osmanischen Geschichte*, Wien, 1925, sy. II, s. 63-128.

12 Mükrimin Halil Yinanç, "Millî Tarihimize Ait Mühim Bir Vesika", *Türk Tarih-i Encümeni Mecmuası*, İstanbul 1340, c. XIV, sy. 93, s. 85-142; "Karamanlı Nişancı Mehmed Paşa, Osmanlı Sultanları Tarihi", çev. İsmail Hakkı Konyalı, *Osmanlı Tarihleri*, İstanbul, 1947, c. I, s. 321-369.

13 *Aşıkpaşazâde Tarihi*, Âli Bey (nşr.), İstanbul, 1332; Friedrich Giese, *Die Altosmanische Chronik des Asik Pasa-zade*, Leipzig, 1929; "Aşıkpaşaoğlu, *Tevârih-i Âl-i Osmân*", Çiftçioğlu N. Atsız (haz.), *Osmanlı Tarihleri*, İstanbul, 1947, c. I, s. 77-319. Âli Bey neşri 1502, Giese'nin neşri 1492 yılına kadar gelir. Atsız iki yayını karşılaştırıp yeni bir neşir 2

Fatih'in tarihçisi diye bilinen Tursun Bey ise gördüğü hadiseleri ağır ve süslü bir dille *Tarih-i Ebü'l-Feth* adıyla kaleme almıştır. Girişi bir siyasetnâme gibi olan eser 1444'te Fatih'in ilk cülüsünden başlayıp Hadım Ali Paşa'nın 1488'de Memlükler üzerine yaptığı ve mağlup olduğu seferle sona ermektedir.¹⁴ II. Bâyezid döneminde kaleme alınmasına rağmen Fatih dönemindeki hadiselerin içerisinde bulunmasından dolayı bu dönemin en önemli kaynağıdır. Ancak Tursun Beyin bu eseri hadiseleri sistematik olarak anlatan bir tarihten ziyade, Fatih ve II. Bâyezid'e methiye özelliği ağır basan bir kitaptır. İran tarih yazıcılığında sıkça görülen bu türün Osmanlı sahasında yazılmış ilkidir. Eserin methiye yönü o kadar ağır basmaktadır ki, başarısız olunan 1456 Belgrad ve 1480 Rodos kuşatmaları bile zafer gibi gösterilmektedir. Enveri'nin eserinde olduğu gibi burada da Veziriazam Mahmud Paşa ön plana çıkarılmaktadır. Müellif, Bâyezid-Cem mücadelesinde Cem Sultan'ın yanında yer almış, daha sonra esir düşmüş ancak bağışlanmıştır. Bu hadisenin tesiri ile eserinde II. Bâyezid'e da ağırlık vermiştir. II. Bâyezid'in eksikliklerine Tarihinde bir sebep bulmaktadır. II. Bâyezid bir sefere çıktığı zaman ise aşırı abartmaktadır. Örneğin Kili ve Akkerman seferinden bahsederken bu kalelerin üzerine onca azametini rağmen Fatih'in bile gelemediğini söylemektedir. Eserde üslup ve methiye ön plana çıktığı için hadiseler hakkında az bilgi verilmiştir. Müellifin edebî üsluptan uzaklaştığı zamanlar verdiği bilgiler çoğalmıştır.¹⁵

1520'li yıllarda vefat eden Mehmed Neşri'nin *Kitâb-ı Cihânnümâ* isimli eseri genel bir dünya tarihidir. Ancak bu eserin sadece Osmanlı tarihi ile ilgili kısmı elimizde kalmıştır. Neşri'nin Tarihi, yazara mahsus orijinal bilgileri ihtiva etmemektedir. Çeşitli eserlerden yapılmış bir derlemedir. Esas kaynağı *Aşıkpaşazâde Tarihi*'dir. Ayrıca bir tarihi takvimi ve anonim bir *Tevârih-i Âl-i Osmân*'ı (Oxford-Bodleian nüshası) kullanır. Ancak Neşri'de, başka

yapmıştır. Eserdeki bilgilerin ne şekilde kullanılması gerektiği hakkında bkz. Halil İnalçık, "Aşıkpaşazâde Tarihi Nasıl Okunmalı?", çev. Fahri Unan, *Söğütten İstanbul'a*, Mehmet Öz ve Oktay Özel (haz.), Ankara, 1999, s. 119-145; Abdulkadir Özcan, "Aşıkpaşazâde", *DİA*, c. IV, s. 6-7. Yeni bir neşir için bkz. Aşıkpaşazâde, *Osmanoğulları'nın Tarihi*, Kemal Yavuz-M. A. Yekta Saraç (haz.) İstanbul 2003..

14 Tursun Bey, *Târih-i Ebü'l-Feth*, Mehmed Ârif (nşr.), İstanbul, 1330; Tursun Bey, *Târih-i Ebü'l-Feth*, Mertol Tulum (haz.), İstanbul, 1977; *Tursun Beg, The History of Mehmed the Conqueror*, Chicago, 1978. Bu neşir Ayasofya nüshasının faksimile metnini, eserin İngilizce özetini ve bir değerlendirmeyi ihtiva etmektedir; Halil İnalçık, "Tursun Beg, Historian of Mehmed the Conqueror's Time", *Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes*, 1977, sy. LXIX, s. 55-71; Mertol Tulum, "Dursun Bey", *DİA*, c. X, s. 6-7.

15 Kenan İnan, "A Summary and Analysis of the Tarih-i Ebü'l-Feth (History of the Father of Conquest) of Tursun Bey (1488)", Doktora Tezi, The University of Manchester, 1993; a.mlf., "Sade Nesirden Süslü Nesire: Fatih'in Tarihçisi Tursun Bey ve Tarih Yazma Tarzı", *Osmanlı*, Ankara, 1999, c. I, s. 293-300.

eserlerde bulunmayan bazı bilgilere de rastlanır.¹⁶ Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan II. Bâyezid'e kadar gelir.¹⁷ Üç kaynağın birbirine uymayan kronolojilerini usta bir tarihçi titizliği ile birleştirmiştir. Bu yüzden oldukça dikkat çeken *Neşri Tarihi* kendisinden sonraki tarihçiler arasında popüler olmuş ve yeni yazılan tarihlere tesir etmiştir. Yeni bir neşrinin yapılması gerekmektedir.¹⁸

Oruç bin Adil tarafından yazılan ve *Oruç Bey Tarihi* olarak bilinen eser 908 (1503) yılına kadar gelen bir Osmanlı tarihidir.¹⁹ Birkaç defa neşredilmiş ise de nüshalar arasındaki problemler çözülmediği ve mesele tam olarak kavranamadığı için *Oruç Tarihi*'nin ne olduğu ortaya konulamamıştır.²⁰ Bu konuda geniş bir inceleme yapan Menage'nin vardığı sonuç Oruç'un iki eser yazdığı yönündedir. Birincisi 900 (1494-5)'de veya çok kısa bir süre sonra yazılmıştır. Bunda anonim bir metinden faydalanılmıştır. Oxford ve Cambridge nüshaları ilk yazdığı Tarihi ihtiva etmektedir. İkincisi ise *Aşıkpaşazâde Tarihi*'nin tadil ve tahrifi ile Oruç'un ona yaptığı zeyilden

16 Mesela İstanbul'un fethi sırasında gemilerin karadan yürütülmesinden bahsederken Kozluca Dere isimli bir yerden bahseder ki, bu bilgiye diğer tarihlerde rastlanılmaz (Bkz. Mehmed Neşri, *Kitâb-ı Cihan-nümâ, Neşri Tarihi*, Faik Reşit Unat ve Mehmed Altay Köymen (nşr.), Ankara, 1987, c. II, s. 691).

17 M.C. Şehabeddin Tekindağ, "Neşri", *İA (İslâm Ansiklopedisi)*, c. IX, s. 214-216; V.L. Menage, *Neshri's History of the Ottomans*, London, 1964 (Bu kitabın tanıtımı ve değerlendirilmesi için bkz. Halil İnalçık, *Belleten*, Ankara, 1965, sy. 116, s. 667-772); Franz Taeschner, "Neşri Tarihi El Yazmaları Üzerine Araştırmalar", *Belleten*, Ankara, 1951, sy. 61, s. 497-505; Faik Reşit Unat, "Neşri Tarihi Üzerinde Yapılan Çalışmalara Toplu Bir Bakış", *Belleten*, Ankara, 1943, sy. 25, s. 177-201; a.mlf., "Müverrih Mehmet Neşri'nin Eseri ve Hayatı Hakkında", *Belleten*, Ankara, 1957, sy. 82, s. 297-300; Fahriye Arık, *Onbeşinci Asır Tarihçilerinden Neşri'nin Hayatı ve Eserleri*, İstanbul, ts.

18 Daha önceki neşirleri için bkz. Mehmed Neşri, *Kitâb-ı Cihan-nümâ, Neşri Tarihi*, Faik Reşit Unat ve Mehmed Altay Köymen, Ankara, 1949, 1957, II c.; Mehmed Neşri, *Kitâb-ı Cihan-nümâ*, Franz Taeschner (nşr.), Leipzig, 1951, 1955, II c. Birinci cilt Menzel nüshasının, ikinci cilt ise Manisa nüshasının tıpkı basımıdır.

19 Faik Reşit Unat, "Oruç b. Adil", *İA*, c. IX, s. 418-419V; Irene Beldiceanu-Steinherr, "Un Legs Pieux du Chroniqueur Uruç", *Bulletin of the School of Oriental and African Studies*, London, 1970, sy. XXXIII, s. 359-363; Halil İnalçık, "Osmanlı Tarihçiliğinin Doğuşu", çev. Fahri Unan, *Söğütten İstanbul'a*, Mehmet Öz ve Oktay Özel (haz.), Ankara, 1999, s. 104-105; Necdet Öztürk, "II. Bayezid Devri Kronolojisi -Oruç Bey Tarihine Göre-", *Bir-Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, İstanbul, 1995, sy. 4, s. 153-172; a.mlf., "Oruç Bey Tarihi ile Türkçe Anonim Kronikler Arasındaki İlişkiye Dair", *Bir*, İstanbul, 1995, sy. 4, s. 117-125.

20 Franz Babinger, *Die Frühosmanischen Jahrbücher des Uruç (Quellen des Islamischen Schrifttums)*, Hannover, 1925. Daha sonra Babinger detaylı bir düzeltme cetveli eklemiştir. *Nachtrag*, Hannover, 1926; *Oruç Beğ Tarihi*, Nihal Atsız (haz.), İstanbul, 1972; R.F. Kreutel, *Der Fromme Sultan Bayezid die Geschichte seiner Herrschaft (1481-1512) nach den altosmanischen Chroniken des Uruç und Anonymus Hanivaldanus*, Graz-Wien-Köln, 1978. Bu kitapta *Oruç Tarihi*'nin önceki neşirlerinden farklı bir nüshasının tıpkı basımı ve Almancaya tercümesi vardır. Bu nüsha 908 (1502-1503) yılına kadar gelmektedir. *Oruç Tarihi*'nin yeni bir neşri Necdet Öztürk tarafından hazırlanmaktadır.

müteşekkildir. 906 (1500-1501)'da yazımına başlanılan bu eser ise 908 (1502-1503)'de bitirilmiştir. Bu metin kısmen ve hatalı olarak Manisa nüshasında, tamamı ise Paris'teki iki nüshada yer almıştır.²¹

Kemal isimli bir müellifin yazdığı *Selâtin-nâme* Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan 1490 yılına kadar gelen hadiseleri manzum olarak anlatır. *Selâtin-nâme* yazarı Kemal, aynı dönemde yaşamış Sarıca Kemal (Kemal-i Zerd) ile karıştırılmıştır.²²

Bihîştî Ahmed Sinan Çelebinin *Tarih-i Bihîştî* isimli eseri Osmanlı İmparatorluğu'nun kuruluşundan II. Bâyezid dönemine kadar gelen ve ağır bir üslupla yazılmış bir tarihtir. Ancak eserin başı ve sonu eksiktir. Mevcut nüsha Yıldırım Bâyezid ile başlayıp, Fatih'in ölümünden sonra Veziriazam Karamanî Mehmed Paşanın katledilmesi hadisesi ile bitmektedir. Mevcut olmayan ilk kısmın çok kısa bir özeti ele geçmiştir. Eserin bir parçasını oluşturan *Muharebe-i Bâyezid ve Şehzâde Cem* kısmını ayrı bir kitap gibi mütalaa edenler vardır. Bu bölümde taht mücadelesinin yanı sıra II. Bâyezid devrinin diğer hadiseleri 908 (1502)'e kadar anlatılmaktadır. Menage eserin *Heşt Bihîşt* kullanılarak yazıldığını belirtirken, *Neşrî Tarihî*'nin edebî bir üslupla yeniden kaleme alınması olarak değerlendirenler de vardır. Ancak bu eserden başka tarihlerde olmayan bazı orijinal bilgilere de ulaşılmaktadır.²³

Edirneli Ruhi'nin eseri ise 1511 yılına kadar gelen bir Osmanlı tarihidir. Bilhassa II. Bâyezid dönemi ile ilgili kısımlarında orijinal bilgiler bulunmaktadır. 1509 depremi ile ilgili oldukça geniş malumata da rastlanır.²⁴ Menage, araştırmalarının sonunda daha önce 4 nüshası var zannedilen *Ruhi Tarihî*'nin Oxford ve Edirne Selimiye Badi nüshalarının *Anonim Tevârih-i Âl-i*

21 V.L. Menage, "On the Recenzions of History of the Ottomans", *Bulletin of the School of Oriental and African Studies*, London, 1967, sy. XXX, s. 322. Paris Bibliotheque Nationale'de bulunan iki nüsha Cambridge ve Oxford nüshalarıyla karşılaştırılarak yapılmış bir inceleme için bkz. Sadeddin Buluç, "Untersuchungen über die Altosmanische Anonyme Chronik der Bibliotheque Nationale zu Paris, suppl. turc 1047, anc onds Turc 99", Doktora Tezi, Breslau, 1938.

22 XV. Yüzyıl Tarihçilerinden Kemal, *Selâtin-nâme (1299-1490)*, Necdet Öztürk (haz.), Ankara, 2001; Robert Anhegger, "Selâtin-nâme Müellifi Kemal", *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, İstanbul, 1952, c. IV, sy. 4, s. 447-470; Necdet Öztürk, "II. Bayezid Devri Tarihçilerinden Sarıca Kemal", *Prof. Dr. Fikret İşıltan'a 80. Doğum Yılı Armağanı*, İstanbul, 1995, s. 221-245; a.mf., "Osmanlı Tarih Kaynağı Olarak Selâtin-nâme", *Uluslar Arası Kuruluşunun 700. Yıl Dönümünde Bütün Yönleriyle Osmanlı Devleti Kongresi*, Konya, 2000, s. 61-67.

23 Hasan Aksoy, "Bihîştî Ahmed Sinan Çelebi", *DİA*, c. VI, s. 144-145; V.L. Menage, "Bihîştî", *EF*, I. 1210; Nihal Atsız, "İstanbul Kütüphanelerinde Tanınmamış Osmanlı Tarihleri", *Türk Kütüphaneciler Derneği Bülteni*, Ankara, 1957, c. VI, sy. 1-2, s. 52-53.

24 M. Kemal Özerin, "Ruhi", *İA*, s. 764-765; V.L. Menage, "Edirneli Ruhi'ye Atfedilen Osmanlı Tarihinden İki Parça", *İsmail Hakkı Uzunçarşılı'ya Armağan*, Ankara, 1976, s. 311-333 (*Ruhi Tarihî*'nden Şehzâde Korkut'un 1509'da Mısır'a gitmesi ve 1509 İstanbul depremi ile ilgili iki parçanın Berlin ve Cezayir nüshalarına göre karşılaştırmalı yayınıdır).

Osmân olduğu kanaatine varmıştır. Menage'a göre sadece Berlin ve Cezayir nüshaları Ruhi Tarihi'dir.²⁵ Neşri'nin kaynaklarından olan Oxford-Bodleian Anonim'i *Ruhi Tarihi* diye yayınlanmışsa da *Ruhi Tarihi* değildir.²⁶

Kim olduğu tam olarak tespit edilememiş olan Kıvamî'nin, *Fetihnâme-i Sultan Mehmed* isimli nazım-nesir karışık yazılmış kitabının 25 bölümü Fatih dönemine, üç bölümü de II. Bâyezid'in ilk yıllarına aittir. II. Bâyezid döneminde kaleme alınan eserde Fatih döneminin hemen hemen bütün hadiselerinden bahsedilir. Daha sonra II. Bâyezid'in cülûsu, Karaman'da meydana gelen hadiseler ve Kili'nin fethi anlatılır.²⁷

Mehmed bin Hacı Halil el-Konevî'nin *Tarih-i Âl-i Osman* isimli Farsça olarak yazılmış eseri Türkiye Selçuklularından bahsettikten sonra 889 (1484)'a kadar Osmanlı tarihini anlatır.²⁸ Bir diğer Farsça tarih *Me'âli* mahlaslı Seyyid Mir Ali bin Muzaffer'in *Hünkârname*'sidir. Bu eserde Fatih dönemi ele alınmıştır. Manzum olarak Firdevsî'nin *Şehnâmesi*'nden ilhamla yazılan bu eserde üslup ön plana çıkmıştır. İstanbul'un fethi kısaca anlatılıp, Balkanlar'daki seferlerden bahsedildikten sonra geniş olarak Uzun Hasan ile olan mücadele ele alınmaktadır. Daha sonra Boğdan taraflarındaki hadiseler ile İsfendiyar Beyliği'nin ele geçirilmesine geçilmiştir. Şehzâde Mustafa'nın ölümünden, ardından da bu hadisede sorumlu bulunan Mahmud Paşanın öldürülmesinden bahsedilir. Şehzâde Mustafa'nın ölümü sebebiyle başsağlığı dilemek üzere gelen Mısır elçisi anlatılarak eser sona erer. Eserde Timurlular, Akkoyunlular ve Karakoyunlular hakkında da uzun uzun bilgi verilmektedir.²⁹

II. Bâyezid dönemini konu alan daha sonra yazılmış tarihler de vardır. Kanunî döneminde Matrakçı Nasuh'un yazdığı bir eserde bu dönem anlatılır.³⁰

25 Berlin Devlet Kütüphanesi nr. or. quart. 821; Cezayir, Bibliotheque-Musee, nr. 1650. M. Fuad Köprülü Kütüphanesi'nde bulunan son nüshanın mahiyeti ve nereden olduğu ise belli değildir.

26 Yaşar Yücel ve Halil Erdoğan Cengiz, "Rûhi Tarihi-Oxford Nüshası-Değerlendirme, Metnin Yeni Harflere Çevirisi", *Belgeler*, Ankara, 1992, sy. 18, s. 359-472.

27 Kıvamî, *Fetihnâme-i Sultan Mehmed*, Franz Babinger (haz.), İstanbul, 1955; Ceyhan Vedat Uygur, "Kıvamî'nin Fetihnâme-i Sultân Mehmed'i ve Dil Özellikleri (İmlâ-Gramer-Metin-Lügat)", Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Konya, 1991; İsa Kayaalp, "Kıvamî", *DİA*, c. XXV, s. 507.

28 Robert Anhegger, "Mehmed b. Hacı Halil ül-Konevî'nin Tarih-i Âl-i Osman'ı", *Tarih Dergisi*, İstanbul, 1951, sy. 3-4, s. 51-66 (Bu makalede Paris Bibliotheque Nationale, suppl. pers. 1394'te bulunan nüshanın özeti verilmiştir).

29 Refet Yalçın Balata, *Hünkârname, [(Tevârih-i Âl-i Osman) Mir Seyyid Ali b. Muzaffer-i Me'âli]*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 1992; Robert Anhegger, "Mu'allî'nin Hünkârname'si", *Tarih Dergisi*, İstanbul, 1949, sy. 1, s. 145-166.

30 Matrakçı'nın bu eseri tez olarak çalışılmıştır. Bkz. Faruk Söylemez, "Anonim Tevârih-i Âl-i Osman (1481-1512)", Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Kayseri, 1995.

Resmî Tarih Yazıcılığı

Osmanlı Devleti'nde resmî tarih yazıcılığı, vekayinüvislik kurumunun XVIII. yüzyıl başlarında ortaya çıkmasından itibaren imparatorluğun sonuna kadar sürecek devamlı bir devlet hizmeti haline gelmiştir. Ancak vekayinüvislik Fatih zamanında ortaya çıkıp, Kanunî devrinden itibaren devamlı bir memuriyet haline dönüşerek XVII. yüzyılın başlarına kadar süren şehnâmeciliğin devamıdır. Her ne kadar bu iki müessesenin gâye ve ortaya koyduğu eserler arasında önemli farklar³¹ bulunsa da, şehnâmecilik ve vekayinüvislik resmî tarih yazıcılığının iki farklı dönemidir.

Şehnâme yazıcılığı Fatih devrinde başlamıştır. Fatih, Şehdî'yi tarihî hadiseleri şehnâme tarzında yazması için görevlendirmiş, ancak bu ilk şehnâme denemesi başarılı olamamıştır.³² II. Bâyezid devrinde resmî tarih yazıcılığı ilk ürünlerini Türkçe ve Farsça olarak İdris-i Bitlisî ve İbn Kemal'in eserleri ile vermiştir.

İdris-i Bitlisî *Heşt Bihîşt* isimli eserinde ilk sekiz Osmanlı padişahını Farsça olarak anlatır. II. Bâyezid'in emriyle kaleme alınan bu eserde Vasaf ve Cüveynî tarihleri model alınmış ve oldukça süslü bir üslup kullanılmıştır. İran tarih yazıcılığının bir örneği olan bu eserde Osmanlı tarihinin ilk dönemleri için fazla orijinal bilgi bulunmamaktadır.³³ 1146 (1734) yılında Abdülbâki Sadi Efendi tarafından manzum kısımları ile bazı mensur kısımları çıkarılarak Türkçe'ye bir tercümesi yapılmıştır.³⁴ Günümüzde yeni harflerle bir tercümesi yapılmadığı ve iyi bir incelemeden geçmediği için İdris-i Bitlisî'nin eserinin çok önemli bir tarih olup olmadığı anlaşılamamıştır.

II. Bâyezid'in emriyle Türkçe bir tarih kaleme alan ve daha sonra devam ederek eserini ilk on padişahın anlatıldığı 10 cildlik bir tarih haline getiren İbn Kemal, Osmanlı tarihçiliğinde bir dönüm noktasıdır. İbn Kemal'in tarihiyle ilk dönem Osmanlı tarihçiliği en önemli eserini vermiştir. Müellif daha önce yazılmış tarihlerde olduğu gibi tarihi, birbiriyle ilgisi olmayan olaylar dizisi olarak değil, birbirine bağlı bir hadiseler zinciri olarak ele almıştır. Bir konuyu anlatırken onun meydana gelmesine sebep olan önceki hadiselerin de üzerinde durmuştur.³⁵ İbn Kemal'in eseri Osman Gazi'den

31 Bekir Kütükoğlu, "Vekayi'nüvis", *Vekayi'nüvis, Makaleler*, İstanbul, 1994, s. 104.

32 Necib Asım, "Osmanlı Tarihüvisleri ve Müverrihleri", *TOEM*, İstanbul, 1329, c. I, sy. 7, s. 425-428.

33 Abdulkadir Özcan, "Heşt Bihîşt", *DİA*, c. XVII, s. 271-273; a.mlf., "İdris-i Bidlisi", *DİA*, c. XXI, s. 485-488; Mehmet Bayraktar, *Bitlisli İdris*, Ankara, 1991; Mehmet Şükrü, *Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu: Bitlisli İdris ve "Heşt Bihîşt" Adlı Eserine Göre*, Ankara, 1934.

34 TSMK, Bağdat Köşkü, nr. 196.

35 Menage, "Osmanlı Tarihçiliğinin Başlangıcı", s. 238.

Mohaç Seferinden dönüşe kadar olan süreyi ihtiva etmektedir. Her padişaha bir defter ayrılmıştır.³⁶ Ancak Kemalpaşazâde'nin on defterden oluşan eserinin tamamı bugün elde değildir. Çelebi Mehmed dönemine ait V. defter kayıptır. II. Murad devrini anlatan VI. defter ise eksiktir. Mevcut nüshada sadece 1443-1451 yılları arasındaki hadiseler vardır.³⁷ Yavuz döneminin anlatıldığı IX. defterin elimizde bulunan nüshaları, hükümdarın tahta çıkışından İran Seferi dönüşüne kadar olan hadiseleri ihtiva etmektedir. Doğu Anadolu'nun fethi ve Mısır Seferi ile ilgili kısım mevcut değildir.³⁸

Fatih döneminde başarılı olamayan şehnâmecilik Kanunî devrinde resmî bir müessese haline gelmiştir. Bu devrin ilk şehnâmecisi olan Arif Fethullah Çelebi, Şehdî tarafından yarım bırakılan şehnâmeyi yeniden kaleme almıştır. Farsça olarak yazılan *Şehnâme-i Âl-i Osmân* isimli 60 bin beyitten müteşekkil bu eser beş cilttir.³⁹ Arif'nin ardından şehnâmeciliğe getirilen Eflâtun bin Şirvânî,⁴⁰ onun başladığı *Hünernâme*'yi yazmaya devam etmiştir. Ancak onun ölümü üzerine bu eser 1569'da şehnâmeci olan Seyyid Lokman tarafından ikmal edilmiştir.⁴¹

En meşhur Osmanlı şehnâmecisi olan Seyyid Lokman bin Hüseyin el-Âşuri el-Urmevî⁴² yaklaşık 27 yıl kaldığı bu vazifesi sırasında birçok eser ka-

36 İbn Kemal, *Tevârih-i Âl-i Osman*, Şerafettin Turan (haz.), Ankara, 1970, c. I; İbn Kemal, *Tevârih-i Âl-i Osman*, Şerafettin Turan (haz.), Ankara, 1983, c. II; İbn Kemal, *Tevârih-i Âl-i Osman*, Koji Imazawa (haz.), Ankara, 2000, c. IV; İbn Kemal, *Tevârih-i Âl-i Osman*, Şerafettin Turan (haz.), Ankara, 1957, c. VII (Bu defterin yayımından sonra konuyla ilgili bir araştırma yapan Menage, Fatih, nr. 4205'te kayıtlı olan nüshanın müellif hattı olduğunu ortaya çıkarmıştır. Bkz. V.L. Menage, "Ms Fatih 1405 an Autograph of Kemal Pahsa-zâde's Tevârih-i Âl-i Othmân, Book VII", *Bulletin of the School of Oriental and African Studies*, 1960, c. XXIII, sy. 2, s. 250-264); İbn Kemal, *Tevârih-i Âl-i Osman*, Ahmet Uğur (haz.), Ankara, 1997, c. VIII; IX. Defterin neşri için bkz. Ahmet Uğur, *The Reign of Sultan Selim I in the Light of Selim-Nâme Literature*, Berlin, 1985, s. 65-145; İbn Kemal, *Tevârih-i Âl-i Osman*, Şefaettin Severcan (haz.), Ankara, 1996, c. X. I. Murad dönemine ait III. Defter için bkz. Millet Kütüphanesi, Ali Emiri Kısmı, nr. 30, vr. 76a-114a (82a-91b arası kayıptır). Bkz. TCYK (*İstanbul Kütüphaneleri Tarih-Cografya Yazmaları Katalogları*), İstanbul, 1943, s. 122; İbn Kemal, *Tevârih-i Âl-i Osman*, Koji Imazawa (haz.), c. IV, s. X.

37 Bibliotheque Nationale de Paris, suppl. turc, nr. 157.

38 Ahmet Uğur, *The Reign of Sultan Selim I in the Light of Selim-Nâme Literature*, s. 24-27; a.mlf., "Kemal Paşa-zade'nin VIII. ve IX. Defterleri ve Bu Defterlerin Işığında Yazarın Tarihçiliği", *VIII. Türk Tarih Kongresi*, Ankara, 1981, c. II, s. 1009-1012.

39 Tahsin Yazıcı, "Arif Fethullah Çelebi", *DİA*, c. III, s. 371-373; Esin Atıl, *Süleymanname, The Illustrated History of Süleyman the Magnificent*, Washington, 1986.

40 Necib Asım, a.g.m., s. 429-430.

41 Zeynep Tarım Ertuğ, "Hünernâme", *DİA*, c. XIV, s. 484.

42 Şehnâmeci Lokman ile ilgili geniş bilgi için bkz. Bekir Kütükoğlu, "Şehnâmeci Lokman", *Veka'yiniüvis-Makaleler*, İstanbul, 1994, s. 7-14; Necib Asım, a.g.m., s. 430-432; Ahmed Refik, *Âlimler ve Sanatkarlar*, İstanbul, 1924, s. 81-94; a.mlf., "Bizde Şehnâmecilik, Seyyid Lokman ve Halefleri", *Yeni Mecmua*, İstanbul, 1917, sy. 9, s. 169-172; H. Sohrweide, "Lokman b. Seyyid Husayn" *EF*, c. V, s. 813-814.

leme almıştır. *Hünernâme*,⁴³ *Selim Han-nâme (Şehnâme-i Selim)*,⁴⁴ *Şehinşah-nâme*,⁴⁵ *Zübdetü't-tevârih (Tomar-ı Neseb-nâme-i Hümayûn)*⁴⁶ ve *Zafer-nâme* başlıca eserleridir.

Talîkizâde Mehmed Subhî Efendi,⁴⁷ Lokman görevdeyken Türkçe olarak nesir şeklinde şehnâme yazmaya tayin edildi.⁴⁸ Talîkizâde bu görevinde iki si mensur birisi de manzum olmak üzere üç şehnâme telif etti. Bunlar *Şehnâme-i Hümayûn (Yanık Seferi)*⁴⁹ ve *Eğri Seferi Şehnâmesî*⁵⁰ dir.⁵¹ Ayrıca İran savaşlarına dair aşağıda bahsedilecek iki eser daha kaleme almıştır.

Talîkizâde 1601'de görevden alınarak yerine Hasan Hükmî tayin edilmiştir. Ancak Hasan Hükmî on yıl kadar süren şehnâmeciliğine rağmen bir eser ortaya koyamamıştır.⁵² Ondan sonra da resmî olarak yeni bir şehnâme tayin edilmemiştir.

43 Ahmed Tevhid, "Hünernâme", *TOEM*, İstanbul, 1326, c. I, sy. 2, s. 103-111; Tahsin Öz, "Hünernâme ve Minyatürleri", *Güzel Sanatlar*, İstanbul, 1939, sy. 1, s. 3-16; Nigar Anafarta, *Hünernâme Minyatürleri ve Sanatçıları*, İstanbul, 1969; Z.T. Ertuğ, aynı madde.

44 B. Kütükoğlu, a.g.m., s. 11; Filiz Çağman, "Şahname-i Selim Han", *Sanat Tarihi Yıllığı*, İstanbul, 1973, sy. V, s. 411-442.

45 B. Kütükoğlu, a.g.m., s. 11; Hüsametdin Aksu, "Sultan III. Murad Şehinşahnâmesi", *Sanat Tarihi Yıllığı*, İstanbul, 1981, sy. IX-X, s. 1-22; Nurhan Atasoy, "III. Murad Şehinşahnâmesi Sünnet Düğünü Bölümü ve Philadelphia Free Library'deki İki Minyatürlü Sayfa", *Sanat Tarihi Yıllığı*, İstanbul, 1973, sy. V, s. 359-388.

46 B. Kütükoğlu, a.g.m., s. 13; Günsel Renda, "Topkapı Sarayı Müzesindeki H. 1321 no'lu Silsilename'nin Minyatürleri", *Sanat Tarihi Yıllığı*, İstanbul, 1973, sy. V, s. 443-495; a.mlf., "Türk ve İslam Eserleri Müzesindeki Zübdetü't-Tevarih'in Minyatürleri", *Sanat*, İstanbul, 1977, sy. 6, s. 58-67; a.mlf., "Cheester Beatty Kitaplığındaki Zübdetü't-Tevarih ve Minyatürleri", *Prof. Dr. Bekir Kütükoğlu'na Armağan*, İstanbul, 1991, s. 485-506.

47 Christine Woodhead, "An Experiment in Official Historiography: The Post of Şehnâme-ci in the Ottoman Empire, 1555-1605", *Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes*, Wien, 1983, sy. LXXV, s. 157-182; a.mlf., "From Scribe to Litterateur : The career of a Sixteenth Century Ottoman Kâtib", *Bulletin of the British Society for Middle Eastern Studies*, London, 1982, c. IX, sy. 1, s. 55-74; Vahid Çabuk, "Tâlîkî-zâde Mehmed Subhî Efendi'nin Eğri Seferi Şehnâmesi", İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul, 1986, s. 2-13; Erhan Afyoncu, "Talîkizâde Mehmed Subhî'nin Hayatı Hakkında Notlar", *Osmanlı Araştırmaları*, İstanbul, 2001, sy. XXI, s. 285-306.

48 Erhan Afyoncu, "Vekayî'nüvis Tabirine Dair", *Türklük Araştırmaları Dergisi*, İstanbul, 2001, sy. 10, s. 7-19.

49 Vahid Çabuk, a.g.e., s. 30-36; Saadet Şanlı, "Şehnâme-ci Talîkî-zâde'ye Göre Osmanlı Pa-dışahlarının Şairlikleri-Tâlîkî-zâde Şehnâmesi (V. Hassa)'nın Edisyon Kritiği", İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul, 1986.

50 Christine Woodhead, *Tâlîkî-zâde's Şehnâme-i Hümayûn, Tahlil ve Metin*, Berlin, 1983.

51 Vahid Çabuk, "Tâlîkî-zâde Mehmed Subhî Efendi'nin Eğri Seferi Şehnâmesi", İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul, 1986.

52 Necib Asım, a.g.m., s. 430-432; Karşlı-zâde Cemaleddin Efendi, *Osmanlı Tarih ve Müverrihleri (Ayîne-i Zürefâ)*, İstanbul, 1314, s. 40-43.

II. Osman'ın emri ile bir şehnâme hazırlamasına rağmen Gânî-zâde Mehmed Nâdirî öncekiler gibi resmî olarak görevlendirilmiş bir şehnâmecî değildir. Eserinde I. Ahmed'in son zamanlarından başlayıp II. Osman zamanındaki İran savaşlarını ve Hotin Seferini manzum olarak anlatır. Müellifin asıl amacı bir mesnevî yazmak olduğu için 1960 beyitlik eserde tarih ikinci plandadır.⁵³

IV. Murad devrine ait bir şehnâme hazırlayan İbrahim Mülhimî de resmen şehnâmecî olarak tayin edilmemiştir. 1060 (1650)'da vefat eden İbrahim Mülhimî, *Şehinşâh-nâme*'de IV. Murad'ın doğumundan başlayarak 1048 (1638)'deki Bağdat Seferi dönüşüne kadar olan hadiseleri mesnevî tarzında manzum olarak anlatır.⁵⁴ Müellif ikinci bir cilt yazmayı planladıysa da bunu gerçekleştirememiştir. *Murad-nâme*'si ise Hz. Adem'den IV. Murad devrinin sonuna kadar gelen muhtasar bir genel tarihtir.⁵⁵

Bu şehnâmecilerin dışında da şehnâme türünde Osmanlı tarihleri yazanlara rastlanılır. Kanunî devrinde saraya mensup Esirî ünvanlı birisi tarafından kaleme alınan *Şehnâme*'de Kayıların Horasan'dan Anadolu'ya gelişleri ve Ertuğrul Gazi ile Osman Gazi'nin gazâları manzum olarak anlatılır. Eser Bursa'nın fethiyle sona ermektedir. Yarım kalan bu eser, Osmanlı İmparatorluğu'nun kuruluşu hakkında değişik bilgiler vermektedir.⁵⁶ Abdurrahman Gubârî'nin Kanunî'nin isteği üzerine yazdığı *Şahnâme (Süleyman-nâme)* isimli eseri de bir tür şehnâmedir. Yavuz'un İran ve Mısır seferleriyle, I. Süleyman'ın hükümdarlığının ilk yıllarına ait hadiseler Farsça ve manzum olarak anlatılmaktadır. Padişahı metheden birçok şiiri ihtiva eden bu eser Firdevsî'nin *Şehnâme*'sine benzer ve ona nazîre olarak yazılmıştır.⁵⁷ Mahremî de Kanunî döneminde bir şehnâme kaleme almıştır.⁵⁸

Şemsi Ahmed Paşa, *Şehnâme-i Sultan Murad* isimli 2398 beyitlik eserinde Hulefâ-i Raşidîn'den başlayıp, çeşitli İslâm devletlerinden bahsettikten

53 Numan Külekçi, "Gânî-zâde Nâdirî: Hayatı, Edebi Kişiliği, Eserleri, Divanı ve Şehnâmesi'nin Tenkitli Metni", Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Erzurum, 1985; Dündar Alıkkılıç, "Gânî-zâde Mehmed Nâdirî'nin Şehnâme-i Nâdirîsi", Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 1995.

54 TSMK, Revan, nr. 1418; Karatay (Fehmi Ethem Karatay, *Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi Türkçe Yazmalar Kataloğu*, c. I, İstanbul 1961), c. I, s. 253; Christine Woodhead, "İbrahim Mülhimî", *DİA*, c. XXI, s. 323-324; Babinger (Franz Babinger, *Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri*, çev. Coşkun Üçok, Ankara, 1982), s. 187-188.

55 Nuruosmaniye Kütüphanesi, nr. 4240; Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi, nr. 2149; *TCYK*, s. 35-36.

56 İsmet Parmaksızoğlu, "Yeni Bir Şehnâme", *Belleten*, Ankara, 1982, sy. 182, s. 319-322.

57 İsmet Parmaksızoğlu, "Abdurrahman Gubârî'nin Hayatı ve Eserleri", *Tarih Dergisi*, İstanbul, 1947, sy. 2, s. 347-356; Ali Alpaslan, "Gubârî Abdurrahman", *DİA*, c. I, s. 167-169.

58 Hatice Aynur, "Mahremî ve Şeh-nâme'si, I. Kısım, Yavuz Sultan Selim Dönemi", İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul, 1993, II c.

sonra Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan başlayarak geniş bir şekilde Osmanlı tarihini anlatır. Kanunî dönemi oldukça uzundur. 289 beyitlik III. Murad döneminin anlatıldığı kısımda Safevî ilişkileri, Kafkaslar'daki fetihler ve Sokollu Mehmed Paşanın öldürülmesi işlenir. III. Murad'ın anlatılacağı asıl kitap yazılmamıştır.⁵⁹ Nisârî'nin şehnâmesi ise III. Mehmed'in Eğri Seferini ve zaferini anlatır.⁶⁰

IV. Mehmed döneminin tarihini kaleme alan Abdurrahman Abdi Paşa, ilk vekayinüvis olarak zikredilmekle beraber bu iddia kabul görmemiştir.⁶¹ XVI. Yüzyılda "vekayinüvis" ünvanı tarih yazıcıları için kullanılsa da vekayinüvisliğin Divân-ı Hümayûna bağlı devamlı bir memuriyet olarak ortaya çıkması Naîmâ ile başlamış ve Raşid'den itibaren devamlılık kazanmıştır.⁶² İlk resmî vekayinüvis olan Halepli Mustafa Naîmâ vekayinüvis olarak 982-1070 (1574-1660) yılları arasının Tarihini kaleme almıştır.⁶³ Naîmâ'dan sonra vekayinüvis olan Şefik Mehmed Efendi de halefi gibi bürokrasi kökenlidir. 1115 (1703) Edirne Vakasını muğlak ve sanatlı bir dille tasvir etmiştir. Kitabın anlaşılması güç olduğundan daha sonra bu esere şerhler yazılmıştır.⁶⁴

Müderreslikten gelen Mehmed Râşid 1126 yılı başlarında (1714) arpalık tevcîh edilerek vekayinüvisliğe getirilmiştir. Kendisi vekayinüvis oluşunu bu tarihte gösterirken, Sadreddinzâde ise 13 Safer 1127 (18 Şubat 1715) tarihini vermektedir. Râşid, Ramazan 1135 (Haziran 1723) tarihinde Halep Kadılığına tayinine kadar vekayinüvislik hizmetini yürütmüştür.

Müellif vekayinüvis tayin edildiğinde III. Ahmed'in cülüsünden (1703) başlayarak vakaları yazmaya başlamışsa da, Rikab kaymakamı bulunan Nevşehirli İbrahim Paşa, onu Naîmâ'nın bıraktığı yerden (1660), 1703 yılına kadar olan hadiseleri yazmaya memur etmiştir. Râşid bu dönemi eserinin birinci cildinde ele almış, 1115-1130 (1703-1718) yılları arasındaki ha-

59 Şemsi Ahmed Paşa, *Şeh-nâme-i Sultan Murâd*, Günay Kut ve Nimet Bayraktar (haz.), Harvard, 2003 (Metnin Vatikan nüshasının tıpkıbasımı da var); Nimet Bayraktar, "Şemsi Ahmed Paşa: Hayatı ve Eserleri", *Tarih Dergisi*, İstanbul, 1982, sy. 33, s. 99-114.

60 TSMK, Hazine, nr. 1609. Karatay, c. I, sy. 244.

61 B. Kütükoğlu, "Vekayi'nüvis", s. 104; "Abdurrahman Abdi Paşa Vekayi'nâmesi, Tahlil ve Metin", Fahri Çetin Derin (haz.), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul, 1993.

62 B. Kütükoğlu, "Vekayi'nüvis", s. 104-105.

63 B. Kütükoğlu, "Vekayi'nüvis", s. 111-112; M. Cavid Baysun, "Naîmâ", *İA*, c. IX, s. 44-49; M. Münir Aktepe, "Naîmâ Tarihinin Yazma Nüshaları Hakkında", *Tarih Dergisi*, İstanbul, 1949, c. I, sy. 1, s. 35-52; Lewis V. Thomas, *A Study of Naima*, New York, 1972; Erhan Afyoncu, "Osmanlı Müverrihlerine Dair Tevcihat Kayıtları", *Belgeler*, Ankara, 2000, sy. 24, s. 84-85. *Naîmâ Tarihî*'nin Mehmet İpşirli tarafından hazırlanan yeni bir neşri Türk Tarih Kurumu'nda baskı aşamasındadır.

64 B. Kütükoğlu, "Vekayi'nüvis", s. 112-113; M. Münir Aktepe, "Şefik Mehmed", *İA*, c. XI, s. 384-386; Erhan Afyoncu, "Tevcihat I", s. 85-86.

diseler ikinci cildi, Nevşehirli İbrahim Paşanın sadrazamlığından sonraki vakalar ise (1130-1134/1718-1722) üçüncü cildi oluşturmuştur. Naîmâ ile Râşid birbirinin tam olarak devamı gibi görünmekteyse de, arada kısa bir boşluk bulunmaktadır.⁶⁵

Selefi gibi müderris kökenli olan Küçük Çelebizâde Asım, 1134-1141 (1722-1728) yılları arasındaki hadiseleri anlatan bir tarih yazmıştır. Eseri Râşid tarihine zeyl olarak basılmıştır.⁶⁶ 7 Rebiülevvel 1148 (28 Temmuz 1725)'de vekayinüvisliğe gelen Rami Paşazâde Ref'et Abdullah Beyefendi'nin yazdıkları Subhî Mehmed Efendi tarafından tamamlanarak *Tarih-i Sâmî ve Şakir ve Subhî*'ye alınmıştır.⁶⁷ Daha sonra bürokrasiden gelen Sâmî Mustafa Efendi 1143-1144 (1730-1731) yıllarında vekayinüvislik yapmış ve yazdıkları kendisinden sonra gelen vekayinüvislerin eserleri ile birleştirilerek basılmıştır.⁶⁸ Sâmî'den sonra vekayinüvis olan Şakir Efendi'nin de müstakil eseri yoktur. Osmanlı bürokrasisinden yetişen Subhî Mehmed Efendi 1152-1156 (1739-1743) yılları arasında vekayinüvislik yapmıştır. Kendi dönemi ile öncesini (1143-1156/1730-1743) kaleme almış ve yazdıkları Şakir ve Sâmî'nin tarihleriyle beraber *Tarih-i Sâmî ve Şakir ve Subhî* adıyla basılmıştır.⁶⁹ Birbirini takip eden vekayinüvis tarihlerinde 1142 yılı eksik kalmış, yazılmamıştır.

İzzî Süleyman Efendi, vekayinüvis olarak 1157-1165 (1744-1752) yılları arasının tarihini yazmıştır. Tarihi, *İzzî Tarihi* adı ile iki cild olarak basılmıştır.⁷⁰ Daha sonra bu göreve getirilen Seyyid Mehmed Hâkim, 1166-1180

65 *Tarih-i Râşid*, İbrahim Müteferrika (nşr.), İstanbul, 1153, III c. (Bu baskının 1. cildi: 1071-1115, 2. cildi: 1115-Cemâziyelevvel 1130, 3. cildi: 8 Cemâziyelâhir 1130- Evâhir-i Şevvâl 1134 tarihleri arasındaki hadiseleri ihtiva eder). 2. baskı, İstanbul, 1282, V c. (İkinci baskının 1. cildi: 1071-1098, 2. cildi: 1099-1115, 3. cildi: 1116-1124, 4. cildi: 1125-1130, 5. cildi: 1131-1134 tarihleri arasındaki hadiseleri anlatır; Babinger, s. 294-295; B. Kütükoğlu, a.g.m., s. 113-114; M. Kemâl Özergin, "Râşid", *İA*, c. IX, s. 632-634; Halit Biltekin, "Vak'a-nüvis Râşid Efendi ve Divanı'nın Tenkitli Neşri", Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 1993. *Tarih-i Râşid*, Bilim ve Sanat Vakfı, Türkiye Araştırmaları Merkezi tarafından yayına hazırlanmaktadır.

66 Küçük Çelebizâde İsmail Asım, *Tarih*, İbrahim Müteferrika (nşr.), İstanbul, 1153. 2. baskı, İstanbul, 1282; B. Kütükoğlu, "Vekayi'nüvis", s. 114; M. Cavid Baysun, "Çelebizâde", *İA*, c. III, s. 370-375; Abdulkadir Özcan, "Asım Efendi, Çelebizâde", *DİA*, c. III, s. 477-478.

67 *Sicill-i Osmânî*, c. III, s. 377; B. Kütükoğlu, "Vekayi'nüvis", s. 115; Erhan Afyoncu, "Tevcihat I", s. 93-94.

68 B. Kütükoğlu, "Vekayi'nüvis", s. 115; Erhan Afyoncu, "Vekayi'nüvis Arpaemini-zâde Sâmî'nin Hayatı Hakkında Yeni Bilgiler", *Türk Kültürü İncelemeleri*, İstanbul, 2000, sy. 1, s. 235-242.

69 B. Kütükoğlu, "Vekayi'nüvis", s. 115-116; a.mlf., "Subhî Mehmed Efendi", *Vekayinüvis-Makaleler*, s. 357-362; Erhan Afyoncu, "Tevcihat I", s. 99-101.

70 B. Kütükoğlu, "Vekayi'nüvis", s. 116; İsmet Parmaksızoğlu, "İzzî", *İA*, c. VI/2, s. 1267-1269; Feridun Emecen, "İzzî Süleyman Efendi", *DİA*, c. XXIII, s. 565-566; Erhan Afyoncu, "Tevcihat I", s. 104-105.

(1753-1766) yılları arasında vekayinüvislik yapmış ve dönemin tarihini yazmıştır. *Hâkim Tarihi* diye bilinen bu eser yazma halindedir.⁷¹ Hâkim'den sonra gelen vekayinüvis Çeşmîzâde Mustafa Reşid Efendi, 1180-1182 (1766-1768) yılları arasında görev yapmış ve dönemin tarihini yazmıştır. *Çeşmîzâde Tarihi*, daha sonra Vasîf tarafından yazılan tarihin kaynaklarından birisi olmuştur.⁷²

Musazâde Mehmed Ubeydullah Efendi, Rikâb vekayinüvisi olarak 1768'de İstanbul hadiselerini yazmaya memur edilmiştir. Eseri *Vâsîf Tarihi*'nin birinci cildinin kaynaklarından. es-Seyyid Hasan Behcetî Efendi, 11 L 1188 - 19 C 1189 (15 Aralık 1774 - 17 Ağustos 1775) tarihleri arasında vekayinüvislik yapmıştır. Eseri, *Vâsîf Tarihi*'nin ikinci cildinin kaynaklarından. Ömer Efendizâde Süleyman Efendi, 19 C 1189 - 27 L 1189 (17 Ağustos 1775 - 9 Aralık 1776) tarihleri arasında vekayinüvislikte bulunmuştur. Bu üç vekayinüvisin yazdığı müstakil bir eser yoktur. *Vâsîf Tarihi*'ne kaynak olmuşlardır.⁷³

En önemli vekayinüvislerden birisi olan Enverî Sadullah'ın, eserlerinin *Vâsîf Tarihi*'ne kaynaklık etmesi ve neşredilmemesi sebebiyle kıymeti anlaşılamamıştır. 1182-1188 (1769-1774), 1190-1197 (1776-1783), 1201-1204 (1787-1791), 1206-1207 (1791-1793) ve son olarak 1209 (1794) yılında olmak üzere beş defa vekayinüvislikte bulunmuştur. Bu vekayinüvislikleri sırasında hazırladığı 1182-1188 (1769-1774), 1188-1197 (1774-1783) ve 1201-1206 (1787-1792) yılları arasında Osmanlı Devleti'nde meydana gelen hadiseleri anlatan ve üç kısımdan oluşan eseri kendi adıyla (*Enverî Tarihi*) anılmaktadır.⁷⁴

Ahmed Vâsîf Efendi ise en meşhur vekayinüvislerdendir. 1197-1201 (1783-1787), 1204-1206 (1791-1792), 1207-1209 (1793-1794) ve sonuncusu da 1213-1221 (1799-1806)'da olmak üzere dört defa vekayinüvislikte bulunmuştur. Vâsîf kendi vekayinüvis bulunduğu dönemin vekayini zapt etmiş

71 B. Kütükoğlu, "Vekayi'nüvis", s. 116; Bekir Kütükoğlu, "Müverrih Vasîf'ın Kaynaklarından Hâkim Tarihi", *Vekayinüvis-Makaleler*, s. 139-194; Mücteba İlgürel, "Hâkim Mehmed Efendi", *DİA*, c. XV, s. 189-190; Erhan Afyoncu, "Tevcihat I", s. 110-111.

72 *Çeşmîzâde Tarihi*, Bekir Kütükoğlu (nşr.) İstanbul 1959; B. Kütükoğlu, "Vekayi'nüvis", s. 116; a.m.f., "Çeşmîzâde Tarihine Dair" *V. Türk Tarih Kongresi*, Ankara 1960, s. 340-346; Erhan Afyoncu, "Tevcihat I", s. 112.

73 B. Kütükoğlu, "Vekayi'nüvis", s. 116-117; Erhan Afyoncu, "Tevcihat I", s. 112.

74 Muharrem Saffet Çalışkan, "(Vekayi'nüvis) Enverî Sadullah Efendi ve Tarihi'nin I. cildi'nin Metin ve Tahlili (1182-1188 / 1768-1774)", Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul, 2000; B. Kütükoğlu, "Vekayi'nüvis", s. 117-121; Münir Aktepe, "Enverî Sadullah", *DİA*, c. XI, s. 268-270; Filiz Çalışkan, "Vasîf'ın Kaynaklarından Enverî Tarihi", *Prof. Dr. Bekir Kütükoğlu'na Armağan*, İstanbul, 1991, s. 143-163; Erhan Afyoncu, "Tevcihat I", s. 122-124.

ve ayrıca kendisinden önceki vekayinüvislerin (Hâkim, Çeşmizâde, Musazâde, Enverî, Edib, Nuri) eserlerini de ikmâl edip yeniden yazarak birkaç yıllık boşluk haricinde 1166-1219 (1753-1804) yılları arasının tarihini kaleme almıştır.⁷⁵ Vâsîf'ın yazdıklarından 1166-1188 yılları arasını kapsayan, Osmanlı döneminde iki defa basılmıştır. İlk vekayinüvisliğinde kaleme aldığı ve yazdıklarının en ağır kısmı olan 1196-1201 yılları arası vekayii de neşredilmiştir.⁷⁶ Ancak *Vâsîf Tarihi*'nin önemli bir kısmı hâlâ yayınlanmamıştır. 1188-1193⁷⁷ ile 1203-1219 yılları arasındaki kısmı yazma halindedir.

Vâsîf'ın İspanya'ya elçi olarak gönderilmesi üzerine 1201 (1787)'de Teşrifâtî Hasan Efendi vekayinüvis tayin edilmiştir. Vâsîf'ın ayrılmasından ordunun İstanbul'dan hareketine kadar olan hadiseleri yazmıştır.⁷⁸ Mehmed Emin Edib Efendi, Rikâb vekayinüvisi olarak 1202-1203 (1788-1789) ve 1203-1207 (1789-1792) hadiselerini yazmıştır. Eseri *Edib Tarihi* diye bilinir.⁷⁹

Halil Nuri, 1209-1213 (1794-1799) yılları arasında vekayinüvis olarak dönemin tarihini yazmıştır. Altı cildlik eserine devrin hadiselerinin yanı sıra o tarihlerde tanzim olunan irâd-ı cedîd, topçu, lağımçı, levend çiftliği vs. nizamlarını da almıştır.⁸⁰

Vâsîf'ın ölümü üzerine 1805'te vekayinüvis olan Mehmed Pertev Efendi iki yıl kaldığı bu vazifede müstakil eser bırakmamıştır. es-Seyyid Ömer Âmir Bey, Seyyid Mehmed Pertev Efendinin ölümü üzerine orduda vekayinüvis olarak tayin edilmiş, ancak gece gündüz işret yüzünden dünyayı görececek hali olmadığından üç buçuk ay sonra, 22 Ekim 1807'de istifa etmiştir.⁸¹ Mütercim Ahmed Âsım, Ekim 1807'de vekayinüvisliğe tayininden bir

75 Bekir Kütükoğlu, "Vekayinüvis", s. 118-124; a.mlf., "Müverrih Vâsîf'ın Kaynaklarından Hakim Tarihi", *Veka'yiniüvis-Makaleler*, s. 139-194; Mücteba İlgürel, "Vâsîf", *İA*, c. XIII, s. 214-217; a.mlf., "Cevdet Paşa Tarihi'nin Kaynaklarından Vâsîf Tarihi", *Ahmed Cevdet Paşa Semineri*, İstanbul, 1986, s. 115-126; Filiz Çalışkan, a.g.m., s. 143-163; Erhan Afyoncu, "Tevcihat I", s. 124-125.

76 Ahmed Vâsîf, *Mehâsinü'l-Asâr ve Hakaikü'l-Ahbâr*, İstanbul, 1219, II c.; Ahmed Vâsîf Efendi, *Mehâsinü'l-Asâr ve Hakaikü'l-Ahbar*, Mücteba İlgürel (haz.), İstanbul, 1978.

77 TSMK, Hazine, nr. 1406. Bu kısım Mustafa Bilge tarafından neşre hazırlanmaktadır.

78 Wien, Osterreichische National Bibliothek, nr. H. O. 230; B. Kütükoğlu, "Vekayi'nüvis", s. 118; Bu tarih Fikret Sarıcaoğlu tarafından yayına hazırlanmaktadır.

79 Ali Osman Çınar, "Mehmed Emin Edib Efendi ve Tarihi", Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul 1999; *Edib Tarihi* yanlışlıkla Teşrifâtî Naim Efendiye mal edilmiştir. Bkz. "Teşrifâtî Naim Efendi Tarihi", Aziz Berker (nşr.), *Tarih Vesikaları*, Ankara, 1944, sy. III; B. Kütükoğlu, "Vekayi'nüvis", s. 118-119; Sait Yavuz, "Edib Mehmed Emin", *DİA*, c. X, s. 422-423; Mehmed Galib, "Vak'anüvis Teşrifâtî Edib Efendi-Selim-i Sâlis'in Bazı Evâmir-i Mühimmesi", *TOEM*, İstanbul, 1329, c. II, sy. 8, s. 500-504; Erhan Afyoncu, "Tevcihat I", s. 141-142.

80 B. Kütükoğlu, "Vekayi'nüvis", s. 121; Mehmet İpşirli, "Halil Nuri", *DİA*, c. XV, sy. 321-323; Erhan Afyoncu, "Tevcihat I", s. 142-143.

81 B. Kütükoğlu, "Vekayi'nüvis", s. 124.

yıl öncesinin (1806) tarihini yazmaya başlayıp 1808 yılı ortalarına kadar getirir. İlk olarak seleflerinin yazmadığı 1218 yılı bakiyesinden başlayıp 1221 Saferine kadar (1803-Nisan 1806) yazmıştır. Daha sonra iki cild daha kaleme almıştır: Birincisi 1221 yılının devamından başlayıp 1222 yılı hadiselelerinin bir kısmını ihtiva ederken, ikincisi 1222 yılının kalan olaylarından II. Mahmud'un cülûsuna kadar (1806-1808) gelmekteydi. II. Mahmud döneminin sadece 4 aylık kısmını kaleme alabilmiş, 12 yıllık hadiselerle ait müsveddeleri halefi Şanizâde'ye devredilmiştir. Âsım, eseri padişaha takdim ettikten sonra kendi nüshasına ölen bazı kişilerle ilgili tenkitler ekleyip, bazı ilave ve eksiltmelerde bulunmuştur. Ayrıca eserin başına *Kethüdâ Said Tarihi*'nden bazı bölümler eklemiştir. Basılmış olan birinci cild Muhib Efen-dinin elçi tayininden III. Selim dönemi sonuna kadar, ikinci cild ise Kabakçı isyanı, III. Selim'in tahtan indirilip IV. Mustafa'nın geçirilmesi ve II. Mahmud'un cülûsu ile hükümdarlıktaki ilk aylarını ihtiva eder.⁸²

Âsım'ın ölümü üzerine vekayinüvisliğe Şanizâde Mehmed Atâullah tayin edilmiştir. Âsım'ın 12 yıllık müsveddelerini kullanan Şanizâde, 1223'ten 1236 yılının sonuna kadar olan (1808-1821) vekayii yazmıştır. *Şanizâde Tarihi* 4 cild olarak basılmıştır. Temize çekemediği müsveddeleri ise Esad Efendi tarafından kullanılmıştır.⁸³

Şanizâde'nin vekayinüvislikten azlinden sonra yerine Sahaflar Şeyhizâde Mehmed Esad Efendi 15 Safer 1241 (29 Eylül 1825) tarihinde tayin edilmiştir. Onun tarafından kaleme alınan *Esad Tarihi* Muharrem 1237-Zilhicce 1241 (Ekim 1821-Temmuz 1826) tarihleri arasındaki hadiseleri ihtiva eder. 2 cilt halinde düzenlenmiştir. Dahiliye kâtibi Abdürrezzak Bâhir Efendi ikinci cilde hâşiye ve zeyl yapmıştır.⁸⁴

Esad Efendi 4 Safer 1264 (11 Ocak 1848)'te vefat edene kadar vekayinüvislik görevini sürdürdüyse de, birçok mühim görevde daha bulunduğu için 1241 (1826)'den sonraki döneme ait notlarını toparlayıp kitap haline getirememiştir. Esad Efen-dinin ölümünden sonra, önce Recai Mehmed Şa-

82 *Âsım Tarihi*, İstanbul, ts., II c.; B. Kütükoğlu, "Vekayi'nüvis", s. 124-126; İlyas Karşlı, "Mütercim Ahmed Asım Efendi ve Arap Lügatçılığındaki Yeri", Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Erzurum, 2000.

83 B. Kütükoğlu, "Vekayi'nüvis", s. 126-127; Çetin Aykurt, "Şanizâde Mehmed Ataullah Efendi'nin Tarih Yazıcılığı", Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Ankara, 1999.

84 Esad Efendi, "Vak'a-nüvis Es'ad Efendi Tarihi", Ziya Yılmaz (haz.), İstanbul, 2000; B. Kütükoğlu, "Vekayi'nüvis", s. 128-129; M. Münir Aktepe, "Es'ad Efendi", *İA*, c. IV, s. 363-365; Ziya Yılmaz, "Esad Efendi, Sahaflar Şeyhizâde", *DİA*, c. XI, s. 341-345. II. Mahmud devrine ait 1235-1238 (1820-1823) yılları arasındaki hadiselerden bahseden bir ruznâme olduğu söylenen eser (Bibliothèque Nationale de Paris, suppl. turc, nr. 1073), *Esad Tarihi*'nin ilk kısımlarını ihtiva eden bir nüshasıdır.

kir Efendi, daha sonra da Âkif Paşazâde Nail Mehmed Bey vekayinüvis olmuşlar lâkin yazılı bir tarih bırakmamışlardır.⁸⁵ Nail Beyin vefatından sonra bu memuriyete en büyük Osmanlı tarihçisi Ahmed Cevdet Paşa tayin olunmuştur. Cevdet Paşa bu tayinden bir yıl önce Encümen-i Dâniş'in kararıyla 1188-1241 (1774-1826) yılları arasının tarihini yazmaya memur edilmişti. Cevdet Paşa, evrak ve tarihleri inceleyerek, devrin ricâlinden hadiseleri dinleyerek, çağdaş başka kaynakları da kullanarak 12 cildlik bir tarih yazmıştır. Hadiseleri yalnızca tasvir etmemiş, sebep-netice ilişkilerine dikkat etmiştir.⁸⁶

Ahmed Cevdet Paşa kendi vekayinüvislik dönemine (1 Cemâziyelâhir 1271-25 Şaban 1282/19 Şubat 1855-12 Ocak 1866) ait notlar da tutmuş ve vekayinüvisliğinin sona ermesinden sonraki (1289'a kadar) 7 yılı da içine alan *Tezâkir*⁸⁷ adını verdiği bu eserini kendisinden sonraki tarihçi Lütfi Efendiye vermiştir. Cevdet Paşa, Esad Efendinin 1241-1246 (1825-1830) yılları arasındaki hadiseleri ihtiva eden müsveddelerini de halefine göndermiştir.

Cevdet Paşanın Halep valisi olması üzerine yerine Şevval 1282 (Mart 1866)'de yerine tayin edilen Ahmed Lütfi, selefinin notları ile Esad Efendinin müsveddelerini, gördüklerini, duyduklarını ve dönemin resmî gazetesini *Takvîm-i Vekâyî*'i kullanarak 15 cildlik bir tarih yazmıştır. Eseri 1241-1284 (1825-1868) yılları arasındaki hadiseleri ihtiva eder.⁸⁸

Lütfi Efendinin 3 Safer 1323 (8 Nisan 1905)'te vefatından sonra iki sene vekayinüvis tayin edilmemiş, 28 Rebiülâhir 1327 (19 Mayıs 1909)'de Abdurrahman Şeref bu memuriyete getirilmiştir. Son vekayinüvis olan Abdurrahman Şeref, Osmanlı saltanatının ilgâsına kadar görevini sürdürmüştür. Yaz-

85 B. Kütükoğlu, "Vekayî'nüvis", s. 130.

86 Ahmed Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, I-XII, İstanbul 1270-130; Yeniden düzenlenerek ikinci baskı İstanbul 1302-1303. İlk VIII cild; Üçüncü baskı İstanbul 1309; M. Cavid Baysun, "Cevdet Paşa'nın Şahsiyetine ve İlim Sahasındaki Faaliyetlerine Dâir", *Türkiyat Mecmuası*, İstanbul, 1954, sy. XI, s. 213-230; Christopher Neuman, *Araç Tarih Amaç Tanzimat, Tarih-i Cevdet'in Siyasi Anlamı*, çev. Meltem Arun, İstanbul, 1999; Yusuf Halaçoğlu-M. Akif Aydın, "Cevdet Paşa", *DİA*, c. VII, s. 443-450; B. Kütükoğlu, "Vekayî'nüvis", s. 131-133.

87 Ahmed Cevdet Paşa, *Tezâkir*, M. Cavid Baysun (haz.), IV c.; Ankara, 1953, c. I; Ankara, 1960, c. II; Ankara, 1963, c. III; Ankara, 1967, c. IV. Ahmed Cevdet Paşa, *Ma'rûzât*, Yusuf Halaçoğlu (haz.), İstanbul, 1980.

88 Ahmed Lütfi, *Tarih-i Lütfi*, İstanbul, 1290-1328, c. VIII; *Vak'anüvis Ahmed Lütfi Efendi Tarihi*, M. Münir Aktepe (haz.), İstanbul, 1984, c. IX; Ankara, 1988, c. X; Ankara, 1989, c. XI; Ankara, 1989, c. XII; Ankara, 1990, c. XIII; Ankara, 1991, c. XIV; Ankara, 1993, c. XV; M. Münir Aktepe, "Vak'anüvis Ahmed Lütfi Efendi ve Tarihi Hakkında Bazı Bilgiler", *Tarih Enstitüsü Dergisi*, İstanbul, 1981, sy. 10-11, s. 121-152; B. Kütükoğlu, "Vekayî'nüvis", s. 134-136.

dığı tarih II. Meşrutiyet'i gerektiren sebepleri, 31 Mart Vak'asını, II. Abdülhamid'in tahttan indirilmesini ve Sultan Reşad döneminin bir aylık vekayini ihtiva eder.⁸⁹

Özel Tarihler, Gazavatnâmeler ve Fetihnâmeler

Resmî tarih yazıcılığının yanısıra birçok müellif de tarih sahasında eser vermiştir. Bazen bu tarihler sadece belli savaşları veya kişileri anlatmak için yazılmıştır. Bir şehrin, kalenin fethini veya bir savaşın kazanılmasını anlatan eserlere "gazavâtnâme", "zafernâme", "sefernâme" denildiği gibi "fetihnâme" adı da verilir.⁹⁰ İlk örneklerine "megâzî" adıyla Arap edebiyatında rastlanılan gazavâtnâmeler daha çok gayrimüslimlerle yapılan savaşları anlatan eserlerdir. Genel olarak gazânâmelerde tek, gazavatnâmelerde birden çok savaş veya akın anlatılmaktadır. Osmanlı tarihinin ilk dönemlerinden itibaren seferleri anlatan gazânâme veya gazavatnâmeler belirli bir savaş veya sefer hakkında ayrıntılı bilgiler vererek, genel Osmanlı tarihlerinin boşluklarını doldururlar.⁹¹

II. Bâyezid dönemi şairlerinden Sinoplu Safayî manzum olarak kaleme aldığı *Fetihnâme-i İnebahtı ve Moton* isimli eserinde kendisinin de katıldığı İnebahtı ve Modon seferini anlatır.⁹² Mehmed Münşi'nin de Mora'daki bu fetihler üzerine manzum kısa bir eseri vardır.⁹³ Uzun Firdevsî, *Kutubnâme (Kıssa-i Midilli)* isimli 2500 beyitten oluşan manzum eserinde 1501'de Midilli Adası'na saldıran düşmanla yapılan savaşı tasvir eder.⁹⁴

II. Bâyezid döneminin en önemli hadisesi olan Cem Sultan meselesi hakkında da önemli bir eser kaleme alınmıştır. Muhtemelen Mısır'dan itibaren şehzâdenin yanında bulunmuş ve Ekim 1483-Temmuz 1487 tarihleri arasında ondan ayrılmış, daha sonra tekrar Avrupa'da da Cem'in yanında bulunmuş olan birisi tarafından kaleme alınmış *Vâkıât-ı Sultan Cem*, Cem Sultan'ın hayat hikâyesini teferruatlı olarak anlatmaktadır.⁹⁵ Yine Şehzâde

89 *Son Vak'anüvis Abdurrahman Şeref Efendi Tarihi: II. Meşrutiyet Olayı (1908-1909)*, Mehmet Ali Ünal ve Bayram Kodaman (haz.), Ankara, 1996; B. Kütükoğlu, "Vekayî'nüvis", s. 136-137.

90 Hasan Aksoy, "Fetihnâme", *DİA*, c. XII, s. 471.

91 Geniş bilgi için bkz. Ağâh Sırrı Levend, *Gazavâtnâmeler ve Mihaloğlu Ali Bey'in Gazavatnâmesi*, Ankara, 1956; Mustafa Erkan, "Gazavâtnâme", *DİA*, c. XIII, s. 439-440.

92 *Gazavâtnâmeler* (Ağâh Sırrı Levend, *Gazavâtnâmeler ve Mihaloğlu Ali Bey'in Gazavatnâmesi*, Ankara, 1956) s. 20; Hasan Aksoy, "Fetihnâme", s. 471. Bu eser Levent Kayapınar tarafından neşre hazırlanmaktadır.

93 Bibliotheque Nationale de Paris, suppl. turc, nr. 1170; *Gazavâtnâmeler*, s. 21.

94 Süleymaniye Kütüphanesi, Hâlet Efendi, nr. 643; *TCYK*, s. 147-148; *Gazavâtnâmeler*, s. 21.

95 Nicolas Vatin, *Sultan Djem*, Ankara, 1997, s. 73-253 (Metnin değerlendirilmesi, transkripsiyonu ve Fransızca çevirisi).

Cem'in hayatını anlatan ve *Vâkıât-ı Sultan Cem'e* çok benzeyen *Gurbetnâme* isimli bir eser daha vardır.⁹⁶

931 (1524)'de ölen Sûzî Mehmed Çelebi, *Gazavâtnâme-i Mihaloğlu Ali Beğ* isimli eserinde Fatih ve II. Bâyezid devri akıncı beylerinden Mihaloğlu Ali Beyin (ö. 913/1507) gazâlarını manzum olarak anlatır. Ali Beyin evlenmeden önceki gazâlarının anlatıldığı eser, onun bir Ulah *bamnın* kızı olan Meryem ile olan aşk hikâyesi ile biter. Mesnevî tarzında olan eserin girişinde Ali Beyin cediti Köse Mihal'den de bahsedilmektedir. Sehî tezkiresinde 15 bin beyitten oluştuğu söylenen bu eserin bugün elimizde en fazla 1795 beyitten oluşan nüshaları vardır. Yazarın eserinin mevcut nüshalarının eksik mi olduğu, yoksa 15 bin beyitten oluşması tasarlanıp da bitirilmemiş mi olduğu konusu çözülememiştir.⁹⁷

Yavuz Sultan Selim'le birlikte bir hükümdarın dönemini esas alarak yazılmış tarihler karşımıza çıkar. I. Selim'in dönemini anlatan ve onun ismine nispetle *Selimnâme* olarak anılan bu tarihler dönemin en önemli kaynaklarıdır. Artık bu dönemde devletin iyice oturmasına paralel olarak tarih kitapları da artmıştır.

Heşt Bihişt ismiyle yazdığı Osmanlı tarihi fazla orijinal bilgi ihtiva etmesine karşılık, İdris-i Bitlisî'nin yine Farsça olarak yazdığı *Selim Şahnâme*'si kendi müşâhedelerini ihtiva etmesi açısından önemlidir. I. Selim müelliften kendi dönemini de kaleme alarak *Heşt Bihişt*'e ilave etmesini istemiş ancak İdris-i Bitlisî, Yavuz'un önceki sekiz padişahdan daha üstün ve yüce olduğunu belirterek müstakil bir eser kaleme almıştır. *Selim Şahnâme* Sultan Selim'in çocukluğundan başlayarak ölümüne kadar geçen hadiseleri manzum ve mensur olarak anlatır. Hadiseler önce mensur, daha sonra da manzum olarak verilmiştir. Müellifin ölümü üzerine müsvedde halinde kalan eser, yazarın oğlu Ebu'l-Fazl tarafından temize çekilip bazı ilaveler yapılarak 1567'de bitirilmiştir. Ebu'l-Fazl'ın *Selim Şahnâme*'de yazdığı yerler çok fazla değildir. Eser İdris-i Bitlisî'nindir.⁹⁸

İshak Çelebinin *Selimnâmesi* ise II. Bâyezid dönemindeki 915 (1509) depremi ile başlamakta ve Şehzâde Ahmed'in Yavuz Sultan Selim'e karşı

96 İsmail Hami Danişmend, "Gurbetname-i Sultan Cem", *Fatih ve İstanbul*, İstanbul, 1954, c. II/7-12, s. 211-271; Kenan Beşirov, "Gurbetname-i Sultan (giriş-inceleme-sözlük)", İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2001.

97 Ağâh Sırrı Levend, *Gazavât-nâmeler ve Mihaloğlu Ali Bey'in Gazavât-nâmesi*, Ankara, 1956, s. 179-361; *Prizrenli Suzi'nin 500. Yılı (Bildiriler, Bilgiler, Belgeler)*, Altay Suroy Recepoğlu (haz.), Prizren, 2000.

98 İdris-i Bidlisî, *Selim Şahnâme*, Hicabi Kırlangıç (haz.), Ankara, 2001.

ayaklanması ve bunun bastırılması ile son bulmaktadır.⁹⁹ Keşfi *Selimnâme*'sinde II. Bâyezid'in Yavuz'u yerine veliaht tayin etmesinden başlayıp, I. Selim'in ölümüne kadar geçen süredeki hadiseleri anlatır. Müellif, Kanunî'nin tahta çıkması ile eserini bitirir.¹⁰⁰

Şükrî-i Bitlisî'nin *Selîm-nâme (Fütûhâtü's-Selimiyye/Fütûhât-ı Selim Han)* isimli eseri ise Doğu Türkçesi ile manzum olarak yazılmıştır. Yavuz Sultan Selim'in 1490-1520 yılları arasındaki hayatını ve faaliyetlerini anlatır. Eserde özellikle Yavuz'un Mısır ve İran seferleri geniş olarak anlatılmıştır.¹⁰¹ XVII. Yüzyılın ilk yarısında Çerkezler Kâtibi Yusuf, Şükrî-i Bitlisî'nin manzum *Selimnâme*'sinin bazı kısımlarını halkın faydalanması amacıyla özetleyerek nesre çevirmiştir. Çeviriyi yaparken İbn Zümbül gibi tarihçilerden ilavelerde de bulunmuştur. Eserde Yavuz'un Trabzon valiliğinden başlanılıp, taht mücadelesi, İran ve Mısır seferleri anlatılır. Esere ayrıca 1041 (1632) yılına kadar Mısır'da beylerbeylik yapan kişilerle ilgili bir kısım da eklenmiştir.¹⁰²

Ada'î-yi Şirâzî'nin *Selimnâme*'si manzum olarak Farsça kaleme alınmıştır. Eser Yavuz tahta geçmeden önceki olaylarla başlamakta, cülûsu, İran ve Mısır seferleri anlatıldıktan sonra hükümdarın 1520'de ölümü ile sona ermektedir.¹⁰³ Sa'd bin Abdülmüteal ise *Selimnâmesi*'nde Yavuz'un İstanbul'a gelerek tahta geçmesinden ölümüne kadar olan hadiseleri anlatmaktadır. Bu eser İbn Kemal'in 8 ve 9. defterlerindeki bilgilerin hemen hemen aynıdır. Ancak Kemalpaşazâde'de yer almayan bazı yanlışlıklar yapılmıştır.¹⁰⁴

99 Hamdi Savaş, "İshak Çelebi ve Selim-nâmesi", Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Kayseri, 1985; Burhan Keskin, "Selimnâme (İshak bin İbrahim)", Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İzmir, 1998.

100 Şefâettin Severcan, "Keşfi'nin Selimnâmesi", Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Kayseri, 1988; Abdurrahman Sağırlı, "Keşfi Mehmet Çelebi Selim-name veya Bağ-ı Firdevs-i Guzat ve Ravza-i Ehl-i Cihad", Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 1993.

101 Şükrî-i Bitlisî, *Selîm-nâme*, Ahmet Uğur, Mustafa Çuhadar ve Ahmet Gül (haz.), İstanbul: İsis Yayıncılık, 1992 (Bu kitap basılmış ancak bazı problemler sebebiyle piyasaya verilememiştir); Mustafa Argunşah, "Şükrî'nin Selimnâmesi ve Eserdeki Doğu Türkçesi Unsurları", Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 1986; Şükrî-i Bitlisî, *Selîm-nâme*, Mustafa Argunşah (haz.), Kayseri, 1997.

102 Mehmet Doğan, "Çerkezler Kâtibi Yusuf'un Selim-nâme'sinin Mukayeseli Metin Tenkidi ve Değerlendirmesi", Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara 1997.

103 "Ada'î-yi Şirazi ve Selim-nâmesi", Abdüsselam Bilgen (haz.), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Ankara, 1987; Abdullah Abacı, *Farsça Selimnâmeler*, s. 31-32.

104 Ahmet Uğur, "Selim-nâmeler", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Ankara, 1978, sy. 22, s. 375; Ali Kökoğlu, "Kemal Paşazâde'nin Selimnâmesi", Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Kayseri, 1994 (TSMK, Hazine, nr. 2

Celalzâde Mustafa'nın *Selimnâme*si (*Meâsir-i Selim Hânî*), I. Selim'in kardeşleriyle mücadelesini ve dönemini ihtiva eder. Ağır bir dille kaleme alınan eserde müellif Yavuz'un babasına karşı ayaklandığı görüşünü yalancılıkta çabasıdır. Yavuz'un padişahlığının doğuştan takdir edilmiş bir durum olduğu üzerinde durur.¹⁰⁵

Kalkandelenli Sücüdî'nin *Selimnâme*si, Yavuz'un tahta geçişinden Mısır Seferinin sonuna kadar olan hadiseleri ihtiva eder. Silahdar kâtipliği yaptığı için Osmanlı ordusunda kullanılan silahlar hakkında çok teferruatlı olmasa da bazı bilgiler vermektedir.¹⁰⁶

Şîrî mahlaslı Ali tarafından yazılan *Tarih-i Feth-i Mısır* isimli eser de bir *Selimnâme*'dir. Bu eserde Yavuz'un taht mücadelesinden başlanıp Kanunî'nin cülûsuna kadar geçen hadiseler anlatılmaktadır.¹⁰⁷ Kadızâde, *Selimnâme*'nde bizzat iştirâk ettiği Mısır Seferini, İstanbul'dan yola çıkılmasından başlayıp dönünceye kadar Farsça olarak anlatır. Yolda padişaha ulaşan haberleri verir. Ayrıca Memlûklerle olan bir kısım yazışmaları da zikreder.¹⁰⁸ Bir diğer Farsça *Selimnâme* olan Arif Kazvinî'nin eserinde ise Yavuz'un babası ve kardeşleri ile mücadelesi ve tahta geçişi mesnevî tarzında manzum olarak anlatılmaktadır.¹⁰⁹

Hoca Sadeddin Efendi *Tacû't-tevârih*'inin sonuna, babası Hasan Can'dan Yavuz ile ilgili duyduğu menâkıb türünde 12 kıssayı ihtiva eden *Selimnâme*'yi ilave etmiştir.¹¹⁰

1424 numarada bulunan ve Kemalpaşazâde'ye ait olduğu söylenen *Selimnâme* ile TSMK, Revan, nr. 1277'de bulunan Sa'd b. Abdü'l-Müte'âl, *Selimnâme*'si karşılaştırılmış, ayrıca İbn Kemal'in diğer defterlerindeki Yavuz ile ilgili bölüm mukayese edilmiş ve sonuçta 1424 numaralı eserin İbn Kemal'e değil Sa'd b. Abdü'l-Müte'âl'e veya ismi belirlenmemiş başka bir yazara ait olduğu kanaatine varılmıştır. Ancak bu kanaate rağmen tez "Kemal Paşazâde'nin *Selimnâme*si" diye isimlendirilmiş, tezde de devamlı olarak "İbn Kemal'in bu eseri" ifadeleri kullanılmıştır).

105 Celia J. Kerslake, "A Critical Edition and Translation of the Introductory Sections and the first Thirteen Chapters of the "Selimnâme" of Celâl-zâde Mustafâ Çelebi", Oxford University, Doktora Tezi, Oxford, 1975. Eserin I. Selim'in tahtta çıkışına kadar olan kısmının transkripsiyonu ve İngilizceye çevirisidir; *Selimnâme*, Ahmet Uğur ve Mustafa Çuhadar (nşr.), Ankara, 1990. Eser hem transkribe edilmiş, hem de sadeleştirilmiştir. Celia J. Kerslake, "The Selim-nâme of Celâl-zâde Mustafâ Çelebi as a Historical Source", *Turcica*, Paris, 1978, c. IX, sy. 2-X, s. 39-51; Ahmet Uğur, "Celal-zade Mustafa ve Selim-Name-si", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Ankara, 1980, sy. 24, s. 407-426.

106 İsmail Hakkı Çuhadar, "Sucudi'nin Selim-Namesi", Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Kayseri, 1988.

107 TSMK, Emanet Hazinesi, nr. 1433/11, vr. 218b-267b. Server Kılıç, "Şîrî, Tarih-i Feth-i Mısır", İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Mezuniyet Tezi, İstanbul, 1973.

108 Abdullah Abacı, *Farsça Selimnâmeler*, s. 29-31.

109 Abdullah Abacı, *Farsça Selimnâmeler*, s. 32-33.

110 Ahmet Uğur, "Hoca Sa'deddin Efendi'nin Selimnamesi", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Ankara, 1980, sy. 4, s. 225-242

Muhyî Çelebi, Senaî, Hayatî, Şuhûdî, Süheylî ve Seyyid Muhammed ibn Seyyid Ali İznîkî tarafından kaleme alınmış manzum ve mensur *Selimmâme*ler ile *Tarihü's-Sultan Selim* isimli bir eser daha vardır. Sadî ibn Abdül-müteâl, eş-Şeyh el-Muhaddis Carullah bin Fahdi'l-Mekkî ve Ali Muhammed el-Lehmî'nin *Selimmâme*leri Arapça, Fethullah Arif Çelebinin *Selimmâme*'si ile *Risâle-i Siyasiye-i Berâyâ-yı Sultan Selim, Risâle-i İhtilacât* ise Farsça manzum ve mensur olarak yazılmıştır.¹¹¹

Selimmâmelerin yanı sıra tam olarak kimliği tespit edilemeyen Silahşör ünvanlı bir yazar da *Feth-nâme-i Diyâr-ı Arab* isimli eserinde Yavuz'un Mısır Seferini anlatmaktadır.¹¹² Kanunî döneminin ünlü tarihçisi ve sanatkarı Matrakçı Nasuh'un yazdığı genel tarihin bir kısmı da Yavuz dönemini ihtiva etmektedir.¹¹³ *Haydar Çelebi Ruznamesi*'nde de Yavuz'un Mısır Seferi anlatılır.¹¹⁴

Kanunî'nin tahta geçmesinden sonra karşımıza *Süleymânnâmeler* ve bu dönemdeki çeşitli seferlere ait müstakil eserler çıkar.

Kanunî'nin tahta geçmesinden kısa bir süre sonra Belgrad ve Rodos'u fethetmesi üzerine bu konuda çeşitli tarihler yazılmıştır. Tabib Ramazan, Arapça olarak kaleme aldığı iki tarihte bu seferleri anlatır. Tabib Ramazan, *er-Risale el-Fethiyye es-Süleymaniyye* isimli eserinde Fatih, II. Bâyezid ve Yavuz'dan kısaca bahsettikten sonra bazı Macar kaleleri ile Belgrad'ın fethini anlatmaktadır. Eser Belgrad'ın fethinden hemen sonra kaleme alınmıştır.¹¹⁵ *er-Risale el-Fethiyye er-Rodosiyye es-Süleymaniyye* adını taşıyan ikinci eserinde ise bizzat katıldığı Rodos Seferinin hazırlıklarından başlayıp Rodos'a gidişi ve fethin gerçekleşmesini anlatılmaktadır. Eserin başında, önceki üç hükümdar ile Belgrad'ın fethinden kısaca bahsedilmektedir. Fethi müteakip yazılmaya başlayan eser 10 ayda bitirilmiştir. Bu eser çeşitli yerlerde *Fetihnâme-i Rodos, el-Fethiyye er-Rodosiye, Tarih-i Feth-i Rodos* şeklinde zikredilmiştir.¹¹⁶ Rodos'un fethi ile ilgili bir diğer Arapça eser, Mı-

111 Abdullah Abacı, "Farsça Selimmâmeler", Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Doktora Tezi, Ankara, 1974; M.C. Şehabeddin Tekindağ, "Selim-nâmeler", *Tarih Enstitüsü Dergisi*, İstanbul, 1970, sy. 1, s. 197-230.

112 Salâhattin Tansel, "Silâhşor'un Feth-nâme-i Diyâr-ı Arab Adlı Eseri", *Tarih Vesikaları*, Ankara, 1958, sy. 17, s. 295-320; Ankara, 1958, sy. 18, s. 429-454.

113 *Tarih-i Sultan Bâyezid ve Sultan Selim*, British Museum, nr. ADD 23.586; sadece I. Selim'e ait bir cilt, Dresden, Saecsesche Landesbibliothek, nr. 391. Hüseyin Gazi Yurdaydın, "Kanuni Sultan Süleyman Dönemi'nin Ünlü Silahşör, Bilim ve San'at Adamı: Matrakçı Nasuh", *Osmanlı*, Ankara, 1999, c. VIII, s. 121.

114 *Haydar Çelebi Ruznamesi*, Yavuz Senemoğlu (sadeleştiren), İstanbul, ts.

115 Necati Avcı, "Tabib Ramazan'ın "Er-Risale El-Fethiyye Es-Süleymaniyye"si", Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 1989.

116 Necati Avcı, Tabib Ramazan, "Er-Risale el-Fethiyye er-Radosiyye es-Süleymaniyye", Erçiyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Kayseri, 1993.

sırlı Abdurrahim el-Abbasi'nin *Minah Rabb el-Beriyye fî Feth-i Rodos el-Ebiye*'sidir. Müellif bizzat katıldığı 1522 Rodos Seferini ve adanın fethini anlatmaktadır.¹¹⁷

Sa'yî'nin *Feth-i Kal'a-i Belgrad*'ı, Kanunî'nin 1521'de Belgrad'ı fethini anlatan kısa bir eserdir.¹¹⁸ Yazarı belli olmayan *Cihadü'l-Mücâhidîn* isimli eserde ise Kanunî'nin Belgrad'ı fethinden 1531'de şehzâdelerin sünnetine kadar olan hadiseler manzum olarak anlatılır. Yarım kalmış bir eserdir.¹¹⁹

Kanunî'nin 1526 Mohaç Seferi de çeşitli eserlere konu olmuştur. Baharî'nin 306 beyitlik *Fetihnâme-i Ungurus*'unda, Fütuhî Hüseyin Çelebinin *Enisü'l-Guzât* isimli manzum tarihinde ve *Nâme-i Futühat-ı Memâlik-i Ungurus* isimli risâlede bu savaş ve Macaristan'ın fethi anlatılır.¹²⁰ Hüsrev isimli bir müellifin *Zafernâme-i Sultan Süleyman* isimli eseri de Mohaç Savaşı üzerinedir.¹²¹

Hızânetü'l-İnşa isimli, müellifi belli olmayan eserde Kanunî'nin cülûsundan 1527 yılına kadarki hadiselerden kısaca bahsedilir.¹²² Selman (muhtemelen Selman Bursevî) tarafından kaleme alınan *Cami'ü'l-Cevâhir*'de Kanunî'nin İran seferlerinin ikincisi olan 1548 Azerbaycan Seferi anlatılmaktadır. Oldukça ağır bir dille kaleme alınan esere Safevî hanedanından Elkas Mirza'nın Osmanlı'ya ilticâsından başlanmakta, Kanunî'nin bizzat çıktığı İran seferinin safhaları verildikten sonra Gürcistan'da fethedilen kaleler ve buraların 4 vilayet olarak teşkilatlanması anlatılıp, padişahın İstanbul'a dönmesi ile bitirilmektedir. Ele geçirilen kale isimlerinin harekeli olarak yazılması eserin kıymetini artırmaktadır.¹²³

Hadîdî, *Tevârih-i Âl-i Osman* isimli eserinde Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan 1523 yılında Makbul İbrahim Paşanın veziriazamlığa gelişine kadar olan dönemdeki hadiseleri manzum olarak anlatır.¹²⁴

117 TSMK, Hazine, nr. 1599; TSMK, Medine, nr. 518; Necati Avcı, "Osmanlı Tarihi Yazarlarından Mısırlı Abdurrahim El-Abbasi ve Eserleri", Erciyes Ün. *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Kayseri, 1999, sy. 8, s. 291-298. Bu eser Necati Avcı tarafından neşre hazırlanmaktadır.

118 TCYK, S. 255-256; *Gazavâtnâmeler*, s. 39; Hasan Aksoy, "Fetihnâme", s. 471.

119 TSMK, Hazine, nr. 1434; *Gazavâtnâmeler*, s. 40.

120 *Gazavâtnâmeler*, s. 45-49.

121 *OM* (Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, İstanbul, 1343, III c.), c. III, s. 50; Babiner, s. 73.

122 Faris Çerçi, "Hızânetü'l-İnşa", Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Kayseri, 1991.

123 Nazım Yılmaz, "Selman Cami'ü'l-Cevahir", Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 1995.

124 Hadîdî, *Tevârih-i Âl-i Osman*, Necdet Öztürk (haz.), İstanbul, 1991; Necdet Öztürk, "Hadîdî", *DİA*, c. XIV, s. 14-16.

Çeşitli medreselerde müderrislik yapan ve kazaskerliğe kadar yükselen Bostan Çelebi (Mustafa bin Mehmed Ali)'nin *Süleymannâme* isimli önemli bir eseri vardır. Bu kitap daha önceleri Hammer'den kaynaklanan bir hata sebebiyle Ferdî adlı birisinin eseri olarak tanınmıştır. Hüseyin Gazi Yurdaydın'ın çalışmaları sonucu, yazarının Bostan Çelebi olduğu ortaya çıkmıştır. Bostan Çelebi eserini değişik tarihlerde tekrar ele alarak ilavelerde bulunmuştur. Bu yüzden eser birincisi 1524'te, ikincisi 1537'de, üçüncüsü 1541'de, dördüncüsü ise 1547'de olmak üzere dört defa kaleme alınmıştır. Edebî bir üslupla yazılan eser 1520-1542 yılları arasındaki hadiseleri ihtiva etmektedir. Kanunî'nin hocasının talebesi olması dolayısıyla sarayla ilgili olarak diğer kaynaklardan daha fazla malumat vermektedir. Ancak bu eser daha sonraki tarihçilerin dikkatini çekmemiştir.¹²⁵

Matrakçı Nasûh, 958 (1551) yılına kadar gelen genel bir tarih kaleme almıştır. H.G. Yurdaydın'ın araştırmaları daha önce fazla bilinmeyen bu müellifin hayatını ve eserlerini aydınlatmıştır. Müellifin Kanunî dönemini anlattığı ve bugün elimizde parça parça bulunan *Tarih-i Sultan Süleyman*, eserinin en önemli kısmıdır.¹²⁶

Matrakçı'nın bu eserinin Yurdaydın tarafından yapılmış olan tasnifi şu şekildedir:

1. *Süleymannâme*, TSMK, Revan, nr. 1286 [926-944 (1520-1537) yılı hadiseleri].¹²⁷
2. *Mecmu'a-i Menazil*, İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, TY, nr. 5964 (İrakeyn Seferi).¹²⁸
3. *Fetihnâme-i Karaboğdan*, TSMK, Revan, nr. 1284/2 (Kanunî'nin 1538 yılındaki Boğdan Seferini anlatır).

125 Hüseyin Gazi Yurdaydın, "Bostan'ın Süleymân-nâmesi (Ferdî'ye Atfedilen Eserin İlk Şekli)", Ankara Üniversitesi DTCE, Doktora Tezi, Ankara, 1952; Hüseyin Gazi Yurdaydın, "Ferdî'nin Süleymân-nâmesi'nin Yeni Bir Nüshası", *DTCE Dergisi*, Ankara, 1950, c. VI-II, sy. 1-2, s. 201-223; Hüseyin Gazi Yurdaydın, "Bostan'ın Süleymân-nâmesi (Ferdî'ye Atfedilen Eser)", *Belleten*, Ankara, 1955, sy. 74, s. 137-202; Nezihi Aykut, "Bostan Çelebi", *DİA*, c. VI, s. 308.

126 Hüseyin Gazi Yurdaydın, *Matrakçı Nasûh*, Ankara, 1963; a.mlf., "Matrakçı Nasûh, Hayatı Eserleri", *İslam İlimleri Enstitüsü Dergisi*, Ankara, 1959, sy. I, s. 111-122; a.mlf., "Matrakçı Nasûh'un Süleymân-nâmesi", *V. Türk Tarih Kongresi*, Ankara, 1960, s. 374-388; a.mlf., "Matrakçı Nasûh'un Minyatürlü İki Yeni Eseri", *Belleten*, Ankara, 1964, sy. 110, s. 229-233; a.mlf., "Matrakçı Nasûh'un Hayatı ve Eserleri ile İlgili Yeni Bilgiler", *Belleten*, Ankara, 1965, sy. 114, s. 329-359; Aurel Decei, "Fetih-nâme-i Karaboğdan (1538) de Nasuh Matrakçı", *Fuat Köprülü Armağanı*, İstanbul, 1953, s. 117 vd.

127 Bu nüsha Davut Erkan tarafından Marmara Üniversitesi'nde yüksek lisans tezi olarak çalışılmaktadır.

128 *Nasuhü's-Silahî (Matrakçı) Beyân-ı Menzil-i Sefer-i İrakeyn-i Sultan Süleyman Han*, Hüseyin Gazi Yurdaydın (haz.), Ankara, 1976.

4. *Süleymannâme*, TSMK, Hazine, nr. 1608 [949-950 (1542-1543) yılı hadiselerini ihtiva eden minyatürlü nüsha].
5. *Süleymannâme*, Arkeoloji Müzesi Kütüphanesi, nr. 379 [950-958 (1543-1551) yılları arasındaki hadiseleri ihtiva eder].¹²⁹

Matrakçı Nasuh'un eserlerinin bir kısmı başkalarına mâledilmiştir. Kanunî'nin 1542-1543 yıllarındaki ikinci Macaristan seferini ve İstolni Belgrad'ın fethini anlatan *Süleymannâme*, Sinan Çavuş'un olarak gösterilmiştir.¹³⁰ Matrakçı'nın bir başka eseri ise uzun süre Kanunî döneminin meşhur veziriazamı Rüstem Paşa tarafından yazılmış olarak bilinmiştir. Oğuz Han'dan başlayıp Türk tarihinden kısaca bahsedildikten sonra Osmanlı tarihinin anlatıldığı bu eser *Rüstem Paşa Tarihi* diye şöhret bulmuş, hatta Almanca çevirisi dahi yapılmıştır.¹³¹

Niğde kadısı Hâkî Efendinin manzum olarak kaleme aldığı *Süleymannâme*'de Kanunî'nin Nahcivan Seferi konu edilmiştir. 6 bin beyitten oluşan eserin başında Kanunî'nin daha önceki zaferlerinden kısaca bahsedilmekte, daha sonra Şah Tahmasb ile yazışmalar, sefer hazırlıkları, sefer boyunca meydana gelen hadiseler ile Revan ve Nahcivan'ın fethi anlatıldıktan sonra, dönüş yolculuğu ile eser sona ermektedir.

XVII. Yüzyıl müelliflerinden Kara Çelebizâde Abdülaziz'in yazdığı *Süleymannâme* ise Kanunî'nin hükümdarlık müddeti içerisindeki hadiseler ile o devrin ulemâ ve vezirlerinin biyografilerini ihtiva eder.¹³² Kanunî dönemi için yazılmış Farsça bir *Süleymannâme* de vardır. Diğer *Süleymannâmelere* göre bazı farklı bilgileri ihtiva ettiği anlaşılan ancak üzerinde ayrıntılı bir araştırma yapılmayan bu eserin, müellifi ve muhtevası hakkında fazla bir bilgiye sahip değiliz.¹³³

Osmanlı tarihinin en büyük bürokratlarından birisi olan Celalzâde Mustafa XVI. yüzyıl Osmanlı bürokrasisinde önemli yeniliklere imza atmış

129 Bu nüsha Sinan Çukuryurt ve Ahmet Toklucu tarafından Marmara Üniversitesi'nde yüksek lisans tezi olarak çalışılmaktadır.

130 *Süleymannâme*, TSMK, Hazine Kısmı, nr. 1608. Bu eserin ilk olarak tıpkı basımı ve İngilizce özeti yayınlanmış (Sinan Çavuş, *Süleymannâme, Tarih-i Feth-i Sikloş, Estergon ve İstol-Belgrad*, Tülay Duran (ed.), İstanbul, 1987), daha sonra tıpkıbasım ile birlikte transkripsiyonu, sadeleştirilmesi ve İngilizce çevirisi yapılarak yeni bir neşri hazırlanmıştır (Sinan Çavuş, *Süleymannâme, Tarih-i Feth-i Sikloş, Estergon ve İstol-Belgrad*, Tülay Duran (ed.), İstanbul, 1999). Her iki baskıda da eser Sinan Çavuş'a mal edilmiştir.

131 Ludwig Forrer, *Das Osmanische Chronik des Rustem Pascha*, Leipzig, 1923. Bu bilginin tenkidi için bkz. Hüseyin Gazi Yurdaydın, "Kanuni Sultan Süleyman Dönemi'nin Ünlü Silahşör, Bilim ve San'at Adamı: Matrakçı Nasuh", *Osmanlı*, Ankara, 1999, c. VIII, s. 121.

132 Karaçelebizâde Abdülaziz Efendi, *Süleymannâme*, Bulak, 1248.

133 Süleymaniye Kütüphanesi, Ayasofya, nr. 3392.

bir şahsiyettir. İki tarih kitabı kaleme almış olan Celalzâde'nin en önemli eseri birkaç aşamada yazdığı *Tabakatü'l-Memâlik ve Derecâtül-Mesâlik*'tir. Kanunî dönemi olaylarını 1555'e kadar anlatan eserin bazı bölümlerine *Fetihnâme-i Rodos*, *Fetihnâme-i Karaboğdan* ve *Mohaçnâme* gibi isimlerle ayrı kitaplanmış gibi rastlanılır. Ancak bunların hepsi *Tabakatü'l-Memâlik*'in bölümleridir.¹³⁴

Nişancı Celalzâde Mustafa'nın kardeşi olan Celalzâde Salih Çelebi müderrislik ve kadılık yapmıştır. *Tarih-i Sultan Süleyman* isimli eseri Kanunî'nin tahta çıkışından 1528 yılına kadar cereyan eden hadiseleri anlatır. Eserin bazı kısımlarına müstakil bir eser şeklinde de rastlanır. *Tarih-i Budin* (*Tarih-i Feth-i Budin*), *Mohaçnâme*, *Rodos Kal'ası Fetihnâmesi* isimlerinde rastlanan bu kitaplar *Tarih-i Sultan Süleyman*'ın çeşitli bölümleridir.¹³⁵

Eyyübî, *Menâkıb-ı Sultan Süleyman*'da Kanunî devri olaylarından kısaca bahsetmekte, asıl olarak İstanbul'a su getirilmesini ve çeşmeler yapılmasını manzum olarak 1495 beyitte anlatmaktadır.¹³⁶ Mahremî ise *Süleymânnâme*'sinde Kanunî'nin cülûsundan Bağdat seferine kadar olan hadiseleri manzum olarak anlatır.¹³⁷

Âsafnâme isimli siyasetnâmesi ile meşhur Veziriazam Lütfi Paşa, *Tevârih-i Âl-i Osman*'ında Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan başlayıp kendi dönemindeki hadiseleri de anlatır. Eser 1553 yılındaki Nahcivan Seferi ile biter. Eserin, Yavuz ve Kanunî dönemleri ile ilgili kısımları, müellifin bizzat hadiselerin içinde yaşadığı zamanlar olduğu için önemlidir.¹³⁸

134 *Geschichte Sultan Suleymân Kanûnîs von 1520 bis 1557, oder Tabakat ül-Memâlik ve Derecât ül-Mesâlik von Celâlzâde Mustafâ genannt Koca Nisancı*, Petra Kappert (nşr.), Wiesbaden, 1981. İndeks ve bir değerlendirme ile faksimile neşirdir; Petra Kappert, "Mustafâ b. Celâls "Tabakat el-Memâlik" als Quelle für die Osmanische Geschichte des 16. Jahrhunderts", *Studi Pre-ottomani e Ottomani: Atti del Convegno di Napoli 1974*, Napoli, 1976, s. 135-141; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "XVI. Asır Ortalarında Yaşamış Olan İki Büyük Şahsiyet: Tosyalı Celalzâde Mustafa ve Salih Çelebiler", *Belleten*, Ankara, 1958, sy. 87, s. 391-441; Celia J. Kerlake, "Celalzâde Mustafa Çelebi", *DİA*, c. VII, s. 260-262.

135 "Celalzâde Salih Çelebi", *DİA*, c. VII, s. 262-264; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, a.g.m.; Hüseyin Gazi Yurdaydın, "Celal-zâde Salih'in Süleyman-nâmesi", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Ankara, 1965, sy. XIV, s. 1-12.

136 Eyyübî, *Menâkıb-ı Sultan Süleyman* (*Risâle-i Padişâh-nâme*), Mehmet Akkuş (haz.), Ankara, 1991; Robert Anhegger, "İstanbul Su Yollarının İnşasına Ait Bir Kaynak: Eyyübî'nin Menâkıb-ı Sultan Süleyman'ı", *Tarih Dergisi*, İstanbul, 1949, sy. 1, s. 119-138.

137 TSMK, Revan, nr. 346.

138 Lütfi Paşa, *Tevârih-i Âl-i Osman*, neşr. Âli Bey, İstanbul, 1341. (2. baskı, İstanbul, 1990. M. Serhan Tayşi tarafından önsöz ve indeks ilave edilmiştir); Lütfi Paşa, *Tevârih-i Âl-i Osman*, Kayhan Atik (nşr.), Ankara, 2001; Atf Akşit, "Tarihçi ve Devlet Adamı Olarak Lütfi Paşa (Hayatı, Eserleri, Fikirleri)", Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Kayseri, 1993; M. Tayyib Gökbilgin, "Lütfi Paşa", *İA*, c. VII, s. 96-101.

Ramazanzâde Nişancı Mehmed Paşanın yazdığı eser yaratılıştan 969 (1561) yılına kadar gelen bir dünya tarihidir. Şehzâde Bâyezid'in öldürülmesi ile sona ermektedir. Oldukça popüler olmuş bir tarih kitabıdır.¹³⁹

Kanunî'nin iki oğlu Bâyezid ve Selim'in çekişmeleri ve meydana gelen savaş üzerine özel olarak yazılmış tarihler vardır. Bunlardan Şehzâde Selim'in hizmetinde bulunan birisi tarafından yazılmış olan *İtaatnâme* isimli tarih Şehzâde Selim ile Bâyezid'in sancaklarını değiştirmeleri ile başlayıp, Konya Savaşı'na kadar giden süreci ve bu savaşı ihtiva etmektedir. Eser Şehzâde Selim'i savunmak için yazılmıştır. Şehzâdenin babasının emrine uyması ön plana çıkarılmıştır. Bu hadiseyi anlatan diğer kaynaklarda bulunmayan bazı bilgileri ihtiva eder.¹⁴⁰

Yine Derviş Çelebi tarafından yazılmış olan *Cengnâme* isimli oldukça kısa olan risâlede de Şehzâde Selim ile Bâyezid arasındaki Konya Savaşı'ndan bahsedilir.¹⁴¹ Şehnâmecî Arifi'nin de bu konuya hasredilmiş olan *Vekâyi-i Sultan Bâyezid ma'a Sultan Selim Han (Bâyezidnâme)*'i Şehzâde Selim ile Bâyezid arasındaki çekişmeleri ve Konya Savaşı'nı Farsça ve manzum olarak anlatır. Şehzâdelerin sancaklarını değiştirmeleri ile başlayan eser Konya Savaşı ile sona ermektedir. Üslup ön planda tutulduğu için tarihî bilgi azdır.¹⁴² Gelibolulu Mustafa Âlî'nin ağır bir dille kaleme alınmış *Nâdirü'l-Mehârib* isimli eseri de Konya Savaşı üzerinedir. Bu eser şehzâdelerin sancaklarının değiştirilmesi ile başlayıp, II. Selim'in tahta çıkması ile son bulmaktadır.¹⁴³

Kanunî döneminde iyice gelişen tarih yazıcılığında, padişahın katıldığı belirli askerî harekâtı anlatan tarih kitapları da karşımıza çıkmaktadır. Bunlardan Kastamonulu bir şair olan Harirî Abdülcelil'in *Ferahatnâme* isimli eseri 1537 yılında Lütü Paşanın Rumeli beylerbeyi iken, Barboros ile donanma serdarı olarak Pulya'ya (Puglia) yaptığı seferi anlatmaktadır. Müellif Kastamonu'dan İstanbul'a gelişi ile başlayıp, o dönemdeki İstanbul'un durumunu, donanmanın sefere hazırlanmasını, malzeme ve mühimmatın gemilere yüklenmesini, askerlerin gemilere binmesini, İstanbul'dan Gelibolu'ya varılmasını ve buradan ayrıldıktan sonra Lütü Paşa idaresindeki donanmanın Pulya'da aldığı kaleleri anlatmaktadır. Harirî Abdülcelil, Lütü Paşadan ilgi görmek için bu sefere ait günlük notlar tutmuş, daha sonra pa-

139 *Tarih-i Nişancı Mehmed Paşa*, İstanbul, 1279; Zafer Karakuş, "Tevki'î Mehmed Paşa'ya Göre Osmanlı Tarihi", Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Konya, 1992; *Kronolojik Türk-İslâm Tarihi*, sadeleştiren: Enver Yaşarbaş, İstanbul, 1983; Babinger, s. 115-116; Şerafettin Turan, "Ramazanzâde", *İA*, c. IX, s. 620-621.

140 Süleymaniye Kütüphanesi, Hüsrev Paşa, nr. 341; Şerafettin Turan, *Kanuni Süleyman Dönemi Taht Kavgaları*, Ankara, 1997, s. 16.

141 *Dizfuli Münşeâtı*, Bâyezid Devlet Kütüphanesi, Veliyüddin Efendi Kısım, nr. 2735, vr. 119a-122a; Şerafettin Turan, *a.g.e.*, s. 16.

142 TSMK, Revan Kısım, nr. 1540; Şerafettin Turan, *a.g.e.*, s. 16.

143 TSMK, Revan, nr. 1290; Şerafettin Turan, *a.g.e.*, s. 10.

şanın isteği ile hatıralarını genişleterek yazmıştır.¹⁴⁴ Zekeriyazâde, *Ferah Cebre Fetihnâmesi*'nde 1560 yılında Piyale Paşanın kazandığı Cerbe deniz savaşını anlatır.¹⁴⁵

Arifi Fethullah Çelebinin, Farsça ve manzum kaleme aldığı *Fütûhât-ı Cemile*'si Sokollu Mehmed Paşa ile Ahmed Paşanın 1543'te Peç, 1551'de Lıpva, 1552'de Tımışvar ve Eğri kalelerini kuşatma ve fetihlerini anlatır.¹⁴⁶

Barbaros Hayreddin Paşa, Kanunî'nin isteği üzerine hayatta iken hatıralarını yazdırmıştı. Bir denizci olup yapılan gazâları şiirlerle anlatan Seyyid Muradî, Barbaros'tan dinlediklerini, kendi gördüklerini ve diğer denizcilerden duyduklarını kaleme almıştır. *Gazavât-ı Hayreddin Paşa* adını taşıyan bu hatıralar, birisi manzum, diğeri de mensur olmak üzere yazılmıştır.¹⁴⁷

Bu dönemin enteresan tarihlerinden birisi de Osmanlı kuvvetleri Şehrizor'a geldiklerinde, bu bölgedeki mahallî beylerden Bige Beyin oğlu olup, Osmanlı idaresi zamanında bölgedeki Kerkük ve Hille gibi sancaklarda sancak beyliği yapan Memun Beyin eseridir. Memun Bey kendi başından geçen hadiseleri, dolayısıyla 1534-1555 yılları arasında Kuzey Irak'ta Osmanlı hakimiyetinin fiilen teşekkülünü anlatan bir hatırat yazmıştır.¹⁴⁸

Kanunî'nin son seferi ve ölümü bir çok müstakil tarihe konu olmuştur. Feridun Ahmed Bey, *Nüzhetü'l-Esrârî'l-Ahbâr der-Sefer-i Sigetvar*'da kendisinin bizzat katıldığı ve hadiselere yakından şahit olduğu Kanunî'nin son seferi olan Sigetvar'ı anlatır. Minyatürlü olan bu eserde Sokollu Mehmed Paşa ön plana çıkarılmaktadır.¹⁴⁹

144 İsmet Parmaksızoğlu, "Lütfi Paşa'yla İlgili Yeni Bir Belge", *Belleten*, Ankara, 1982, sy. 181, s. 63-65.

145 Zekeriyazâde, *Ferah Cerbe Fetihnâmesi*, Orhan Şaik Gökyay (haz.), İstanbul, 1975.

146 Davut Ebrahimi, "Arifi Fethullah Çelebi ve Fütuhât-ı Cemile'sinin Tenkidli Metni", İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 1991; Tahsin Yazıcı, "Arifi Fethullah Çelebi", *DİA*, c. III, sy. 372.

147 *Barbaros Hayreddin Paşa'nın Hatıraları*, Ertuğrul Düzdağ (nşr.), İstanbul, ts., II c.; Seyyid Muradî, *Kaptan Paşa'nın Seyir Defteri: Gazavât-ı Hayreddin Paşa*, Ahmet Şimşirgil (haz.), İstanbul, 2003; Aldo Galotta, "Il Gazavât-ı Hayreddin Paşa di Seyyid Murad", *Studi Magrebini*, Napoli, 1983, sy. XIII (Madrid nüshasının diğeri nüsha farklarıyla birlikte faksimile neşri); *Gazavât-ı Hayreddin Paşa*, Mustafa Yıldız (haz.), Göttingen, 1991; Aldo Gallotta, "Gazavât-ı Hayreddin Paşa", çev. Salih Akdeniz, *Belleten*, Ankara, 1981, sy. 180, s. 473-500; a.mlf., "Seyyid Murad'ın Gazavât-ı Hayreddin Paşa Adlı Eseri", çev. Mahmut Şakiroğlu, *Erdem*, Ankara, 1988, sy. 10, s. 127-163; Fahir İz, "Barbaros Hayreddin Paşa Gazavatnamesi Üzerine Yeni Bir Araştırma", *TDAY Belleten* 1972, s. 81-92; Hüseyin Gazi Yurdaydın, "Muradî ve Eserleri", *Belleten*, Ankara, 1963, sy. 107, s. 453-466.

148 İsmet Parmaksızoğlu, "Kuzey Irak'ta Osmanlı Hâkimiyetinin Kuruluşu ve Memun Bey'in Hatıraları", *Belleten*, Ankara, 1973, sy. 146, s. 191-231.

149 Kemal Çığ, "Sigetvar Seferine Dair Eşsiz Bir Eser", *Tarih Dünyası*, İstanbul, 1950, c. I, sy. 9, s. 370-372; Zeynep Tarım Ertuğ, "Minyatürlü Yazmaların Tarihî Kaynak Olma Nitelikleri ve Nüzhetü'l-Esrâr", *Tarih Boyunca Türk Tarihinin Kaynakları Semineri*, İstanbul, 1997, s. 31-46; Hüseyin Gazi Yurdaydın, "Sigetvarnameler", *A.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Ankara, 1952, sy. 2-3, s. 124-130.

Âgehî Mansûr Çelebi, *Fetihnâme-i Kal'a-i Sigetvar*¹⁵⁰ ve Merahî de *Fetihnâme-i Kal'a-i Sigetvar* isimli eserlerinde Kanunî'nin son seferini anlatırlar.¹⁵¹ *Heft Dâstân* isimli yazarı belli olmayan eserde de Sigetvâr seferi, Kanunî'nin ölümü ve II. Selim'in cülûsu anlatılmaktadır. Eserde özellikle Veziriazam Sokollu Mehmed Paşa ön plana çıkarılmış ve onun yaptıkları övülmüştür. Müellifi tespit edilememiştir. Muhtemelen Sokollu'nun çevresindeki devlet görevlilerinden birisidir. Bazı nüshalarında eserin müellifi olarak Gelibolulu Âlî gösteriliyorsa da yapılan incelemede onun olmadığı ortaya çıkmıştır. Muhtemelen bu karıştırma Âlî'nin *Heft Meclis* isimli aynı konuyu anlatan eserinden dolayı olmuştur.¹⁵² Gelibolulu Mustafa Âlî'nin *Heft Meclis* isimli eseri Sigetvar seferi ve II. Selim'in cülûsu üzerinedir.¹⁵³

Anadolu Kazaskerliğine kadar yükselmiş olan Vusûlî Mehmed Çelebi, *Selimmâme* isimli eserinde Şehzâde Selim-Şehzâde Bâyezid mücadelesini, II. Selim'in tahta cülûsunu ve hükümdarlık dönemindeki hadiseleri anlatmaktadır. Eser III. Murad'ın cülûsu ile sona ermektedir. Bu eserin Viyana nüshasından bahsedenler, eserin yazarını karıştırarak 'Usûlî' isimli birini, müellif olarak zikretmişlerdir.¹⁵⁴ Aziz Efendi isimli birisinin II. Selim dönemi ve III. Murad'ın ilk yıllarından bahseden *Selimmâme*'si olduğu belirtiliyorsa da bu tarihin mâhiyeti henüz anlaşılammıştır.¹⁵⁵ Dönemin güçlü sadrazamı Sokollu Mehmed Paşa ve ailesi hakkında ise *Cevâhirü'l-Menâkıb* isimli eserde bilgi bulunmaktadır.¹⁵⁶

Osmanlıların en büyük deniz seferlerinden birisi olan Kıbrıs'ın fethi üzerine çeşitli tarihler kaleme alınmıştır. Bu seferle ilgili en eski fetihnâme olan Şerîfî'nin, *Fetihnâme-i Kıbrıs*'ı Lefkoşe'nin fethi ile biter. Magosa'nın fethi eserde yer almamaktadır.¹⁵⁷ 1571 yılı Ağustos'unda yazılmış olan Pirî'nin *Fethiyye-i Cezire-i Kıbrıs*'ı ise daha geniş bir eserdir.¹⁵⁸ Hekimoğlu Ali

150 Hüseyin Gazi Yurdaydın, "Sigetvarnameler", s. 124-136.

151 *Gazavâtnâmeler*, s. 59-60.

152 Meryem Kararmaz, "Heft Dâstân Adlı Eserin Tahkiki, Transkripsiyonu ve Tahlili", Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Kayseri, 1996.

153 Bu eser 1316 yılında İstanbul'da neşredilmiştir.

154 Necdet Öztürk, "Kazasker Vusûlî Mehmed Çelebi ve Selim-nâmesi", *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, İstanbul, 1987, sy. 50, s. 9-108. Babinger, s. 127-128.

155 Bibliotheque Nationale de Paris, suppl. turc, nr. 1143. *Gazavâtnâmeler*, s. 81.

156 İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, TY, nr. 2578; Wien Österreichische Nationalbibliothek, nr. 1220. Abdurrahman Şeref, "Sokollu Mehmed Paşa'nın Evâil-i Ahvâli ve Ailesi Hakkında Bazı Malumat-Cevâhirü'l-Menâkıb", *TOEM*, İstanbul, c. VI, sy. 29, s. 257-265; *Gazavâtnâmeler*, s. 85-86.

157 Özcan Mert, "Şerîfî'nin 'Fetihnâme-i Kıbrıs'ı", *Tarih Enstitüsü Dergisi*, İstanbul, 1974, sy. 4-5, s. 49-78; İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, TY, nr. 3851'deki nüshanın ikinci bir neşri için bkz. Numan Külekçi ve Turgut Karabey, "Fetihnâme-i Kıbrıs", Atatürk Üniversitesi *Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Erzurum, 1995, sy. 2, s. 81-102.

158 *Fethiyye-i Cezire-i Kıbrıs*, Harid Fedai (haz.), Lefkoşe, 1997, s. 3-87.

Paşa, Kıbrıs'ta sürgünde iken bu eserin anlaşılır bir hâle getirilmesini istemiş, bunun üzerine bu tarih, Mevlevî Şeyhi Arif Dede tarafından 1755 civarında yeniden yazılmıştır.¹⁵⁹ Bu konudaki bir diğer eser ise Zirekî'nin (Zeyrekî) *Fetihnâme-i Kıbrıs*'ıdır. Bu eserde II. Selim dönemine ait Tunus'un fetih gibi başka bazı hadiselerden de bahsedilir.¹⁶⁰

Yemen'in ikinci defa fethi ve buradaki mücadele çeşitli eserlere konu olmuştur. Ahmed bin Yusuf bin Muhammed Firuz'un *Metâli'u'n-Nîrân fî Târihi'l-Yemânî*'si daha önceki durum hakkında bilgi verir. Yemen'de 953 (1562) yılına kadar vuku bulan gelişmeleri anlatır. Mahalli güçler hakkında önemli bilgiler vardır.¹⁶¹

Nihalî, manzum olarak kaleme aldığı *Fethiyye-i Yemen (Fetihnâme-i Yemen)* isimli eserinde 977-978 (1569-1570) yılları arasında Sinan, Özdemiroğlu Osman ve Behram Paşaların Yemen'deki mücadelelerini anlatmıştır.¹⁶² Yine yazarı ve mâhiyeti tam olarak belli olmayan *Tarih-i Yemen* isimli eser de Sinan Paşanın Yemen'i ikinci defa fethini anlatır.¹⁶³

Mustafa Rumûzî, Serdar Sinan Paşanın emriyle kaleme aldığı *Nâme-i Fütûh-ı Yemen* isimli eserinde manzum olarak yaratılıştan XVI. yüzyılın ikinci yarısına kadar Yemen'in kültürel tarihini ve Sinan Paşanın fetihlerini anlatmaktadır. Müellif eserin sonuna Sinan Paşanın Tunus seferini de ilave etmiştir.¹⁶⁴

Kutbeddin Mekki, *Gazavâtü'l-Çerâkise ve'l-Etrâk fî Cenûbi'l-Cezîre, el-müsemmâ: el-Berku'l-Yemânî fî Fethi'l-Osmânî* isimli eserinde Rumûzî'nin eserini de kullanıp ağırlıklı olarak Sinan Paşanın Yemen'deki fetihlerini anlatır. Ancak daha önceki dönemlerdeki hadiselerden de bahsetmektedir. Eser 1574 yılında son bulmaktadır.¹⁶⁵ Arapça olan bu tarih 1590 yılında Mustafa b. Mehmed Hüsrevzâde,¹⁶⁶ I. Ahmed döneminde de Abdullah Kudsi tarafından iki defa Türkçeye çevrilmiştir.¹⁶⁷

159 A.g.e., s. 91-119. Ârif Dede'nin eseri 1593-1594 yıllarında yazılmış gibi gösteriliyorsa da (Özcan Mert, "Kıbrıs Türk Tarihçiliği", *Türk Kültürü*, Ankara, 1970, sy. 92, s. 508) bu yanlışır (Bu bilginin tenkidi için bkz. Harid Ferai, a.g.e., s. XVII-XIX).

160 Wien Österreichische Nationalbibliothek, nr. 1015; Bibliothèque Nationale de Paris, suppl. turc, nr. 926; Babinger, s. 126-127; *Gazavâtnâmeler*, s. 84.

161 Cambridge University Library, AY, MS Qq 165. Hulusi Yavuz, *Kâbe ve Haremeyn İçin Yemen'de Osmanlı Hâkimiyeti*, İstanbul, 1984, s. 211.

162 Wien Österreichische Nationalbibliothek, nr. 684. Babinger, s. 102-103; *Gazavâtnâmeler*, s. 81-83.

163 Bibliothèque Nationale de Paris, suppl. turc, nr. 166; *Gazavâtnâmeler*, s. 83.

164 Hulusi Yavuz, *Yemen'de Osmanlı İdâresi ve Rumûzî Târîhi (923-1012 / 1517-1604)*, Ankara, 2003, II c.

165 İstanbul kütüphanelerinde birçok nüshası bulunan bu eserin Sinan Paşaya sunulan nüshaları için bkz. TSMK, nr. A 2879-2880; Hulusi Yavuz, a.g.e., s. 216-218.

166 Süleymaniye Kütüphanesi, Hamidiyye, nr. 921.

167 Nurosmaniye Kütüphanesi, nr. 4928/2; Hulusi Yavuz, a.g.e., s. 210.

Kutbeddin Mekki'nin bu eserinin daha sonra Âli Mustafa tarafından genişletilerek tercümesi yapılmıştır. *Berku'l-Yemânî* 1574'te biterken, *Ahbârü'l-Yemânî (Telhîs-i Berku'l-Yemânî)* isimli bu tercüme XVII. yüzyılın ortalarına kadar gelir. Mısır valisi Hacı Ahmed Paşanın yanında divân kâtibi olan Âli Mustafa başka kaynakları, seyyahları ve hadiseler hakkında bilgi sahibi olan kimseleri kullanarak kitabı kendi zamanına kadar getirmiştir.¹⁶⁸

Muhammed bin Yahya el-Mutayyib, *Bulûğu'l-Merâm fî Târîh-i Devlet-i Mevlânâ'l-Paşâ Behrâm* isimli eserinde Behram Paşanın 977-982 (1569-1574) yılları arasındaki seferlerini anlatır.¹⁶⁹

Abdülaziz bin Said bin Fazıl el-Cebrî el-Havlânî, *Kitabu Kudveti'l-Mulûk ilâ Şerefi'l-Mecdi ve Sebîlihi'l-Meslûk (Tarihu'l-Yemen Müddet-i Vilâyet-i Hasan Paşa)* isimli eserinde Yemen Valisi Hasan Paşanın 988-1000 (1580-1592) yılları arasındaki faaliyetlerini anlatmaktadır.¹⁷⁰ 1000 (1592) yılında vefat eden Amir b. eş-Şeyh Muhammed b. eş-Şeyh Hasan ed-Diâmî, Yemen'in ikinci defa fethi sırasında Kevkebân Kalesi'nde kâtip olduğu için hadiselerle yakından şahit olmuş ve 1580-1585 yılları arasında Yemen'de meydana gelen hadiseleri *Kitabu'r-Ravdı'l-Hasan fî Ahbarı Siyeri Mevlânâ Sahibi's-Seâde el-Başâ Hasan fî Eyyâmi Vilâyetihî bi-İklîmi'l-Yemen* ismiyle kaleme almıştır.¹⁷¹

1580'li yılların sonlarında Yemen'e gelen Abdullah Ali bin Dâir, 23 sene Yemen beylerbeyliği yapan Hasan Paşanın teşviki ile *el-Fütuhâti'l-Murâdiyye fî'l-Cihâdi'l-Yemeniyye* isimli eserini yazmıştır. Eserin ilk yarısı genel bir İslâm tarihini, ikinci kısmı ise III. Murad hakkında bilgi verildikten sonra 1003 (1595) tarihine kadar Yemen'de olan hadiseleri ihtiva etmektedir.¹⁷²

Abdüssamed el-Mevzâi'nin *el-İhsân fî Duhûli Memleketi'l-Yemen Tahte Zilli Adâleti'l-Osmân* isimli Arapça eseri, II. Osman dönemine kadar gelen bir Yemen tarihidir.¹⁷³ İmam Mutahhar'ın torunu olan ve 1048 (1638)'de vefat eden İsa bin Lütfullah, *Revha'r-Rûh* isimli 900-1029 (1494-1620) tarihleri arasındaki hadiseleri anlatan bir Yemen tarihi yazmıştır. Eserde Zeydilerle ilgili bilgiler ağırlıktadır.¹⁷⁴ Abdülmümin bin Ali'nin, *Mirâtü'l-Yemen*¹⁷⁵

168 Süleymaniye Kütüphanesi, Hamidiye, nr. 886; Hulusi Yavuz, *a.g.e.*, s. 211-212.

169 Babinger, s. 103; Hulusi Yavuz, *a.g.e.*, s. 213.

170 Medine-Mahmudiye Kütüphanesi, Tarih Bölümü, nr. 17; Mustafa Fayda, "Osmanlılar Dönemi Yemen Tarihine Âit Arapça Bir Yazma", *Tarih Dergisi*, İstanbul, 1979, sy. 32, s. 167-172.

171 Leiden Üniversite Kütüphanesi, nr. 806; Babinger, s. 129.

172 Ragıb Paşa Kütüphanesi, AY, nr. 979; Atuf Efendi Kütüphanesi, nr. 1912; Hulusi Yavuz, *a.g.e.*, s. 210-211.

173 Bibliotheque Nationale de Paris, AY, nr. 5973; Hulusi Yavuz, *a.g.e.*, s. 211.

174 Kahire-Dârü'l-Kütüb, Tarih, nr. 1347; Hulusi Yavuz, *a.g.e.*, s. 215.

ile Esad Câbir bin Osman Ragıb'ın da, *Yemen*¹⁷⁶ isimli eserleri Yemen tarihi üzerinedir.

II. Selim döneminin bir diğer önemli hadisesi olan Tunus'un, fethi yazarı belli olmayan *Fetihnâme-i Akl-ı Vâdi-i Serhengi* isimli eserde anlatılır.¹⁷⁷

Mehmed Vefâî, *Tevârih-i Gazavât-ı Sultan Murâd-ı Sâlis*'te Nisan 1585-Eylül 1586 tarihleri arasındaki hadiseleri teferruatlı olarak yazmıştır.¹⁷⁸ Ni-yazî *Zafernâme-i Ali Paşa* isimli eserinde Bağdat Beylerbeyi Elvendzâde Ali Paşanın 991 (1583) yılında mahallî güçler ve İranlılar ile yaptığı mücadeleleri anlatmıştır.¹⁷⁹

Mehmed Zaim'in eseri *Humâ-i Cami'ü't-Tevârih* genel bir dünya tarihi-dir. 985 (1577) yılına kadar gelen hadiseleri anlatmaktadır. Avrupa'da oldukça tanınan ve Macarcadan Rusçaya birçok dile çevrilen bu eser Türkiye'de fazla tanınmaz.¹⁸⁰

Mustafa Selanikî'nin *Tarih-i Selanikî* isimli eseri en önemli tarihlerden birisidir. Selanikî, 1563-1600 yılları arasındaki dönemin tarihini kaleme almıştır. Bilhassa kendi yaşadığı dönemle ilgili olarak son derece kıymetli bilgiler vermektedir.¹⁸¹

XVI. Yüzyılın en önemli müverrihlerinden olan Gelibolulu Mustafa Âlî altmışa yakın eser kaleme almıştır. Tarihle ilgili en önemli ve hacimli eseri *Künhü'l-ahbâr*'dır. Bu eserde yaradılıştan başlanılıp, Peygamberler, İslâm devletleri, Türk kavimleri ve 1595 yılı Ekimine kadarki Osmanlı tarihi anlatılır.¹⁸²

175 İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, İbnülemin Kitapları, TY nr. 6129.

176 İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, İbnülemin Kitapları, TY, nr. 4250.

177 Bibliotheque Nationale de Paris, an. fon., nr. 121; *Gazavâtnâmeler*, s. 85.

178 Wien Osterreichische Nationalbibliothek, nr. 103; Babinger, s. 129-130.

179 Millet Kütüphanesi, Ali Emiri Kısmı, Tarih, nr. 396; *TCYK*, s. 220; *Gazavâtnâmeler*, s. 91-92

180 Kütüphanelerde oldukça fazla nüshasına rastlanılır; TSMK, Revan, nr. 1382; *TCYK*, s. 100-101. W. Björkman, "Mehmed Zaîm", *İA*, c. VII, s. 612-613.

181 *Tarih-i Selanikî*, Mehmet İpşirli (haz.), İstanbul, 1989, II c.; Mehmet İpşirli, "Mustafa Selânîkî and his History", *Tarih Enstitüsü Dergisi*, İstanbul, 1978, sy. IX, s. 416-472.

182 Gelibolulu Mustafa Âlî Efendi, *Kitabü't-Tarih-i Künhü'l-Ahbâr*, İ. Hakkı Çuhadar vd. (nşr.), Kayseri, 1998, II c.; Faris Çerçi, "Künhü'l-ahbâr'a Göre II. Selim, III. Murad, III. Mehmed Devirleri ve Mustafa Âlî'nin Tarihçiliği", Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Kayseri, 1996; Mustafa İsen, *Künhü'l-Ahbâr'ın Tezkire Kısmı*, Ankara, 1994; Jan Schmidt, *Mustafa Âlî's Künhü'l-ahbar and its Preface. According to the Leiden Manuscript*, İstanbul, 1987; Jan Schmidt, "Some remarks on the textual history of a famous late sixteenth century world history: the case to Mustafa Âlî's Künhü'l-ahbâr", *Manuscripts of the Middle East*, Leiden, 1988, sy. 3; a.mlf., "Pure water for thirsty Muslims - A study of Mustafa Âlî of Gallipolis Künhü'l-Ahbar", Het Oosters Instituut, Leiden, 1991; Ahmet Aydın, "Gelibolulu Mustafa Âlî'nin Künhü'l-ahbârının Dördüncü Rükününün Kaynakları", İ.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul, 1993; 2

Cenâbî Mustafa Efendinin klasik Arap tarihçiliği geleneğine göre yazdığı *el-Aylemü'z-Zâhir* de 997 (1588) yılına kadar gelen genel bir İslâm tarihidir. Arapça olarak yazılan ve 82 devletin tarihini anlatıldığı eserin yaklaşık beşte biri Osmanlı tarihidir.¹⁸³

1008 (1599)'de vefat eden ünlü Osmanlı Şeyhülislâmı Hoca Sadeddin Efendinin *Tacü't-Tevarîh* isimli oldukça tanınmış tarihi Osmanlı İmparatorluğu'nun kuruluşundan başlayarak I. Selim devri sonuna kadar gelir. Hoca Sadeddin, tarihini yazarken Ahmedî, Aşıkpaşazâde, Neşrî, Hadidî, İdris-i Bitlîsî, İbn Kemal gibi birçok Osmanlı tarihçisini ve olayların akışına göre çeşitli Timurlu, İranlı ve Arap tarihçileri ile bazı vesikaları ve şifahî malumatı kullanmıştır. Eser büyük bir şöhret bulmuş, zeyiller yazılmış ve Avrupa dillerine çevirileri yapılmıştır.¹⁸⁴

Hoca Sadeddin, *Tacü't-Tevarîh* için daha sonra Kanunî dönemi ile ilgili bir zeyl hazırlamaya başlamıştır. Ölümünden sonra ise oğlu Hocazâde Mehmed Efendi bu zeyle ilaveler yapmış ve esere *İbtihâcü't-Tevarîh* adını vermiştir. İki cild olan eserin birinci cildinde Kanunî'nin cülûsundan başlanıp, Mohaç'ın sonuna kadar siyasî gelişmeler, Canberdi Gazali isyanı, Şehsuvaroğlu ve Ferhad Paşanın öldürülmesi ile Selman Reis'in Kızıldeniz'deki faaliyetleri anlatılır. İkinci cilt 1551-1554 yılı hadiselerini ihtiva eder. İki cilt arasında önemli boşluklar vardır. Kabaca 1527-1550 yılları arası eksiktir. Eserde yer alan bilgilerin çoğu orijinal değildir. Birinci cilt büyük oranda İbn Kemal'in *Tevarîh-i Âl-i Osman*'ından alınmıştır. Hoca Sadeddin

Bekir Kütükoğlu-Ömer Faruk Akün, "Âli Mustafa Efendi", *DİA*, c. II, s. 414-421, Cornell H. Fleischer, *Tarihçi Mustafa Âli, Bir Osmanlı Aydın ve Bürokrati*, çev. Ayla Ortaç, İstanbul, 1996; Mustafa İsen, *Gelibolulu Mustafa Âli*, İstanbul 1998; Mehmet Şeker, "Gelibolulu Mustafa Âli'nin Hayatı ve Şahsiyeti", *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, İzmir, 1983, sy. I, s. 153-179; İ. Hakkı Aksoyak, "Gelibolulu Mustafa Âli ve Divanı'nın Tenkitli Metni", Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Ankara, 1999; Gelibolu'lu Mustafa Âli, *Künhü'l-ahbar IV. Rüknu: Fatih Sultan Mehmed Devri*, M. Hüdayi Şentürk (haz.), (TTK'da baskı aşamasında).

183 Bu eser Mehmet Canatar tarafından doktora tezi olarak çalışılmıştır; Muharrem Kesik, "Cenâbî'ye Göre Türkiye Selçuklular", *Tarih Dergisi*, İstanbul, 2000, sy. 36, s. 213-228; a.mlf., "Cenâbî'ye Göre Danişmendliler", *Türk Kültürü İncelemeleri*, İstanbul, 2001, sy. 4, s. 243-266; Mehmet Canatar, "Cenâbî Mustafa Efendi", *DİA*, c. VII, s. 352-353; a.mlf., "Cenâbî Mustafa Efendi: Hayatı, Eseri ve Tarih Görüşü", *Akademik Araştırmalar Dergisi*, İstanbul, 2000, sy. 4, s. 259-289.

184 Hoca Sadeddin, *Tacü't-Tevarîh*, İstanbul, 1279-1280, II c.; Hoca Sadeddin, *Tacü't-Tevarîh*, İsmet Parmaksızoğlu (sadeleştiren), Ankara, 1979, V c.; M. Münir Aktepe, "Hoca Sa'deddin Efendi'nin Tacü't-tevarîh'i ve Bunun Zeyli Hakkında", *Türkiyat Mecmuası*, İstanbul, 1958, sy. XIII, s. 101-111; Şerafettin Turan, "Hoca Sâdeddin Efendi", *DİA*, c. XVI-II, s. 196-198; Şerafettin Turan, "Sa'deddin", *İA*, c. X, s. 27-32; Şefâetin Severcan, "Hoca Sadeddin Efendi ve Tarihçiliğimizdeki Yeri", *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Kayseri, 1992, sy. 8, 73-78; Mehmet Yıldırım, "Hoca Sa'deddin Efendi ve Tarihçiliği", Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Kayseri, 1997.

din'in şifahî bilgilerden faydalanarak yazdığı yerler önemlidir. Özellikle Hint seferleri hakkındaki kısımlar teferruatlıdır.¹⁸⁵

XVI. Yüzyılın sonlarında meydana gelen ve kesintilerle uzun yıllar devam eden İran savaşları hakkında birçok tarih yazılmıştır. Bu yüzyılın en önemli tarihçilerinden olan Gelibolulu Mustafa Âlî, Safevî Savaşları sırasında cephede bulunduğu için yakından şahit olduğu hadiseler üzerine iki eser kaleme almıştır. Bunlardan *Nusretnâme*, Lala Mustafa Paşanın divan katibi olarak bulunduğu Gürcistan ve Şirvan Seferi ve Kars Kalesi'nin inşaatı sırasında gördüğü olayları ve serdar adına kaleme aldığı mektupları ihtiva eder.¹⁸⁶ Lala Mustafa Paşa yerine Koca Sinan Paşanın tayin edilmesi üzerine, yeni serdarın 1580'deki Gürcistan Seferini onun emriyle *Nusretnâme'nin* zeyli mahiyetinde *Fursatnâme*'de kaleme almıştır.¹⁸⁷

Rahimîzâde İbrahim Harimî Çavuş, XVI. yüzyılın sonlarında vuku bulan İran Harpleri ile ilgili elimizde bugün mevcut olan *Zafernâme-i Sultan Murad Han*, *Gonca-i Bağ-ı Murâd* ve *Kitâb-ı Gencîne-i Feth-i Gence* adlarında üç eser¹⁸⁸ ile Osman Paşanın 1585'te Tebriz'i fethi ile ilgili kısa bir risâle yazmıştır.¹⁸⁹ Okçuzâde Mehmed Âsafî Paşa manzum olarak kaleme aldığı *Şeca'atnâme*'de Özdemiroğlu Osman Paşanın Tiflis'in fethi için tayin edilmişinden başlayarak Kırım Seferini ve Tebriz'in fethini tasvir eder.¹⁹⁰

185 Ahmet Akgün, "Mehmed Efendi, İbtihâcü't-tevârih", İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul, 199; Muhittin Kapanşahin, "Mehmed Efendi ve İbtihâcü't-tevârih Adlı Eserin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi", Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Kayseri, 1998; Ahmet Kavurmacıoğlu, "Mehmet Efendi ve "İbtihâcü't-Tevarih" Adlı Eserinin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi (II. Cilt)", Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Kayseri, 2000. M. Münir Aktepe, "Hoca Sa'deddin Efendi'nin Tacü't-tevârih'i ve Bunun Zeyli Hakkında", *Türkiyat Mecmuası*, İstanbul, 1958, sy. XIII, s. 101-116; a.mlf., "İbtihâcü't-tevârih", *Tarih Dergisi*, İstanbul, 1959, sy. 14, s. 71-84.

186 Bekir Kütükoğlu, "Âli Mustafa Efendi", *DİA*, c. II, s. 414-415. Henüz yayınlanmamış olan eserin minyatürlü bir nüshası TSMK, Hazine, nr. 1365'tedir.

187 *Mustafa Ali's Fursat-name: edition und bearbeitung einer quelle zur geschichte des Persischen feldzugs unter Sinan Pasa 1580-1581*, herausgegeben von Gerd Winkelhane; Rana von Mende, Berlin, 1989.

188 Mustafa Karanfil, "Harimî'nin Zafernâme ve Gonca'sına Göre Özdemiroğlu Osman Paşa", İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 1998; Çetin Sungur, "Rahimîzade İbrahim Harimî Çavuş'un "Zafername-i Sultan Murad Han" Adlı Eseri'nin Transkripsiyonu", Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Kırıkkale, 1999; Ferruh Senan, "Rahimîzade İbrahim Çavuş ve Zafernâme-i Sultan Murad Han", İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Mezuniyet Tezi, İstanbul, 1946.

189 *Târîh-i Osmân Paşa*, Yunus Zeyrek (haz.), Ankara, 2001, s. 77-90.

190 TSMK, Revan, nr. 1301; Mehmed Ârif, "Özdemiroğlu Osman Paşa Makalesine Zeyl: Şeca'atnâme", *TOEM*, İstanbul, 1332, c. III, sy. 14, s. 110-117.

Talîkîzâde Mehmed Subhî, Ferhad Paşa ile birlikte İran cephesinde, Revan'da üç yıl bulunmuş, serdarlığa Özdemiroğlu Osman Paşa tayin edilince, yeni serdarın emriyle gördüklerini kaleme almıştır. *Gürcistan Seferi Tarihçesi* ve *Tebrizîyye* isimli eserlerinde Ferhad ve Özdemiroğlu Osman Paşanın Kafkaslar'daki fütuhâtını anlatır.¹⁹¹ Hüseyin bin Mehmed de *Gazavât-ı Özdemiroğlu Osman Paşa*'da Özdemiroğlu'nun İran'daki savaşlarından bahseder.¹⁹² Şark Seferlerine katılan Ebubekir bin Abdullah, Özdemiroğlu Osman Paşanın 986 (1578)'daki Şirvan ve Gürcistan Seferini anlatan bir tarih kaleme almıştır.¹⁹³ Yazarı belli olmayan *Şifâü'l-Kulûb ve Likâü'l-Mahbûb (Nâru'n-Nâzirîn ve Makbûlü'l-Hâtırîn)* isimli eser de Özdemiroğlu'nun bu seferi üzerinedir.¹⁹⁴ Yine Adlî mahlaşlı bir şair de bizzat katıldığı bu seferin tarihini manzum olarak yazmıştır.¹⁹⁵

Cerrahzâde Mehmed, Nahcivan kadısı iken 1603'te Safevîlere esir düşmüş, esaretten kurtulup İstanbul'a döndüğünde gördüklerini kaleme almıştır. Cerrahzâde'nin *Revan Muhasarası Tarihçesi* 1604'te Şah Abbas'ın Revan'ı zapt edişini anlatır.¹⁹⁶ Vasıtî'nin *Telhisât der Ahd-i Sultan Ahmed Han* isimli eseri Kuyucu Murad Paşanın Celalilerle mücadelesi üzerinedir. Celali isyanları ile ilgili en önemli kaynaklardan birisidir. Bir mecmua şeklindeki eserde ayrıca 20'den fazla telhis ile 4 kısa dinî hikâye de yer almaktadır.¹⁹⁷

1593-1606 arasındaki Avusturya Savaşlarıyla ilgili de birçok tarih yazmıştır. Bunlardan Şehnâmeeci Talîkîzâde Mehmed Subhî'nin Yanık ve Eğri Seferi üzerine yazdığı iki şehnâmeden yukarıda bahsedilmişti. Cafer İyânî, Koca Sinan Paşanın 1594'deki Yanık Seferini, 1585 yılından başlayarak sefere yol açan gelişmelerle birlikte anlatan *Tevârih-i Cedîd-i Vilâyet-i Üngü-*

191 TSMK, Revan, nr. 1299; nr. 1300; *Gazavâtnâmeler*, s. 90-91.

192 Atatürk Kitaplığı (Belediye Kütüphanesi), Belediye yazmaları, nr. O.118/2, s. 43-87.

193 Millet Kütüphanesi, Ali Emiri Kısmı, Tarih, nr. 366. Viyana'da bulunan ve yazarı belli olmayan *Târih-i Osmân Paşa* ismiyle yayınlanmış tarih Ebubekir bin Abdullah'ın eserinin bir nüshası olabilir. Bu tarih için bkz. *Târih-i Osmân Paşa*, Yunus Zeyrek (haz.), Ankara, 2001. Bu kitap Wien Osterreichische Nationalbibliothek'te bulunan H.O. 68 numaralı Osman Paşanın seferlerini anlatan bir yazma ile yine aynı kütüphanede bulunan H.O. 69 numaralı yazmanın birleştirilmesinden meydana gelmiştir. İkinci yazmada Osman Paşanın bir mektubu ile Rahimizâde'nin Osman Paşanın 1585'te Tebriz'i fetih ile ilgili yazdığı kısa bir bölüm vardır. Bu iki eserin birleştirilerek ne oldukları tam olarak ortaya konulmadan bu şekilde yayınlanması doğru bir neşir şekli değildir.

194 Leiden Üniversitesi Kütüphanesi, cod. warn, nr. 801.

195 *Gazavâtnâmeler*, s. 89.

196 TSMK, Revan, nr. 1290/3, vr. 41b-87b; Nurcan Haker, "Revan Muhasarası Tarihçesi (Cerrah-zâde Mehmed Efendi'nin)", İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Mezuniyet tezi, İstanbul, 1965.

197 Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi, nr. 2236/1; TCYK, s. 275-276; *Gazavâtnâmeler*, s. 104.

rus¹⁹⁸ ve Tiryaki Hasan Paşanın gazalarından bahseden *Cihâdnâme-i Hasan Paşa* isimli iki eser yazmıştır.¹⁹⁹ Tiryaki Hasan Paşa ile ilgili bir diğer eser Ahmed bin Osman bin Şânî'nin *Menâkıb-ı Tiryaki Hasan Paşa*'sıdır.²⁰⁰ Faizi'nin *Hasenât-ı Hasan*'ı da Tiryaki Hasan Paşanın Kanije müdafaası ve zaferi üzerinedir.²⁰¹

Bir Osmanlı bürokratu olan Abdi Çelebi *Zafernâme-i Kal'a-i Üstüvar (Yanık Kal'a Fetihnâmesi)* isimli 317 beyitlik manzum eserinde Sinan Paşa'nın 1593 yılında Avusturya'ya karşı yaptığı askerî harekâtı tasvir eder.²⁰² Andelib'in *Tarih-i Feth-i Üngürüs*'unda 1593'te savaşın çıkmasına sebep olan hadiselerden kısaca bahsedildikten sonra III. Mehmed'in 21 Haziran 1596'da İstanbul'dan hareket edip, Eğri üzerine gidişi, kalenin fethi, Haçova Savaşı ve İstanbul'a dönüşü anlatılmaktadır.²⁰³ Misâlî Çelebinin manzum tarihinde Haçova Savaşı ele alınmıştır.²⁰⁴ Yine yazarı belli olmayan *Gazavât-ı Muhammediye*'de de bu savaştan kısaca bahsedilir.²⁰⁵ Nizamî-i Bosnevî'nin *Tuhfetü'l-İhvân*'ı ise Eğri Seferi, Tımışvar hadiseleri ile Cafer ve Üveys Paşaların menkıbelerini ihtiva eder.²⁰⁶

Yazarı belli olmayan bir gazavâtnâmede de Özdemiroğlu'nun Kafkasya'daki askerî harekâtı ile 1601-1606 yılları arasında Kanije civarında meydana gelen savaşlar anlatılır.²⁰⁷

Kelâmî'nin *Vekâyi-i Ali Paşa*'sı Mısır'da meydana gelen hadiseler için Mısır'a gönderilen Silahdar Ali Paşanın 1010- 1012 (1602-1604) yılları arasındaki faaliyetlerini manzum ve mensur olarak anlatır.²⁰⁸

198 Cafer İyânî, *Tevârih-i Cedîd-i Vilâyet-i Üngürüs (Osmanlı-Macar Mücadelesi Tarihi, 1585-1595)*, Mehmet Kirişcioğlu (haz.), İstanbul, 2001.

199 Vahid Çabuk, *Tiryâki Hasan Paşa'nın Gazâları ve Kanije Savunması*, İstanbul, 1978.

200 İsmet Parmaksızoğlu, *Manisa Genel Kütüphanesi Tarih-Coğrafya Yazmaları Kataloğu*, Ankara, 1952, s. 32-33.

201 Bu eser Namık Kemal (önce Ahmed Nafiz takma ismiyle) tarafından dili değiştirilerek 1290 ve 1303 yıllarında iki defa yayınlanmıştır. Bkz. *Gazavâtnâmeler*, s. 101-102.

202 Millet Kütüphanesi, Ali Emiri Kısmı, nr. 1328. TCYK, s. 104; *Gazavâtnâmeler*, s. 93-94.

203 Süleymaniye Kütüphanesi, Hâlet Efendi, nr. 623; aynı kütüphane, Hacı Mahmud, nr. 5345; Selim Ağa Kütüphanesi, nr. 769; Aysel Şençoban, "Andelib, Târih-i Feth-i Üngürüs", İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Mezuniyet Tezi, İstanbul, 1965. Bu tez Hâlet Efendi, nr. 623'ün çevirisidir; TCYK, s. 130-131; *Gazavâtnâmeler*, s. 96-97; İsmet Parmaksızoğlu, "Onyedinci Yüzyıl Rumeli Olayları İle İlgili Özel Tarihler ve Osekli İbrahim Efendi Tarihçesi", VII. Türk Tarih Kongresi, Ankara, 1981, c. II, s. 1082. Gelibolulu Âli'ye ait olduğu söylenen ve 1001-1005 (1593-1606) yılları arasındaki Avusturya Savaşlarını anlatan *Tarih-i Üngürüs* isimli eser için bkz. TSMK, Revan, nr. 1302; *Gazavâtnâmeler*, s. 94-95.

204 Nuruosmâniye Kütüphanesi, nr. 4962.

205 TSMK, Emanet Hazinesi, nr. 1414.

206 Millet Kütüphanesi, Ali Emiri Kısmı, Tarih, nr. 1150; İsmet Parmaksızoğlu, aynı tebliğ, s. 1082.

207 Wien Osterreichische Nationalbibliothek, 1037. *Gazavâtnâmeler*, s. 103.

208 Süleymaniye Kütüphanesi, Hâlet Efendi, nr. 612; *Gazavâtnâmeler*, s. 98-99.

Mehmed Kilari (Hâlisî), *Zafernâme*'de II. Osman'ın Hotin Seferini savaşta katılanlardan dinlediklerine göre anlatır. Eserin sonunda müellif Kanunî'nin Turla Nehri'ni geçmeden Yaş'tan dönmesine karşılık II. Osman'ın bu nehri geçip 20-30 menzil ileri gitmesini başarı olarak gösterir.²⁰⁹ Müellif, Sultan Osman öldürülüp, yerine I. Mustafa padişah olunca *Zafernâme*'deki övgülerinden dolayı zarara uğramamak için *Bişâretnâme-i Sultan Mustafa*'yı kaleme almıştır. Sultan Mustafa bu eserde bir evliya gibi gösterilir. Uzun uzun sultanın öğüldüğü eserde ayrıca Hotin Seferi dönüşünden sonra meydana gelen hadiseler I. Mustafa merkezli olarak anlatılmaktadır. Hâlisî önceki kitabından dolayı üzerindeki II. Osman taraftarlığı lekesinden kurtulmak için *Zafernâme*'yi arkadaşlarının zoruyla yazdığını iddia etmiştir.²¹⁰

Hüseyin Tuğî Çelebi (Hüseyin bin Sefer), *Tuğî Tarihi* diye de bilinen *Musibetnâme* isimli eserinde esas olarak II. Osman'ın cülûsu, tahttan indirilmesine giden süreç, tahttan indirilmesi ve katlini anlatır. I. Mustafa'nın birkaç ay süren ikinci saltanatı anlatıldıktan sonra IV. Murad'ın cülûsu ile eser biter. 1622 yılı Mayıs ile Ağustos arasındaki bir tarihte sade bir dille kaleme alınan eser siyasî durumun değişmesine paralel olarak birkaç defa daha müellif tarafından yeniden yazılmıştır. Hüseyin Tuğî yeniçeri kökenli olduğundan II. Osman'ın öldürülmesi hadisesini yeniçerilerin gözünden aktarır.²¹¹ Bostanzâde Yahya'nın *Vak'a-i Sultan Osman Han* isimli eseri de II. Osman olayı üzerine yazılmıştır.²¹²

XVII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun en önemli meselelerinden birisi ülke topraklarına yönelik Kazak yağmalarıdır. İmparatorluğun gele-

209 II. Osman Adına Yazılmış Zafer-nâme, Yaşar Yücel (nşr.), Ankara, 1983 (Tıpkıbasım ve değerlendirme); Zeynep Türk Sarıışık, "II. Osman Dönemine Ait Bir Kaynak: Zafernâme", Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 1998; Yaşar Yücel, "Yeni Bulunan II. Osman Adına Yazılmış Bir Zafer-nâme", *Belleten*, Ankara, 1979, sy. 170, s. 313-364; Baki Tezcan, "Zafernâme Müellifi Hâlisî'nin Bilinmeyen Bir Eseri Münasebetiyle", *Osmanlı Araştırmaları*, İstanbul, 1999, sy. XIX, s. 83-98.

210 Baki Tezcan, a.g.m., s. 84-90.

211 Hüseyin Tuğî Çelebi, "Musibetnâme", Nezihi Aykut (haz.), İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Doçentlik Tezi, İstanbul, 1988; *Tuğî Tarihi*, Mithat Sertoğlu (haz.), "Tuğî Tarihi: İbretnümâ Sultan İkinci Osman'ın Şehadeti Vak'asından Bahseder", *Belleten*, Ankara, 1947, sy. 43, s. 489-514; Fahir İz, "Eski Düzyazının Gelişimi: XVII. Yüzyılda Halk Dili ile Yazılmış Bir Tarih Kitabı; Hüseyin Tuğî, Vak'a-i Sultan Osman Han", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten*, Ankara, 1967, s. 119-164; Nezihi Aykut, "Hüseyin Tuğî", *DİA*, c. XIX, s. 15-16; Baki Tezcan, "Tarih ile Tarih Yazımı İlişkisi Ekseninden 'Tuğî Tarihi' Metinleri Üzerine Bir Deneme", *Uluslar Arası Kuruluşunun 700. Yıl Dönümünde Bütün Yönleriyle Osmanlı Devleti Kongresi*, Konya, 2000, s. 663-667; Gabriel Piterberg, "Speech Acts and Written Texts: A Reading of a Seventeenth-Century Ottoman Historiographic Episode", *Poetics Today*, Summer 1993, c. 14, sy. 2, 387-418.

212 Süleymaniye Kütüphanesi, Halet Efendi, nr. 611; Orhan Şaik Gökyay, "II. Osman'ın Şehadeti", *Atsız Armağanı*, İstanbul, 1976, s. 187-256 (sadeleştirilmiş yayındır).

neksel siyasetini değiştirmesine yol açan ve bu yzden Lehistan'la savaşılmasına sebep olan Kazaklarla yapılan mücadele ile ilgili eserler kaleme alınmıştır. 1623-1626 yılları arasında yazılmış ve müellifi belli olmayan *Halil Paşa Gazavatnâmesi* Halil Paşanın hayatı ve savaşları üzerinedir. Paşanın sarayda yetişmesinden başlanılıp, Eğri Seferi, Celali isyanları, Karadeniz'de Kazaklar ve Akdeniz'de Hristiyan korsanlar ile mücadeleleri anlatılmaktadır. Halil Paşanın ikinci defa veziriazam olması ile eser sona ermektedir. *Gazavatnme*'de zikredilenler, müellife bizzat Paşa tarafından anlatılmıştır.²¹³

Tul'i İbrahim Çelebi, *Paşanme* isimli eserinde Kenan Paşanın 1627-1629 yıllarında Rumeli'deki Arnavut isyanlarını basturmak için ve sonra da Karadeniz'de Kazak korsanlarıyla yaptığı savaşları ve kazandığı başarıları manzum olarak anlatmaktadır.²¹⁴

Mevkufti Mehmed Efendi, Osmanlı İmparatorluğu'na karşı isyan eden şahin Giray'ın, devlete bağlı Nogay mirzalarından Han Timur Paşa karşısında mağlup olmasını ve 1628 İstanbul yangınını mektup biçiminde kısa bir risâlede anlatır.²¹⁵

Edirneli Mehmed bin Mehmed (er-Rmi)'nin iki cildlik *Nuhbetü't-Tevârih ve'l-Ahbâr*'ının birinci cildi, zuhrundan kendi zamanına kadar gelen, Osmanlılar hariç, İslâm tarihini;²¹⁶ ikinci cildi ise başlangıcından I. Ahmed'in ölümüne kadar Osmanlı tarihini ihtiva etmektedir.²¹⁷ Müellifin *Târih-i l-i Osmân* isimli eseri ise 1000-1050 (1592-1640) yılları arasındaki pa-dişahların, veziriazamların, sadret kaymakamlarının, kubbe vezirlerinin,

213 Victor Ostapchuk, "An Ottoman *Gazânâme* on Halil Paşas Naval Campaign Against the Cossacks (1621)", *Harvard Ukrainian Studies*, Massachusetts, 1990, c. XIV, sy. 3-4, s. 482-519; Ahmet şimşirgil, "Kayserili Halil Paşa'nın Hayatı ve Gaz-Nâmesi", *Bir-Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, İstanbul, 1995, sy. 4, s. 195-207; A.H. De Groot, "Halil Paşa, Kayserili", *DİA*, c. XV, s. 324-326; a.mlf., "A Seventeenth Century Ottoman Statesman 'Kayseriyeli' Khalil Pasha (1565-1629) and His Policy Towards European Powers", *Der Islam*, 1977, sy. 54, s. 305-308. Babinger, eseri Vasfi isimli birisi tarafından yazılmış olarak gösterir, bkz. Babinger, s. 197.

214 British Museum, Bl., Sloane Add. 6584; G.M. Meredith-Owens, "Ken'n Pasha's Expedition Against the Cossacks", *British Museum Quarterly*, 1961, sy. 24, s. 76-82. Bu eser Azmi Bilgin tarafından neşe hazırlanmaktadır.

215 İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, TY, nr. 1751. Mehmet Demir, "Tarihçe (Mevkufti Mehmed'in)", İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Mezuniyet Tezi, İstanbul, 1978.

216 Birinci cildin muhtasar nüshadan neşri için bkz. *Nuhbetü't-tevârih ve'l-ahbâr*, İstanbul, 1276, c. I.

217 *Nuhbetü't-tevârih ve'l-ahbâr*, İstanbul, 1276, c. II. Osmanlı döneminde yapılan bu neşir eksik ve muhtasar nüshalardan birine dayanılarak yapılmıştır. Eserin karşılaştırma-lı yeni bir neşri için bkz. Abdurrahman Sağırlı, "Mehmed bin Mehmed Er-Rmi (Edirneli)'nin Nuhbetü't-Tevârih ve'l-Ahbâr'ı ve Târih-i l-i Osman'ı (Metinleri, Tahlilleri)", İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul, 2000.

vezâret rütbesine ulaşmış defterdarların, şeyhülislâmların, Anadolu ve Rumeli kadıaskerlerinin, İstanbul, Edirne ve Mısır kadılarının biyografilerini ihtiva eder.²¹⁸

Sultan imamı olan Mustafa Sâfi, *Zübdetü't-Tevârih* isimli iki cildten oluşan eserinde I. Ahmed dönemini anlatır. Birinci ciltte I. Ahmed'in tahta çıkması ile padişahın manevî ve fizikî hususlarının üzerinde durur. İkinci cildde ise I. Ahmed dönemindeki hadiseler (Avusturya ve İran harpleri, Celali isyanları, Kâbe'nin tamiri, padişahın seyahatleri) zikredilmektedir. Eser 1023 (1614) yılı olayları ile sona ermektedir. Müellif 1024 (1615)'ten sonraki hadiseleri üçüncü cilt olarak tasarlamış ise de bunun hazırlandığına dair bir kayıt bulunamamıştır. Eserin kaynakları müellifin bizzat gördüğü veya saraydaki diğer görevlilerden dinlediği hadiselerdir.²¹⁹

XVII. Yüzyılın ilk çeyreğinde Osmanlı bürokrasisinde çeşitli görevlerde bulunan Hasanbeyzâde Ahmed Paşa iki cildlik önemli bir tarih yazmıştır. *Telhîs-i Tâcü't-Tevârih* adını taşıyan birinci cildi Hoca Sadeddin'in *Tâcü't-Tevârih*'inin bir özeti mâhiyetindedir. *Zeyl-i Tâcü't-Tevârih* isimli ikinci cildi ise yazarın müşâhedelerini yansıtır. Kanunî'den başlayıp IV. Murad devrinin büyük bir bölümünü ihtiva etmektedir. Bilhassa III. Mehmed'den sonraki kısımları orijinaldir.²²⁰

Solakzâde Hemdemi Mehmed'in *Solakzâde Tarihi* Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan 1657'ye kadar gelir. Kendi döneminden öncesini *Tacü't-Tevârih*, *Hasanbeyzâde Tarihi* gibi eserlerden derlenmiştir. 1622'den sonra kendisinin gördüklerini de ilave ettiği kısımlar önemlidir.²²¹ Topçular Kâtibi Abdulkadir Efendinin yazmış olduğu eser en önemli Osmanlı tarihlerinden birisidir. Şubat 1592-Mart 1644 tarihleri arasındaki hadiseleri anlatır. Bilhassa seferler hakkında detaylı bilgiler verir.²²² Ahmed Süheylî bin Hemdem Kethüdâ'nın *Tarih-i Şahî* (*Tarih-i Süheylî*) isimli eseri 80 kadar tarih-

218 Bu eser *Nuhbetü't-Tevârih* ile birlikte neşredilmiştir. Bkz. Abdurrahman Sağır, *a.g.t.*

219 İsmail Hakkı Çuhadar, "Mustafa Safi'nin Zübdetü't-Tevârihi", Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Kayseri, 1995 II c. (TTK'da baskı aşamasında); Bekir Küttükoğlu, "Sâfi'nin Zübdetü't-tevârihi", *Vekayi'nüvis - Makaleler*, s. 17-23.

220 Nezihi Aykut, "Hasanbeyzâde Ahmed, Tarih", İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Doktora Tezi, İstanbul, 1980, II c. (Bu tez Türk Tarih Kurumu tarafından basılmaktadır); a.mlf., "Hasanbeyzâde Ahmed Paşa", *DİA*, c. XVI, s. 363-364; M. Cavid Baysun, "Hasan Beyzâde Ahmed Paşa", *Türkiyat Mecmuası*, İstanbul, 1953, sy. X, s. 321-340; Orhan F. Köprülü, "Hasan Beyzâde", *İA*, c. V/1, s. 334-337.

221 *Solakzâde Tarihi*, İstanbul, 1297; *Solakzâde Tarihi*, Vahid Çabuk (haz.), Ankara, 1989, II c. Bu sadeleştirmeye matbu nüshada olmayan 1054-1057 (1644-1657) yılları arasındaki hadiseler yazma nüshadan (TSMK, III. Ahmed, nr. 3078'den) eklenmiştir.

222 *Topçular Kâtibi Abdulkadir (Kadrî) Efendi Tarihi (Metin ve Tahlil)*, I-II, Ziya Yılmaz (haz.), Ankara, 2003; Markus Köhbach, "Der Osmanische Historiker Topçular Kâtibi 'Abdü'l-qadir Efendi. Leben und Werk", *Osmanlı Araştırmaları*, İstanbul, sy. II, s. 75-96.

ten faydalanarak yazılmış, yaratılıştan 1632'ye kadar gelen genel bir tarihtir.²²³

Rıdvanpaşazâde Abdullah Çelebinin Sadrazam Kara Mustafa Paşa adına kaleme aldığı *Tarih-i Mısır, Teşâ'ulü'l-ezhâr fi acâ'ibi'l-aktâr* isimli bir Arapça kitaba dayanılarak yazılmış ve 1639'da Sultan İbrahim'e sunulmuştur. *Tarih-i Rıdvan Paşazâde (Tarih-i Mısır)* genel bir dünya tarihidir. Dokuz kısımdan meydana gelen eserin içinde Mısır'a özel bir yer ayrılmıştır. Son kısmı Yavuz Sultan Selim'in son Memluk hükümdarı Tomanbay ile mücadelesini anlatır. Sultan İbrahim devri ortalarına kadar gelmektedir.²²⁴

Mısır'la ilgili en ilginç eserlerden birisi Kâtip Ali'nin, yazımını 1647'de tamamladığı *Sefernâme be-Cânib-i Rumu*'dur. Müellif kronolojik bir sıra içerisinde 1517 yılında Mısır'ın fethinden sonra Mısır birliklerinin katıldığı seferleri (Celali, İran, Girit vs.) kısaca anlatmıştır. Eserde Mısırlı askerlerin, yeniçerilerden daha dindar ve ahlâklı olduklarının üzerinde durulur. Ayrıca Mısırlı askerlerin Mısır'da, Arabistan'da ve hac yolundaki kalelerde yaptıkları görevlerden bahsedilir.²²⁵

XVIII. Yüzyılın başlarında Mısır beylerbeyliğinde divân kâtipliğini yapan Abdülkerim bin Abdurrahman 1517-1714 yılları arasında Mısır'da görev yapan beylerbeyleri ve dönemlerinde cereyan eden hadiseleri anlatan *Tarih-i Mısır* isimli bir tarih kaleme almıştır.²²⁶

Peçuylu İbrahim, 927-1049 (1520-1640) yılları arasındaki hadiseleri kaleme almıştır. Müellif eserinde Macar tarihlerini de kullanmıştır. *Tarih-i Peçuylu*'ya daha sonra iki zeyl yapılmıştır. Belgradlı Mustafa Efendi zeyli 1045-1061 (1635-1651) yılları arasını, Mehmed Paşa zeyli ise 1640-1648 yılları arasını ihtiva eder.²²⁷

223 Süleymaniye Kütüphanesi, Fatih, nr. 4356; Babinger, s. 178; TCYK, s. 15-16.

224 Süleymaniye Kütüphanesi, Hamidiyye, nr. 900.

225 Ankara Üniversitesi DTCE, Muzaffer Ocak Koleksiyonu, nr. 1050, vr. 58a-72b (Bu yazmanın vr. 2b-18b arasındaki kısmında 1101 (1690)'de Mısır'da valilik yapan Osmanlı paşaları anlatılmaktadır); Micheal Winter, "Ali Efendis 'Anatolian Campaign Book': A Defence of the Egyptian Army in the Seventeenth Century", *Turcica*, 1983, sy. XV, s. 267-309 (Bu makale Ali Efendinin eserinin İngilizce'ye çevirisi, metnin değerlendirilmesi ve yazmanın faksimilesini ihtiva eder).

226 Süleymaniye Kütüphanesi, Hacı Mahmud, nr. 4877; Süleymaniye Kütüphanesi, Hekimoğlu Ali Paşa, nr. 705.

227 Peçuylu İbrahim, *Tarih-i Peçevî*, İstanbul, 1281-1283, II c. 2. baskı, önsöz ve indeks, Fahri Çetin Derin - Vahid Çabuk, İstanbul, 1980; Şerafettin Turan, "Peçevî", *İA*, c. IX, s. 543-545; Bekir Kütükoğlu, "Katib Çelebi 'Fezleke'sinin Kaynakları", *a.g.e.*, s. 50-55; İsmet Parmaksızoğlu, "Onyedinci Yüzyıl Rumeli Olayları İle İlgili Özel Tarihler ve Osekli İbrahim Efendi Tarihçesi", *VII. Türk Tarih Kongresi*, Ankara, 1981, c. II, s. 1075. Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü'nde *Peçuylu Tarihi*'nin yeni bir neşri tez olarak hazırlanmaktadır.

En önemli Osmanlı yazarlarından birisi olan ve XVII. yüzyıla damgasını vuran Kâtip Çelebi²²⁸ *Fezleke*'de 1000-1065 (1592-1654) tarihleri arasındaki hadiseleri anlatır. Bu eser müellifin Arapça *Fezleketü't-Tevârih*'inin mufassal tercümesi ve zeyl yapılmış halidir. Klasik İslâm tarih yazıcılığına göre hadiseler yıllara göre anlatılmakta ve her yılın sonunda o sene içinde ölen şeyh, vezir, şair gibi kimselerin biyografileri verilmektedir. Türkçe *Fezleke*'nin Osmanlı döneminde yapılmış baskısı son derece eksik ve atlamalarla doludur.²²⁹ Müellifin Arapça *Fezleketü't-Tevârih*'i (*Fezleketü Akvâli'l-Ahyâr fi İlmi't-Tarih ve'l-Ahbâr*) ise ağırlıklı olarak Cenâbî'nin *el-Aylemü'z-Zâhir*'ine dayanır. Eserde tarihin manası, bu konuda yazılmış kitaplar ve tarihçinin uyacağı şartlar zikredilip İslâmiyet'in doğuşundan sonraki hadiseler kronolojik olarak verilir. Daha sonra kuruluştan 1051 (1651)'e kadar Osmanlı tarihi anlatılır.²³⁰

Köklü bir ulemâ ailesinden gelen ve kendisi de müderrislik yapan Karaçelebizâde Abdulaziz Efendinin,²³¹ genel bir dünya tarihi olan *Ravzatü'l-Ebrâr*'ı yaratılıştan 1645 yılı sonlarına kadar gelir. Yazma nüshalarında hadiseler, Sultan İbrahim'in tahttan indirilmesine (1648) kadar anlatılmaktadır.²³²

Müellifin yukarıda bahsettiğimiz eserine daha sonra yazdığı zeyl (*Zeyl-i Ravzatü'l-Ebrâr*) ise 1648-1657 yılları arasını ihtiva eder. Bu süre içerisinde yakından şahit olduğu ve çeşitli devlet adamlarından dinlediği hadiseleri ağır bir dille anlatmaktadır. Bir nevi hatırat olan eserde müellif kendisini savunmaktadır.²³³

IV. Mehmed devri hadiselerini anlatan *Risâle-i Kürt Hatib*'in yazarı hakkında bir malumata sahip değiliz. Eserde 1651'deki esnaf ve halk hareketlerinden bahseden ve IV. Mehmed devri âlimlerinden olan müellif haksızlığa

228 Orhan Şaik Gökyay, *Kâtip Çelebi, Yaşamı, Kişiliği ve Yapıtlarından Seçmeler*, Ankara, 1982; a.mlf., "Kâtip Çelebi", *DİA*, c. XXV, s. 36-40; *Kâtip Çelebi, Hayatı ve Eserleri Hakkında İncelemeler*, Ankara, 1957; Fikret Sarıcaoğlu, *Kâtip Çelebi'nin Otobiyografileri*, *Tarih Dergisi*, İstanbul, 2002, sy. 37, s. 297-319

229 Kâtip Çelebi, *Fezleke*, İstanbul, 1286-1287, II c.; Bekir Kütükoğlu, *Kâtip Çelebi "Fezleke"sinin Kaynakları*, İstanbul, 1974; a.mlf., "Fezleke", *DİA*, c. XII, s. 541-542.

230 Abdülkadir Özcan, "Fezleketü't-Tevârih", *DİA*, c. XII, s. 542-544.

231 Nevzat Kaya, "Karaçelebizâde Abdülaziz Efendi", *DİA*, c. XXIV, s. 381-383; Orhan F Köprülü, "Şeyhülislâm Kara Çelebi-zâde Abdülaziz Efendi ve Müftü Suyu", *Bellekten*, Ankara, 1947, sy. 41, s. 137-145; Fatma Bindal (Arslan), "Kara Çelebi-Zâde Abdülaziz, Gülşen-i Niyâz (Tenkidli Metin/İnceleme)", Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Erzurum, 1996.

232 Karaçelebizâde Abdülaziz Efendi, *Ravzatü'l-Ebrâr*, Bulak, 1248.

233 Nevzat Kaya, "Kara Çelebi-zâde Abdülaziz Efendi'nin Zeyl-i Ravzatü'l-Ebrârı (Tahlil ve Metin)", İstanbul Üniversitesi, Doktora Tezi, İstanbul, 1990, (TTK'da baskı aşamasında).

uğradığını ve bu yüzden istediği makamlara ulaşamadığını belirtmektedir. Sesini duyurmak için bu risâleyi kaleme almıştır. Eserde Valide Sultan'a bir methiye bulunması, risâlenin ona sunulmuş olduğunu göstermektedir.²³⁴

Hasan Vecihî'nin, *Tarih-i Vecihî* isimli eseri 1047-1071 (1637-1661) yılları arasındaki hadiseleri ihtiva eder. 1071 (1661) yılında Kırım ve Lehistan'ın Kazaklarla yaptığı savaş sadece bu eserde vardır. *Nâimâ Tarihî*'nin en önemli kaynaklarından birisi olmuştur. Bu eser *Tarih-i Feth-i Bağdad*, *Tarih-i Âl-i Osmân*, *Tarih-i Kırım* adlarıyla da zikredilir.²³⁵

Mehmet Halife, *Tarih-i Gilmânî* isimli eserinde, 1032-1075 (1623-1664) yılları arasındaki hadiseleri, bilhassa saraya ait vakaları anlatır. Müellif tarafından iki defa yazıldığı için *Tarih-i Gilmânî*'nin nüshaları farklı eserler zannedilmiştir.²³⁶

IV. Murad'ın İran seferleri çeşitli eserlere konu olmuştur. Karaçelebizâde Abdulaziz Efendi, Sadrazam Kemankeş Kara Mustafa Paşanın isteği ile kaleme aldığı *Zafernâme*'de (*Tarihçe-i Feth-i Revan ve Bağdad*) IV. Murad'ın 1635 Revan ve 1638 Bağdat seferlerini muhtasar olarak anlatır. 21 Ramazan 1044 (10 Mart 1635)'te Revan Seferi için ordunun Üsküdar'dan hareketinden itibaren anlatılmaya başlanılan hadiseler, Kasr-ı Şirin Antlaşmasından sonra veziriazamın İstanbul'a dönmesiyle (11 Ramazan 1049/5 Ocak 1640) son bulmaktadır. Bu hadiseler yedi bölüm halinde anlatılmaktadır. Sekizinci bölümde ise Veziriazam Kemankeş Kara Mustafa Paşanın imar faaliyetlerinden ve yaptırdığı eserlerden bahsedilmektedir.²³⁷

Hacı Mustafa bin Molla Rıdvan, *Tarih-i Fetihnâme-i Bağdad*'da Kanunî'nin İrakeyn Seferinden başlayarak daha sonraki tarihlerde İran tarafla-

234 Mehmet Çömcüoğlu, "Risâle-i Hatib, Metin ve İndeksi", İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Mezuniyet Tezi, İstanbul, 1969.

235 Ziya Akkaya, "Vecihî, Devri ve Eseri", Ankara Üniversitesi DTCE, Doktora Tezi, Ankara, 1957; Buğra Atsız, *Das Osmanische Reich um die Mitte des 17. Jahrhunderts, Nach den Chroniken des Vecihi (1637-1660) und des Mehmed Halifa (1633-1660)*, München, 1977 (Vecihî Tarihinin Viyana nüshasının tıpkı basımı, değerlendirilmesi ve indeksini ihtiva eder); Ziya Akkaya, "Vecihî ve Eseri", *DTCFD*, Ankara, 1961, c. XVII sy. 3-4, s. 553-560; Gazanfer Altıntaş, "Vecihî, Hayatı, Eserleri ve Divanı'nın Tenkidli Metni", Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Konya, 1994.

236 *Tarih-i Gilmânî*, Ahmed Refik (Altınay) (neşr.) İstanbul, 1340 (TTK Kütüphanesi, nr. 509'un neşridir); Ertuğrul Oral, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul, 2001; Buğra Atsız, *a.g.e. (Tarih-i Gilmânî'nin Viyana nüshasının tıpkı basımı, değerlendirilmesi ve indeksini ihtiva eder)*; Bekir Kütükoğlu, "Mehmed Halife", *İA*, c. VII, s. 579-580; a.mlf., "Tarih-i Gilmânî'nin İlk Redaksiyonuna Dair", *Vekayinüvis*, s. 85-102.

237 İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, nr. TY 1391; nr. 2288; Süleymâniye Kütüphanesi, Esad Efendi, nr. 2086/3, vr. 39-115; Bibliothèque Nationale de Paris, an. fon., nr. 135; Wien Osterreichische Nationalbibliothek, nr. 1055; *Gazavâtâmeler*, s. 108-109; Nevzat Kaya, "Karaçelebizâde Abdülaziz Efendi", s. 381-383.

rında meydana gelen hadiselerden bahsettikten sonra IV. Murad'ın Revan ve Bağdat seferlerini anlatmaktadır. Eser çok kısa bir şekilde Sultan İbrahim döneminden bahsedilerek bitirilmektedir. Bu *Fetihnâme*'nin en önemli yönü Bağdat Seferlerine katılan Genç Osman'ın tarihî şahsiyetinden bahsedilmesidir.²³⁸

XVII. Yüzyılın tanınmış müelliflerinden Abdurrahman Hibrî, *Tarih-i Feth-i Revan*'da IV. Murad'ın 1635'teki Revan Seferini, *Tarih-i Feth-i Bağdad*'da²³⁹ 1638'deki Bağdat seferini anlatır.²⁴⁰ Reisülküttâp Sarı Abdullah, tarikat ve evliya menkıbelerini anlattığı *Cevheretü'l-Bidâye ve Dürretü'n-Nihâye*'sinin başında kısaca Bağdat Seferinden bahseder.²⁴¹ Kadızâde Ahmed'in de Bağdat'ın fethini anlatan bir eseri vardır.²⁴² Nuri Ziyaeddin İbrahim, Bağdat'ın fethini ayrıntılı olarak anlattığı eserini IV. Murad'ın ölümüyle bitirir.²⁴³ Ayrıca IV. Murad'ın Revan ve Bağdat seferlerinde gidilen güzergâhlarla ilgili yazılmış olan çeşitli menzîlnâmeler de mevcuttur.²⁴⁴

el-Mehâsini adıyla şöhret bulmuş olan Yahyâ bin Ebu's-Safâ b. Ahmed XVII. yüzyılda Suriye'de yaşamış ve Şam'da el-Gazâliyye Medresesi'nde uzun yıllar müderrislik yapmış olan bir müelliftir. 1048 (1638)'de ahbabı Defterdâr Murad Efendi'yi ziyaret için Trablusşam'a gitmiş, bir müddet bu şehirde kaldıktan sonra bu vilayete bağlı şehir ve kasabaları gezmiştir. 19 Receb 1048 (26 Kasım 1638)'de ayrıldığı Şam'a 12 Zilkade 1048 (17 Mart 1639)'de geri dönmüştür. Eserde Trablusşam'da Türkmen asıllı Sünni Seyfaoğulları idaresinin Şahin Paşa (1637-1644) tarafından ortadan kaldırılma-

238 Osman Yılmaz Gençoğlu, "Tarih-i Fetih-nâme-i Bağdad", İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Mezuniyet Tezi, İstanbul, 1961; Abdülkadir Karahan, "IV. Murad Devri Bağdad Seferi Hakkında Bir Fetihnâme ve Genç Osman'ın Tarihî Şahsiyeti", *VI. Türk Tarih Kongresi*, Ankara, 1967, s. 312-321.

239 Süleymaniye Kütüphanesi, Fatih, nr. 4362.

240 *Gazavâtnâmeler*, s. 111; Sevim İlgürel, "Hibrî, Abdurrahman Efendi", *DİA*, c. XVIII, s. 426-428.

241 *Gazavâtnâmeler*, s. 111.

242 Bibliotheque Nationale de Paris, suppl. turc, nr. 159. Aynı kütüphanede bulunan (an. fon, nr. 125) Ahmed isimli birisinin yazdığı *Tarihü'l-İhtimam bi Fethi Dari's-Selâm* isimli Bağdat'ın fethini anlatan eserle Kadızâde Ahmed'in eseri aynı tarihin değişik nüshaları olabilir, bkz. *Gazavâtnâmeler*, s. 112. *Feth-i Bağdad Kıssası* başlıklı, müellifi bilinmeyen, belki de bir tarihin parçası olan eserde de Bağdat'ın fethi anlatılır (Bibliotheque Nationale de Paris, suppl. turc, nr. 166).

243 Wien Osterreichische Nationalbibliothek, nr. 1054. Babinger, s. 198-199; *Gazavâtnâmeler*, s. 111-112.

244 Süheyl Ünver, "Dördüncü Murad'ın Revan Seferi Kronolojisi, Şevval 1044 (1635)-Recep 1045 (1635)", *Belleten*, Ankara, 1952, sy. 64, s. 547-576; Halil Sahillioğlu, "IV. Murad'ın Bağdad Seferi Menzîlnâmesi, Bağdad Seferi Harp Journalı", *Belgeler*, Ankara, 1967, sy. II, s. 1-36; Nezih Aykut, "IV. Murad'ın Revan Seferi Menzîlnâmesi", *Tarih Dergisi*, İstanbul, 1984, sy. 34, s. 183-246.

sından sonra kurulan Osmanlı düzeni ile ilgili bilgi verilmektedir. Ayrıca mahkemelerde yapılan haksızlıklar anlatılmış, Trablusşam'daki camilerde bulunan görevliler ve bunların davranışları hakkında bilgi verilmiştir. Seyfaoğulları ile Maanoğullarının çatışmaları sonucunda harap olan köyler ve şehirlerden bahsedilmektedir. Yazar, Şahin Paşayı ve yollarda yerleşen bedevileri Trablusşam'ın harap olmasının sebebi olarak gösterir. Müellif yaşadığı olayları ve görüştüğü âlim ve şeyhlerin biyografilerini manzum olarak edebî bir üslupla anlatmaktadır.²⁴⁵

Oldukça fazla eser vermiş olan ve 1069 (1659)'da vefat eden Abdurrahman Hibri, *Defter-i Ahbâr* isimli 6 defterden oluşan eserinde Osman Gazi ile Sultan İbrahim arasındaki padişahları, sadrazamları, şeyhülislâmları, İstanbul, Mısır ve Halep kadılarını anlatır.²⁴⁶ 1046 (1636)'da yazdığı *Enîsü'l-Müsâmirîn*'i ise Edirne'nin tarihini, topografyasını ve burada yetişen önemli şahsiyetleri ihtiva eder.²⁴⁷

Müellifi tam olarak tespit edilemeyen *İsâ-zâde Tarihi*, Muharrem 1065-Muharrem 1104 (Kasım 1654-Ekim 1693) tarihleri arasındaki hadiseleri anlatır.²⁴⁸ Nişancı Abdurrahman Abdi Paşa, *Vekayinâme* isimli eserinde IV. Mehmed dönemini oldukça teferruatlı olarak anlatır. 1648-1682 yılları arası hadiseler gün gün verilmiştir.²⁴⁹

Hezârfen Hüseyin'in *Tenkihü't-Tevârihi'l-Mülûk*'u muhtasar bir genel tarihtir. Eski Yunan, Roma ve Bizans'tan da bahseder. Amerika'nın keşfi hakkında bilgi verir. Eserde kısa bir biçimde de Osmanlıların ilk dönemlerinden bahsedilir.²⁵⁰ Münecimbaşı Ahmed bin Lütfullah, *Camî'd-Düvel, Sahaifü'l-Ahbâr* ve *Münecimbaşı Tarihi* isimleriyle tanınan eserinde, Arapça olarak yaratılıştan 1083 (1672-1673) yılına kadar geçen hadiseleri anlatır. Bazı nüshalarında muhtemelen müstensihlerin yaptıkları ilavelerle

245 Yahyâ b. Ebu es-Safâ b. Ahmed, *el-Menâzilü'l-Mehâsiniyye fi'r-Rihleti't-Trablusiyye*, M.A. Bakhit (haz.), Beyrut, 1981 (Mahmud Ali (tan.), *Osmanlı Araştırmaları*, İstanbul, 1981, c. II, s. 349-350).

246 Bâyezid Devlet Kütüphanesi, Veliyüddin Efendi Kısmı, nr. 2418. Bu eser Muhittin Aykun tarafından Marmara Üniversitesi'nde tez olarak hazırlanmaktadır.

247 Sevim Üngün (İlgürel), "Enîsü'l-müsâmirîn (Abdurrahman Hibri'nin) Tahlili ve Tenkitli Neşri", İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Doktora Tezi, İstanbul, 1972; a.mlf., "Hibri'nin Enîsü'l-müsâmirîni", *Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, İstanbul, 1974, sy. 2-3, s. 137-158; M. Tayyib Gökbilgin, "Edirne Hakkında Yazılmış Tarihler ve Enîsü'l-müsâmirîn", *Edirne: Edirne'nin 600. Fetih Yıldönümü Armağan Kitabı*, Ankara, 1965, s. 81-117.

248 *İsâ-zâde Tarihi (Metin ve Tahlil)*, Ziya Yılmaz, İstanbul, 1996; Johann Strauss, *Die Chronik des 'Isazâde, Ein Beitrag zur Osmanischen Historiographie des 17. Jahrhunderts*, Berlin, 1991; Ziya Yılmaz, "İsâzâde Tarihi", *DİA*, c. XXII, s. 491-492.

249 Fahri Çetin Derin, "Abdurrahman Abdi Paşa Vekayinâmesi, Tahlil ve Metin", İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul, 1993; a.mlf., "Abdi Paşa, Nişancı", *DİA*, c. I, s. 74-75.

250 TCYK, S. 31-35; Mücteba İlgürel, "Hüseyin Efendi, Hezarfen", *DİA*, c. XVIII, s. 544-546.

hadiseler 1687'ye kadar getirilmiştir. Birçok devletin tarihinin anlatıldığı oldukça geniş kapsamlı bir tarihtir. Yazıldıktan kısa bir süre sonra Lale devrinde bir heyet tarafından Türkçeye çevrilmiştir.²⁵¹

Nerede ve ne zaman yaşadığı ve gerçek adının ne olduğu konusunda bir bilgi sahibi olmadığımız Nihadî, Osmanlı İmparatorluğu'nun kuruluşundan 1097 (1685) yılına kadar olan hadiseleri anlatan *Tarih-i Nihâdî* isimli bir eser yazmıştır.²⁵²

Müellifi tespit edilememiş *Mecmua-i Menâkıb-ı Vüzerâ*'da Lala Mehmed, Helvacı Ali, Güzelce Ali ve Kara Murad Paşaların menkıbeleri anlatılır.²⁵³ Bir diğer menakıbnâme ise yine müellifi belli olmayan *Tarih-i Karakaş Mehmed Paşa Vali-i Budun* isimli eserdir. Budin Valisi Karakaş Mehmed Paşanın menkıbeleri eserin konusunu teşkil eder.²⁵⁴

XVII. Yüzyıl Osmanlı tarihinin en çok üzerinde durulan konularından birisi Girit Seferidir. Pîri Paşazâde Hüseyin *Târih-i Fethi Hanya* isimli eserinde Kaptan-ı Derya Yusuf Paşanın 1640 yılında Hanya'yı fethini anlatmaktadır. Bu seferde bizzat bulunan müellif Hanya'nın fethini teferruatlı olarak gün gün vermektedir. Kâtip Çelebi, *Fezleke*'sinde Girit Seferini anlatırken bu eseri kullanmıştır.²⁵⁵ Sipahizâde Ahmed'in *Fetihnâmesi*'si ise 1055-1068 (1645-1658) yılları arasındaki Girit hadiseleri anlatılır.²⁵⁶

251 Müneccimbaşı Ahmed b. Lütfullah, *Camiü'd-Düvel, Osmanlı Tarihi (1299-1481)*, Ahmet Ağrakça (haz.), İstanbul, 1995; Nuri Ünlü, "Camiü'd-düvel (II. Bayezid ve Yavuz Sultan Selim Devri)", Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul, 1990; *Müneccimbaşı Tarihi*, İsmail Erünsal (haz.), İstanbul, ts., II c.; *Anadolu Selçukluları Müneccimbaşı'ya Göre*, Hasan Fehmi Turgal (haz.), İstanbul, 1935; Müneccimbaşı Ahmed b. Lütfullah, *Camiü'd-Düvel, Selçuklular Tarihi*, Ali Öngül (haz.), İzmir, 2000, II c.; Ömer Tellioglu, "Müneccimbaşı Ahmed bin Lütfullah'ın Cami'ü'd-Düvel'inden Hamdaneler Kısımının Metin Neşri ve Tercümesi", İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 1994; Nihal Atsız, *Müneccimbaşı Şeyh Ahmed Dede Efendi, Hayatı ve Eserleri*, İstanbul, 1940; M. Tayyib Gökbilgin, "Müneccim-başı", *IA*, c. VIII, s. 801-806; Ahmet Ağrakça, "Müneccimbaşı Ahmed Dede Efendi'nin Tarihi, Câmî'ü'd-Düvel Dışında Kalan ve İstanbul Kütüphanelerinde Bulunan Bazı Yazma Eserlerinin Tavsipleri", *Tarih Enstitüsü Dergisi*, İstanbul, 1987, sy. 13, s. 335-350.

252 TSMK, Bağdat, nr. 219; 2- İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, nr. TY 6053/1, vr. 1a-246a; Şevket Rado, "Nihadî Tarihine Göre Genç Osman Faciası", *Hayat-Tarih*, sy. 3 (İstanbul 1977), s. 4-7; sy. 4 (İstanbul 1977), s. 5-8. *Tarih-i Nihâdî* Marmara Üniversitesi'nde Hasine Biga, Safiye Büşra Uysal, Hande Nalan Özkasap tarafından yüksek lisans tezi olarak çalışılmaktadır.

253 Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi, nr. 3568; İsmet Parmaksızoğlu, *aynu tebliğ*, s. 1083.

254 Tornberg, Uppsala, nr. 84; İsmet Parmaksızoğlu, *aynu tebliğ*, s. 1083.

255 Tübingen, Staatsbibliothek, Ms. or. quart 1862. Bu eser Ersin Gülsoy tarafından yayına hazırlanmaktadır; *Fütühât-ı Hanya*, Köprülü Kütüphanesi, Fazıl Ahmed Paşa, nr. 337/4, vr. 54a-73a (*Tarih-i Feth-i Hanya*'nın manzum kısımlarının çıkarılması ve bazı kısımlarının da kısaltılmış halidir). Bkz. Ersin Gülsoy, "Girit Seferleri Gazavâtnâmeleri ve Özellikler", *Yeni Türkiye*, sy. 33 (Ankara, 2000), s. 640-642.

256 Millet Kütüphanesi, Hekimoğlu Ali Paşa, nr. 783; *TCYK*, s. 118-119; *Gazavâtnâmeler*, s. 116.

Köprülü Fazıl Ahmed Paşa zamanında Osmanlı askerî başarıları sonucunda Uyvar ile Kandiye'nin fethi ve Paşanın hayatı çeşitli eserlere konu olmuştur. Fazıl Ahmed Paşanın mühürdarlığı hizmetinde olan Hasan Ağa, Paşa'nın Erzurum beylerbeyliğinden başlayarak Kandiye'nin fethine kadar şahit olduğu, 1069-1080 (1658-1669) yılları arasındaki hadiseleri kaleme almış ve sonra bunu münşiyâne bir üslupla yazması için Erzurumlu Osman Dede'ye vermiştir. Osman Dede de, bunu temize çekerek *Cevâhirü't-Tevârih* adlı eseri vücuda getirmiştir. Osman Dede bu eserde çok az değişiklikler yaparak eseri temize çekmiştir. Bu yüzden eser ona mal edilmekteyse de yapılan incelemeler *Cevâhirü't-Tevârih*'in Mühürdâr Hasan Ağaya ait olduğunu ortaya çıkarmıştır. Beş bölüm ve bir sonuçtan oluşan eserin son üç bölümü Kandiye Seferi hazırlıklarını, muhasarayı ve fethi konu almaktadır.²⁵⁷

Erzurumlu Osman Dede, *Târih-i Fazıl Ahmed Paşa* isimli eserinde Fazıl Ahmed Paşanın Erzurum ve Şam beylerbeylikleri ve sadrazam tayin edildikten sonra çıktığı Uyvar Seferinden bahsettikten sonra geniş bir şekilde Kandiye'nin fethini sade bir dille anlatır. *Cevâhirü't-Tevârih*'le büyük benzerlikler gösteren bu eserin kendisine has orijinal bilgilere sahip olup olmadığı meselesi çözülememiş bir konudur. İki eserin tam bir karşılaştırmasının yapılması gereklidir.²⁵⁸

1663'teki Uyvar'ın fethi ile ilgili önemli eserlerden birisi Divân-ı Hümâyûn kâtiplerinden Mustafa Zühdi'nin *Ravzatü'l-Gazâ (Tarih-i Uyvar)* isimli tarihidir.²⁵⁹ Ömer Taib Efendi de *Fethiye-i Uyvar ve Novigrad*'da Uyvar'ın, ardından da Novigrad ve Leve kalelerinin fethini anlatmaktadır. Eser ordunun Belgrad'a dönüşüyle sona ermektedir.²⁶⁰ Bir diğer tarih ise Divân-ı Hümâyûn kâtiplerinden Mehmed Necati'nin Uyvar, Novigrad ve diğer kalelerin fethini anlattığı *Ez-Menâkıbât-ı Gazâ ve Cihâd (Tarih-i Sultan Mehmed Han [bin] İbrahim Han)*'dır. Eser Avusturya elçisinin 19 Muharrem 1076 (1 Ağustos 1665)'de Edirne'ye gelişi ile sona ermektedir.²⁶¹

257 Abubekir Sıddık Yücel, "Mühürdâr Hasan Ağa'nın Cevâhirü't-tevârihi", Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Kayseri, 1996; *Krieg und Sieg in Ungarn: die Ungarnfeldzüge des Grosswezirs Köprülüzaide Fazıl Ahmed Pascha 1663 und 1664 nach den Kleinodien der Historien seines Siegelbewahrers Hasan Ağa*, herausgegeben von Richard F. Kreutel, Graz 1976; Abdulkadir Özcan, "Cevâhirü't-Tevârih", *DİA*, VII, 434-435; *Gazavâtnâmeler*, s. 120-121.

258 Süleymaniye Kütüphanesi, Hamidiye, no. 909; Arslan Poyraz, "Köprülüzaide Ahmet Paşa Devri (1069-1080) Vukuatı Tarihi", Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2003.

259 İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, TY, nr. 2488; Turhan Atabay, "Ravzatü'l-Gazâ ve Tarih-i Uyvar", İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Mezuniyet Tezi, İstanbul, 1949.

260 İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, TY, nr. 2602; Abdülvahap Yaman, "Fethiye-i Uyvar ve Novigrad", İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Mezuniyet Tezi, İstanbul, 1979.

261 TSMK, Revan, nr. 1308; Cengiz Ünlütaş, "Tarih-i Sultan Mehmed Han (bin) İbrahim Han", Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İzmir, 1998.

Kandiye'nin fethini anlatan *Târih-i Fazıl Ahmed Paşa* ve *Feth-i Kandiye*,²⁶² *Hikâyet-i Azimet-i Sefer-i Kandiye*²⁶³ ve *Târih-i Muteber*²⁶⁴ isimli üç eser aynı tarihin tertipten doğan bazı farklılıklarla birbirlerinin değişik nüshalarıdır.²⁶⁵

Müellifleri bilinmeyen *Esâmi-i Kal'ahâ-yı Meftûha bi-yed-i Sadri'l-Vüzerâ Fazıl Ahmed Paşa fî diyâr-ı Rumili*²⁶⁶ ve *Risâle fî Mehmedeti's-Sultan Muhammed Han ve fî Menkıbeti'l-Veziri'l-Fazıl Ahmed Paşa*²⁶⁷ isimli iki risâlede de konu yine Fazıl Ahmed Paşadır.

Behçeti Seyyid İbrahim tarafından XVIII. yüzyılda kaleme alınan *Silsiletü'l-Âsafıyye fî Devleti'l-Hakaniyyeti'l-Osmaniye (Tarih-i Sülâle-i Köprülü)* Köprülü sülalesinden gelmiş devlet adamlarını anlatmaktadır.²⁶⁸

Veziriazamların büyük seferlerinin yanısıra sınırlardaki valilerin daha küçük seferleri de bazı tarih kitaplarına konu olmuştur. Edirneli Güftî Ali'nin manzum *Zafernâme*'si 1070 (1660)'te Köse Ali Paşanın Varat'ı fethini anlatır. 648 beyitlik bir mesnevidir.²⁶⁹ Nâmî mahlaslı bir şair ise Kars'ta bulunduğu sırada yapılan seferi, Yusuf Paşanın teşvikiyle kaleme almış ve 1660'ta bitirdiği *Fetihnâme der Hakk-ı Gürcistan* isimli eserini IV. Mehmed'e sunmuştur.²⁷⁰

Hacı Ali Efendi bizzat katıldığı 1672'deki Kamanıçe Seferi ile ilgili bir sefer ruznâmçesi olarak hazırladığı *Fetihnâme-i Kamanıçe* isimli eserinde, olayları günlük olarak vermekte, menziller arasındaki mesafeleri, gün, ay ve saat olarak belirtmektedir.²⁷¹ En önemli Osmanlı şairlerinden Yusuf Nâbî, *Fetihnâme-i Kamanıçe* isimli eserinde ağdalı bir dille, Farsça şiir ve terkiplerle bizzat katıldığı 1672'deki Kamanıçe'nin fethini anlatmaktadır. *Fetihnâme*'de menziller kısmen verilmiştir. *Tarih-i Vekay-i Kamanıçe*, *Fetihnâme*, *Gazanâme*, *Kamanıçe Fetihnâmesi*, *Tarih-i Kamanıçe*, *Tarih-i Kal'a-*

262 TSMK, III. Ahmed, nr. 3605

263 Nuri Adıyeke, "Hikâyet-i Azimet-i Sefer-i Kandiye", Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İzmir, 1988 (Eserin İzmir Milli Kütüphanesi, nr. 24/510 nüshası kullanılmıştır).

264 Köprülü Kütüphanesi, Fazıl Ahmed Paşa Bölümü, nr. 214, vr. 1-70.

265 Ersin Gülsoy, "Girit Seferleri Gazavâtnâmeleri ve Özellikler", s. 640-642.

266 Süleymaniye Kütüphanesi, Laleli, nr. 1770, vr. 78-89; İsmet Parmaksızoğlu, *aynı tebliğ*, s. 1084.

267 Süleymaniye Kütüphanesi, Fatih, nr. 5363; İsmet Parmaksızoğlu, *aynı tebliğ*, s. 1084.

268 Köprülü Kütüphanesi, Fazıl Ahmed Paşa, nr. 212; *Gazavâtnâmeler*, s. 129.

269 *Gazavâtnâmeler*, s. 117.

270 Bibliotheque Nationale de Paris, suppl. turc, nr. 872; Tornberg, Uppsala, nr. 293; *Gazavâtnâmeler*, s. 117.

271 Süleymaniye Kütüphanesi, Lala İsmail, nr. 308.

i Kamanîçe isimleriyle de zikredilen eser, yazarından dolayı şöhret bulmuştur. Çeşitli kütüphanelerde birçok nüshasına rastlanılır.²⁷²

Kara Mustafa Paşanın Çehrin Seferi çeşitli eserlere konu olmuştur. Behçeti, *Mirâcü'z-Zafer*'de IV. Mehmed'in tahta geçmesinden başlayarak Sadrazam Kara Mustafa Paşanın Çehrin seferi (1678) dönüşüne kadar olan hadiseleri anlatır.²⁷³

Semendire Alaybeyi Öziceli Vuslatî Ali Bey, *Gazânâme-i Çehrin* isimli manzum eserinde 3102 beyitte Sadrazam Merzifonlu Kara Mustafa Paşanın 1678 yılında gerçekleştirdiği ve Çehrin Kalesi'nin fethiyle sonuçlanan seferi anlatır.²⁷⁴ Selim Giray'ın katibi Abdülkerim'in *Ahvâl-i Sefer-i Çehrin* isimli eseri de 1089 (1678)'da Kara Mustafa Paşa tarafından Ukrayna'daki Çehrin Kalesi'nin alınmasını tasvir eder.²⁷⁵ Yine müellifi belli olmayan bir gazavatnâme de aynı konu üzerinedir.²⁷⁶

İkinci Viyana Kuşatması ve sonrasında 16 yıl süren savaşlar hakkında da birçok tarihe rastlanılır. Yazarının kimliği tam olarak belli olmayan bir vekayinâmede Viyana Kuşatması gün gün anlatılır. Kitapta geçen ifadelerden müellifin sefer esnasında teşrifatçı olduğu anlaşılmaktadır. Kreutel *Defter-i Teşrifât*'ın yazarı olan Mehmed bin Ahmed'in babası olan ve bu tarihlerde teşrifatçılık görevinde bulunan Ahmed Ağayı eserin müellifi olarak kabul etmiştir. Ancak 20 yıla yakın bir süre görev yaptığı söylenen Ahmed Ağanın tam olarak hangi tarihlerde görev yaptığı belli olmadığı için bu yakıştırma uygun değildir. *Vekayinâme*'de 10 Temmuz-14 Eylül 1683 tarihleri arasındaki hadiseler, Viyana yenilgisinin sebepleri ile ilgili gözlemler ve Merzifonlu'nun idamı anlatılmaktadır.²⁷⁷

272 Yusuf Nâbî, *Tarih-i Kamanîçe*, İstanbul, 1281; Hüseyin Yüksel, "Gazavât-nâmeler ve Nâbî'nin Fetih-nâme-i Kamanîçe Adlı Eserinin Metni", Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İzmir, 1997.

273 Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi, nr. 236; Ahmet, Ölmez, "Behçetî Hüseyin Efendi Hayatı, Edebî Şahsiyeti ve Eserleri", *Türklük Bilimi Araştırmaları*, Sivas, 1997, sy. 4; a.mlf., "Behçetî Hüseyin Efendi ve Zafername Adlı Eseri Hakkında Bir Tesbit", *Türk Dili ve Edebiyatı Makaleleri*, Sivas, 2001, sy. 1. Bu eser Şenol Çelik tarafından neşre hazırlanmaktadır.

274 Semendire Alay Beyi Vuslatî Ali Bey, *Gazâ-nâme-i Çehrin*, Mustafa İsen ve İsmail Hakkı Aksoyak (haz.), Ankara, 2003; Dursun Ali Tökel, "Şairin Tarihe Düştüğü Not: Şair Gözüyle Merzifonlu Kara Mustafa Paşa ve Çehrin Seferi", *Merzifonlu Kara Mustafa Paşa Uluslararası Sempozyumu*, Ankara, 2001, s. 371-382.

275 Bibliotheque Nationale de Paris, suppl. turc, nr. 870. Neşri için bkz. Lubomyr Andrij Hajda, "Two Ottoman Gazanames Concerning The Chyhrny of 1678", Harvard University, Doktora Tezi, 1984.

276 Bibliotheque Nationale de Paris, suppl. turc, nr. 927. Neşri için bkz. Lubomyr Andrij Hajda, a.g.t.

277 TSMK, Revan, nr. 1310; *Devlet-i Aliyye Teşrifatçıbaşısı Ahmet Ağâ'nın Viyana Kuşatması Günlüğü*, Richard F. Kreutel (haz.), çev. Esat Nermi, İstanbul, 1970. Kreutel tarafından sadece Almanca çevirisi ve değerlendirilmesi yapılan bu eser Mehtap Yılmaz tarafından Marmara Üniversitesi'nde yüksek lisans tezi olarak hazırlanmaktadır.

Kreutel kısa bir risâle olan ve müellifi belli olmayan *Tarih-i Sefer-i Beç*'in Teşrifatî Ahmed Ağanın eserine dayanılarak hazırlandığını, ayrıntılar bakımından Defterdar Mehmed Paşa ile Raşid'in eserlerinden üstün olduğunu belirtir.²⁷⁸

*Hasb-i hâl-i Maktul Sadri'l-Vüzerâ Kara Mustafa Paşa*²⁷⁹ ve *Şerh-i Kaside-i Ahvâl-i Veziriazam Mustafa Paşa*²⁸⁰ isimli eserler de Viyana'yı kuşatan Merzifonlu Kara Mustafa Paşa ile ilgilidir.

II. Mustafa'nın Avusturya seferleri hakkında çeşitli eserler yazılmıştır. Muhtemelen çeşitli maliye memurluklarında bulunmuş olan ve 1111 (1699)'de vefat eden Sırrı Mustafa Efendi tarafından kaleme alınan *Feth-i Lipova ve Muhârebe-i Lugoş (Tarih-i Sultan Mustafa)* isimli eser Sakız'ın geri alınması ile başlamaktadır. Daha sonra geniş olarak II. Mustafa'nın 1695'teki Birinci Avusturya Seferini anlatılmaktadır. II. Mustafa'nın sefere çıkma arzusu, yapılan meşveret meclisi, tayinler, ordunun hareketi, menziller ve seferin sonunda Lipova ve Lugoş kaleleri ile diğer bazı yerlerin fethi anlatılmıştır.²⁸¹ II. Mustafa'nın Avusturya seferlerini anlatan bir diğer eser Hasan Ağazâde Hacı Abdullah Efendinin *Risâle* isimli tarihidir. Bu eserde II. Mustafa'nın İkinci Avusturya Seferi anlatılır. *Risâle* İstanbul'dan hareket eden ordunun Belgrad'a bir konak mesafedeki Çeşmebaşı'na 2 Muharrem 1108 (1 Ağustos 1696)'de varmasından, 4 Rebiülevvel 1108 (1 Ekim 1696)'de Belgrad'dan Edirne'ye avdetine kadar Avusturya Seferinde olan hadiseleri ihtiva etmektedir. Hacı Abdullah Ağanın eseri Silahdar'ın *Nusretnâme*'sinden muhtasar, Defterdar Mehmed Paşanın *Zübde-i Vekayi-ât*'ından ise bazı hadiselerde daha mufassal malumat vermektedir.²⁸² Sır kâtibi Mustafa Nedim, II. Mustafa'nın Avusturya seferlerini manzum olarak *Zafernâme*'sinde ele alır.²⁸³

278 Bibliotheque Nationale de Paris, suppl. turc, nr. 870. Kreutel, *a.g.e.*, s. 16-17.

279 Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi, nr. 3612; İsmet Parmaksızoğlu, *aynı tebliğ*, s. 1084. Merzifonlu'nun aleyhine Sarı Süleyman Ağa ile Mustafa Paşanın yaptıkları bir mükâlemenin kayıtları için bkz. Ömer Faruk Akün, "Merzifonlu Kara Mustafa Paşa ve Mirâhur Sarı Süleyman Ağa Mücadelesi ile İlgili Bir Konuşma Zaptı", *Türkiyat Mecmuası*, İstanbul, 1980, sy. XIX, s. 7-64.

280 Darende İzzet Mehmet Paşa Kütüphanesi, nr. 3085; İsmet Parmaksızoğlu, *aynı tebliğ*, s. 1084.

281 Kadir Adamaz, "Fetihnâme-i Cezire-i Sakız", Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İzmir, 1998 (TSMK, Hazine Kitaplığı, nr. 1427'de bulunan nüsha kullanılmıştır. Ancak gerek kütüphane kataloğuna adının yanlış geçirilmesi gerekse eserin muhtevasına tam olarak nüfuz edilememesinden dolayı, bu tarih sadece başta bulunan ve kısa olan Sakız'ın istirdadı ile ilgili bir havaya sokulmuştur); Turan Gökçe, "II. Mustafa'nın Avusturya Seferi (1695) ile İlgili Bir Fetihnâme: *Feth-i Lipova ve Muhârebe-i Lugoş*", *Acta Viennensia Ottomanica, Akten 13. CIEPO - Symposiums*, ed. Markus Köhbach-Gisela Prochazka-Cladia Römer, Wien, 1999, s. 121-127.

282 Fahri Çetin Derin, "II. Mustafa'ya Dâir Bir Risâle", *Tarih Dergisi*, İstanbul, 1958, sy. 13, s. 45-70.

283 Millet Kütüphanesi, Ali Emiri Kısmı, Tarih, nr. 1343; TCYK, s. 194-195; *Gazavât-nâmeler*, s. 132, 176-177.

Mühürdar Ali, yani Tımişvarlı Ali bin Mehmed, *Tarih-i Vak'anâme-i Ca'fer Paşa* isimli eserinde Cafer Paşanın 1688'de Tımişvar beylerbeyliğine getirilişinden 1697'de Zenta'da şehid oluşuna kadar geçen zamandaki hadiseleri ve Paşanın kahramanlıklarını anlatmaktadır. Zaman zaman daha önceki ve sonraki tarihlere ait vakalar da zikredilmiştir. Müellif eserini 1722'de İstanbul'da bulunduğu sırada bitirmiştir. Eserde muhasara altındaki Tımişvar'da çekilen sıkıntılar, yükselen fiyatlar, hudut boylarının durumu ve kaleler arasındaki münasebetler hakkında geniş bilgi bulunmaktadır.²⁸⁴

1687'de birliği ile Lipova Kalesi'ne askerlerin maaşını götürürken Avusturyalılara esir düşen Tımişvarlı Osman Ağa hayatının 12 yıl süren esirlik kısmını (1688-1700) bir hatırat olarak kaleme almıştır. Osmanlı tarihinin en ilginç kitaplarından birisidir.²⁸⁵

Osekli Şeyhî İbrahim Efendi, Tarihini Alaşehirli Veysi'nin *Habnâmesi'* ne nazîre olarak kaleme almıştır. Müellif Viyana bozgunu ile içine girilen buhran döneminin bilinmedik yeni bir hadise olmadığını, geçmişteki durumları göz önüne alarak bu felaketlerden ibret alınmasını ancak yılmamak gerektiğini işler. Veysi'nin 1026 (1617)'ya kadar getirdiği dünya tarihinde ibret alınması gereken hadiseleri, bu tarihten alarak 1097 (1686) yılına kadar getirir. İbrahim Efendi eserde hamisi Çiftelerli Osman Paşazâde Ahmed Paşanın menkıbelerini de anlatır. *Tarihçe'*nin en önemli kısımları 1686'ya kadar müellifin şahit olduğu Macar serhaddindeki Osmanlı komutanlarının faaliyetleridir.²⁸⁶

Viyana bozgunu sonrasında 1688'de sulh görüşmeleri yapmak üzere Viyana'ya elçi olarak gönderilen Zülfikâr Paşa, burada 4 yıl kalmıştı. Elçiliği müddetince yaptığı görüşmeler ile gidiş ve dönüş yolculuğunu anlatan bir mükâleme takriri kaleme almıştır.²⁸⁷ Osmanlı İmparatorluğu'nu Karlofça

284 Macar İlimler Akademisi, Doğu Külliyyatı, Török F. 60; *Der Löwe von Temeschwar. Erinnerungen an Ca'fer Pascha den Älteren, Aufgezeichnet von seinem Siegelbewahrer 'Ali, unter mitarbeit von Karl Teply; übersetzt eingeleitet und erkläert von Richard F. Kreutel, Graz, 1981.* (Bu kitabın tanıtımı için bkz. Mahmud Ali, *Osmanlı Araştırmaları*, İstanbul, 1981, c. II, s. 349-350).

285 *Leben und Abenteuer des Dolmetschers Osman Ağa. Eine Türkische Autobiographie aus der Zeit der grossen Kriege gegen Osterreich*, Richard F. Kreutel ve Otto Spies (haz.), Bonn, 1954. (1. çeviri, *Viyana Muhasarasından Sonra Avusturyalılara Esir Düşen Osman Ağa'nın Hatıraları*, İstanbul, 1961. 2. baskı, *Viyana Kapılarında Dönüş ve Osman Ağa'nın Çilesi* başlığı ile İstanbul, 1962; 2. çeviri, Temeşvarlı Osman Ağa, *Gavurların Esiri*, çev. Esat Nermi, İstanbul, 1971); *Kendi Kalemiyle Temeşvarlı Osman Ağa (Bir Osmanlı Türk Sipâhisinin Hayatı ve Esirlik Hatıraları)*, Harun Tolasa (haz.), Konya, 1986.

286 İsmet Parmaksızoğlu, "Onyedinci Yüzyıl Rumeli Olayları İle İlgili Özel Tarihler ve Osekli İbrahim Efendi Tarihçesi", *VII. Türk Tarih Kongresi*, Ankara, 1981, c. II, s. 1086-1094.

287 Wolfgang Jobst, "Der Gesandtschaftsbericht des Zülfikâr Efendi über die Friedensverhandlungen in Wien 1689", Viyana Üniversitesi, Doktora Tezi, Wien, 1980 (Bu tezde eserin faksimilesi de vardır ancak Zülfikâr Paşa'nın takririnin Viyana'dan ayrıldıktan sonraki kısmı alınmamıştır); eserin bir kısmı için bkz. *Silahdar Tarihi*, c. II, s. 652-668; Faik Reşit Unat, *Osmanlı Sefirleri ve Sefaretnameleri*, Ankara, 1987, s. 49-51.

Antlaşmasında temsil eden Rami Mehmed Paşa, bu görüşmelerde neler konuşulduğunu zapt etmiştir. *Sulhnâme*, *Vekayi-i Müsâleha* isimleriyle birçok nüshasına rastlanılır.²⁸⁸

Viyana bozgun yılları ve sonrasındaki karışık dönemde imparatorluğun muhtelif bölgelerinde hakimiyetin yeniden kurulması üzerine çeşitli tarihler kaleme alınmıştır. Nazmizâde Murtaza tarafından yazılan *Tarih-i Seferü'l-Basra*, Bağdat valisi Mustafa Paşanın 1111 (1699) yılında Basra'da Osmanlı hakimiyetini tekrar kurmasını anlatır.²⁸⁹ Yine aynı müellifin bu eserin devamı niteliğindeki *İcmâl-i Sefer-i Nehr-i Ziyab* isimli tarihçesi ise 1113 (1701)'de Mustafa Paşanın Ziyab Nehri bölgesine yaptığı sefer ve buraları denetim altına alması üzerinedir.²⁹⁰

Mustafa Sâkıb Efendi, Maraş beylerbeyi Hacı Mustafa Paşanın yanında kâtip iken gördüklerini kaleme almıştır. *Kenzü'l-Vekayi* isimli eserinde 1118 (1706) yılına kadar Maraş ve civarında yaşayan Dulkadirli Türkmenlerinden Tâcirlü (Tecirlü) ve diğer bazı aşiretlerin hareketleri ve tediplerini anlatır.²⁹¹

XVIII. Yüzyılın önemli âlim ve şairlerinden olan Müminzâde Ahmed Hasib,²⁹² Edirne Vakası ile ilgili *Ravzatü'l-Küberâ* isimli bir tarih yazmıştır. Eserinde bu hadiseye adı karışan Rami Mehmed Paşa, Kavanoz Ahmed Paşa, Nişancı Ahmed Paşa ve Firârî Hasan Paşadan bahseder.²⁹³ *Silkü'l-Leâli-i Âl-i Osmân* isimli manzum eseri Süleyman Şah'tan Fatih devrinin sonuna kadar gelen 18 binden fazla beyiti ihtiva eden bir Osmanlı tarihidir. Bazı ilim ve irfan erbâbının biyografileri de anlatılmıştır.²⁹⁴

XVIII. yüzyılın ilk çeyreğinde Osmanlı tarihçiliğinin en önemli eserlerinden bir kısmı kaleme alınmıştır. Abdullah bin İbrahim (el-Üsküdârî)'in 4 ciltlik *Vakıat-ı Ruzmerre'si* 1099-1104 (1688-1693) yılları arasındaki hadiseleri anlatır. Osmanlı tarihleri içerisinde ihtiva ettiği hadiseleri en teferruatlı

288 Ali Canip Yöntem, "Râmi Mehmed Paşa ve Sulhnâmesi", *IV. Türk Tarih Kongresi*, Ankara, 1948, s. 346-353; İsmet Parmaksızoğlu, *aynı tebliğ*, s. 1086. Bu eser Raşit Gündoğdu tarafından neşre hazırlanmaktadır.

289 Vahid Çabuk, "Nusretname'nin Kaynaklarından Tarih-i Seferü'l-Basra", *Tarih Enstitüsü Dergisi*, İstanbul, 1997, sy. 15, s. 321-380.

290 Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi, nr. 2062/4, vr. 75-91. *Gazavâtnâmeler*, s. 135.

291 İlhan Şahin, "Kenzü'l-Vekayi; Mustafa Sâkıb Efendi ve Eseri", *Tarih Enstitüsü Dergisi*, İstanbul, 1977, sy. 7-8, s. 95-118.

292 OM, c. II, s. 140; c. III, s. 144; TCYK, s. 152; Babinger, s. 312-313; Günay Kut, "Ahmed Hasib Efendi", *DİA*, c. II, s. 87-88.

293 Mü'minzâde Seyyid Ahmed Hasib Efendi, *Ravzatü'l-Küberâ, Tahlil ve Metin*, Mesut Aydın (haz.), Ankara, 2003.

294 Süleymaniye Kütüphanesi, Halet Efendi, nr. 596. Mesut Aydın bu nüshanın yazısının *Ravzatü'l-Küberâ*'ya benzemesi dolayısıyla müellif nüshası olabileceğini belirtmektedir (bkz. Mesut Aydın, *Ravzatü'l-Küberâ*, s. XXI); Menderes Çoşkun, *Manzum Bir Şairler Tezkiresi, Hasib'in 'Silkü'l-Le'âli Âl-i Osmân'ındaki Şair Biyografileri*, Ankara, 2002.

olarak anlatan eserdir. Bir yılı 300 varaktan fazla tutan bir ciltte anlatmaktadır. Kendisi Mevkufât kalemi halifesi olduğundan merkez bürokrasisinin işleyişi hakkında, özellikle maliye kalemleri ile ilgili önemli bilgiler verir.²⁹⁵

Silahdar Fındıklı Mehmed Ağa, son derece teferruatlı bir biçimde Kâtip Çelebinin *Fezleke*'sine zeyl olarak hazırladığı *Silahdar Tarihi* isimli eserinde 1065-1106 (1654-1694) yılları arasındaki hadiseleri anlatır.²⁹⁶ *Silahdar Tarih*'nin ikinci kısmı olan *Nusretnâme* ise 1106-1133 (1695-1721) yılları arasında ihtiva eder.²⁹⁷

Defterdar Sarı Mehmed Paşa, *Zübde-i Vekayiât*'da 1066-1116 (1656-1704) yılları arasındaki hadiseleri anlatır. *Râşid Tarihi*'nin önemli kaynaklarından.²⁹⁸ Uşşâkizâde İbrahim bin Abdülbaki uzun süre farkına varılmayan tarihinde 1106-1124 (1694-1712) yılları arasındaki hadiseleri anlatır.²⁹⁹ Yazarı belli olmayan ve *Anonim Osmanlı Tarihi* diye adlandırılan tarih ise 1099-1116 (1688-1704) yılları arasındaki hadiseleri ihtiva eder.³⁰⁰

Özellikle Viyana bozgunundan sonra ön plana çıkan Kırım Hanlığı ve hanlarının faaliyetleri hakkında XVI. yüzyıldan başlayarak çeşitli eserler yazılmıştır. Kırım Hanı Sahib Giray'ın kızının isteği üzerine Remmal Hoca tarafından kaleme alınan *Tarih-i Sahib Giray (Tevârih-i Remmal Hoca Vukuvat-ı Sahib Giray Han)*, bu hanın hüküm sürdüğü 938-958 (1532-1551) yılları arasındaki hadiseleri anlatır.³⁰¹

XVII. Yüzyılın ortalarında vefat eden Rıdvanpaşazâde Abdullah Çelebi, Kaptan-ı Derya Hüseyin Paşaya ithaf ettiği *Tevârih-i Deşt-i Kıpçak (Tarih-i*

295 1. cilt- TSMK, Revan, nr. 1223; 2. cilt- TSMK, Revân Kitaplığı, nr. 1224; 3. cilt- TSMK, Revan, nr. 1225; 4. cilt- Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi, nr. 2437; Rhoads Murphey, "Biographical Notes on 'Mevkufatı' A Lesser Known Ottoman Historian of The Late Seventeenth Century", *Prof. Dr. Bekir Kütükoğlu'na Armağan*, İstanbul, 1991, s. 193-204; Nihal Atsız, "İstanbul Kütüphanelerinde Tanınmamış Osmanlı Tarihleri", *Türk Kütüphaneciler Derneği Bülteni*, Ankara, 1957, c. VI, sy. 1-2, s. 69-70; *Gazavâtnâmeler*, s. 130-131. Bu eser Erhan Afyoncu, Recep Ahışalı, Mahmud Ak ve Muzaffer Doğan tarafından neşre hazırlanmaktadır.

296 *Silahdar Tarihi*, Ahmed Refik Altınay (nşr.), İstanbul, 1928, II c.; İbrahim Artuk, "Silahdar Fındıklı Mehmet Ağa", *Tarih Dergisi*, İstanbul, 1973, sy. 27, s. 123-132.

297 Mehmet Topal, "Silahdar Fındıklı Mehmed Ağa-Nusretname- Tahlil ve Metin (1106-1133/1695-1721)", Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul, 2001 (Kitabevi tarafından yayınlanacak); İsmet Parmaksızoğlu, *Nusretnâme*, İstanbul, 1963-1966, II c.

298 Defterdar Sarı Mehmed Paşa, *Zübde-i Vekayiât*, Abdülkadir Özcan (nşr.), Ankara, 1995. Abdülkadir Özcan, "Defterdar Sarı Mehmed Paşa", *DİA*, c. IX, s. 98-100.

299 Raşit Gündoğdu, "Uşşâkizâde Târihi (Tahlil ve Metin) (1106-1124/1694-1712)", İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul, 2000; Hans Georg Majer, "Uşşâkî-zâde", *İA*, c. XIII, s. 77-80.

300 *Anonim Osmanlı Tarihi (1099-1116/1688-1704)*, Abdülkadir Özcan (haz.), Ankara, 2000.

301 *Tarih-i Sahib Giray Han*, Özalp Gökbilgin (haz.), Erzurum. İkinci baskısı metnin sadeleştirilmesi de ilave edilerek 2000 yılında İstanbul'da yapılmıştır.

Hanân-ı Tatar ve Deşt-i Kıpçak'ta 1047 (1637-1638) yılına kadar Kırım hanlarının tarihini anlatır. Teferruatlı değildir. Ancak bazı konularda bizzat müellifin gördüğü olayları anlattığı için önemlidir.³⁰² Hacı Mehmed Senaî'nin eserinde ise 1644-1650 yılları arasında han olan İslam Giray ele alınmıştır.³⁰³ Sâbit, manzum olarak kaleme aldığı *Zafer-nâme*'sinde Kırım Hanı Selim Giray'ın 1100 (1689) yılındaki savaşlarını anlatır.³⁰⁴

Mehmed Giray ise 1095-1115 (1684-1703) yılları arasındaki hadiseleri kaleme almıştır. *Tarih-i Mehmed Giray*'da Kırım hanları üzerinde durulmaktadır. 1115 Recebinde (Kasım 1703) eser sona erer. Mehmed Giray, Tarihinde Merzifonlu'yu suçlamakta ve onun Kırım Hanı'nı suçlayıcı davranışlarından dolayı Murad Giray'ın Viyana'ya yardıma gelen Hristiyan ordusuna karşı kayıtsız kaldığını belirtmektedir.³⁰⁵

Seyyid Mehmed Rıza'nın *es-Seb'u's-Seyyâr fî Ahbâri Müluki't-Tatar*'ında 871 (1466)'de Mengli Giray'dan başlanarak 1150 (1737)'de II. Mengli Giray'a kadar Kırım hanları anlatılmaktadır.³⁰⁶ Kefeli İbrahim Efendinin 1736'da yazdığı *Tevârih-i Tatar Han ve Dağıstan ve Moskov ve Deşt-i Kıpçak Ülkelere* isimli eseri³⁰⁷ ve Hacı Abdulgaffâr Kırımî'nin 1744'te bitirdiği *Umdetü't-Tevârih (Umdetü'l-Ahbâr)*'te Kırım Hanlığı tarihi ele alınmıştır. Abdulgaffâr Kırımî'nin eserinde önce genel bir İslâm tarihi verilip, daha sonra ağırlıklı olarak Altınordu Devleti ve Kırım Hanlığı anlatılmaktadır. En ilginç yönlerinden birisi 12 hayvanlı Türk takvimi hakkında bilgi verilmesidir.³⁰⁸

Kırım hanlarının tarihini anlatan bir diğer eser ise Halim Giray tarafından yazılan *Gülbin-i Hânân*'dır. Halim Giray 1811'de İstanbul'da bitirdiği eserinde hanlığın kurucusu Hacı Giray'dan itibaren her hanın dönemini ayrı ayrı anlatır. Babası Şehbaz Giray ve Baht Giray ile eseri bitirir. Müellif,

302 Rıdvan Paşazâde Abdullah, *Tevârih-i Deşt-i Kıpçak*, A. Zajzkowski (nşr.), Warsawa, 1966; Karatay, c. I, s. 196, 327; Muzafer Ürekli, "Abdullah Çelebi", *DİA*, c. I, s. 94.

303 III. *İslam Giray Han Tarihi: Historia Chana İslam Gireja III*, Z. Abrahamowicz (nşr.), Warsawa, 1971.

304 1299 ve 1311 yıllarında iki defa İstanbul'da basılmıştır. Yeni bir neşri için bkz. Sâbit, *Zafer-nâme*, Turgut Karacan (haz.), Sivas, 1991.

305 Wien Österreichische Nationalbibliothek, nr. 1080; Babinger, 259-260; M. Köhbach, "Der Târih-i Mehemmed Giray – eine osmanische Quelle zur Belagerung Wiens durch die Türken im Jahre 1683", *Studia Austro-Polonica*, 3 (Warszawa – Kraków, 1983), s. 137-164.

306 Seyyid Mehmed Rıza, *es-Seb'u's-Seyyâr fî Ahbâri Müluki't-Tatar*, M. Kazımbeg (nşr.), Kazan, 1832; Babinger, s. 307-308.

307 *Tevârih-i Tatar Han ve Dağıstan ve Moskov ve Deşt-i Kıpçak Ülkelerininindir*, Romanya-Pazarcık, 1933.

308 Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi, nr. 2331. *TOEM* ilavesi olarak yayınlanmıştır. *Umdetü't-Tevârih*, İstanbul, 1334. Eseri yayımlayan Necib Asım kitabın tamamını değil, 12 Hayvanlı Türk Takvimi ile Altınordu ve Kırım Hanlarının anlatıldığı kısımları neşretmiştir.

daha önce Kırım hanları üzerine yazılmış eserleri kullanan bazı ilavelerde de bulunmuştur.³⁰⁹

Karlofça'dan sonra Osmanlı İmparatorluğu'nun toparlanarak Mora'yı fethetmesi ve Prut zaferi çeşitli eserlere konu olmuştur. 1711'deki Prut Seferine sipahi zabiti olarak katılan Hüseyin Ağa, sefer ile ilgili hatıralarını *Mir'âtü'z-Zafer* adı ile kaleme almıştır. Müellif, sefer sırasında gördüklerini anlatır ve bu askerî harekate katılmış olan kişiler hakkında bilgi verir. Serdar Baltacı Mehmed Paşa ve Sipahiler Ağası Hüseyin Ağa ile diğer komutanları metheder.³¹⁰ Prut Seferine yeniçeri katibi olarak katılan Hasan Kürdî, *Tarih-i Moskov Sene 1122* isimli eserinde 1711'de cereyan eden bu seferde gördüklerini anlatmaktadır.³¹¹

Vahîd Mahtûmî, manzum ve mensur olarak kaleme aldığı *Mora Fetih-nâmesi*'nde 1127 (1715) yılında Mora'nın Venediklilerden geri alınışını anlatmaktadır. Mehmed Râşid ve Nadirî'nin Mora fetihnâmelerine göre daha teferruatlıdır. Şehid Ali Paşanın Gördös, Anaboli, Modon, Koron, Anavarin kalelerini zabtı anlatılmış, ayrıca III. Ahmed'in yanında Serez ve Kavala'ya kadar yaptığı seyahati günü gününe kaydetmiştir.³¹² Müellif bu seferdeki menzilleri ise *Risâle-i Beyân-ı Menâzîl-i Despot* isimli eserinde anlatır.³¹³

Kimliği hakkında herhangi bir bilgiye sahip olmadığımız Nadirî mahlaslı yazar da 1127 (1715) yılında Mora'nın yeniden fethini anlatan bir *Mora Fetihnâmesi* kaleme almıştır.³¹⁴ Edirneli İsmail Paşazâde Mehmed Faris Paşa, *Ravza-i Ali* isimli eserinde Sadrazam Şehid (Silahdar) Ali Paşanın 1715 yılında Venediklilerden Mora'yı istirdâdını ve Girit'teki faaliyetlerini manzum ve mensur olarak anlatır. Eserde birçok kale ve mevkiin fethi için düşünülmüş ta-

309 *Gülbün-i Hânân*, İstanbul, 1287. 2. Baskı, İstanbul, 1327. 3. Baskı, Halim Giray, *Gülbün-i Hânân*, M. Sadi Çöğenli ve Recep Toparlı (nşr.), Erzurum, 1990 (giriş ve indeks ilave edilmiştir); Muzaffer Ürekli, "Gülbün-i Hânân", *DİA*, c. XIV, s. 235-236.

310 Hüseyin Ağa, "Mirâtü'z-zafer", *Donanma Mecmuası*, 'N' (nşr.), İstanbul, 1914-1915, sy. 58-10. Yayınlayanın ismi belirtilmemiş "N" rumuzu konulmuştur (A.N. Kurat bu neşrin hataları bulunduğunu ve yazmasının da nerede olduğunun tespit edilemediğini söyler. Bkz. *Prut Seferi ve Barışı 1123 (1711)*, Ankara, 1953, c. I, s. 15).

311 TSMK, Hazine Kısmı, nr. 233-36909; Almanya, München-Bayerische Staatsbibliothek, Cod. Tur., nr. 91; Rusya, St. Petersburg, Şark Enstitüsü, nr. 359/143b-176b; Fevzi Kurtoğlu, *Pirut Seferi*, Ankara, 1938; Akdes Nimet Kurat, *Prut Seferi ve Barışı 1123 (1711)*, Ankara, 1953, c. I, s. 14-15; c. II, s. 749-753; Babinger, s. 335; *Gazavât-nâmeler*, s. 136-137.

312 Sevim Üngün (İlgürel), "Vahîd Mahtûmî ve Mora Fetih-Nâmesi", *Tarih Dergisi*, İstanbul, 1965, sy. 20, s. 101-116; İstanbul, 1966, sy. 21, s. 63-76; İstanbul, 1967, sy. 22, s. 169-180; Ali Canip Yöntem, "XVIII. Yüzyıl Şairlerinden Vahîd Mahtûmî'ye Dair Bazı Mülâhazalar", *IV. Türk Tarih Kongresi*, Ankara, 1952, s. 445-450.

313 TSMK, Emanet Hazinesi, nr. 1752.

314 İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, TY, nr. 2530; *Gazavât-nâmeler*, s. 137; Sevim Üngün, a.g.m., s. 103.

rihler de yer almaktadır.³¹⁵ Vekayinüvis Mehmed Râşid'in de bu seferi anlatan *Fetihnâme-i Cezire-i Mora* isimli küçük bir risâlesi vardır.³¹⁶

Seyyid Hüseyin Vehbi, *Risâle-i Sulhiyye*'de 1130 (1717)'da Avusturya ile yapılan savaşlar ve sonunda imzalanan Pasarofça Antlaşmasından bahseder.³¹⁷

Nazmizâde Murtaza Efendinin, *Gülşen-i Hulefâ* isimli eseri, 127 (729) yılında Bağdat'ın kuruluşundan başlayarak³¹⁸ 1130 (1717) yılına kadarki tarihini kaleme almıştır. Osmanlı dönemindeki Bağdat valilerini dönemlerinde olan hadiselerle göre sırayla anlatır. Kerküklü Resül Havî, Nazmizâde'nin bu eserine 1132-1237 (1720-1825) yılları arasındaki Bağdat valilerini anlattığı *Devhatü'l-Vüzerâ* isimli bir zeyl yapmıştır. Bir diğer zeyl ise 1163-1246 (1750-1830) yılları arasında Bağdat'ın Osmanlı valilerini anlatan Sâbit (Süleyman bin Hacı Talib)'in eseridir.

Osmanlı tarihinin en önemli hadiselerinden birisi olan Patrona İsyanı çeşitli eserlere konu olmuştur. Kim olduğu tam olarak tespit edilemeyen, Abdi, *Abdi Tarihi (Tarih-i Sultan Mahmud Han ibn Sultan Mustafa Han)* isimli eserinde Lale Devrini sona erdiren Patrona İsyanını ihtilalin öncesindeki gelişen olaylardan alıp, isyancıların cezalandırılmasına kadar anlatmaktadır. Ayrıca 1142 (1729-1730) hadiselerini anlatırken İran savaşlarına da değinmektedir. Bu isyan sırasında İstanbul'da bulunduğu anlaşılan müellif, 1141 (1728-1729) yılından itibaren İstanbul'da ve Diyarbakır'da meydana gelen şiddetli yağmur, gökyüzü hadiseleri ve güneş tutulması olayı ile eserine başlayıp İran'la yapılan savaşlardan ve Osmanlı kuvvetlerinin Nadir Şah karşısındaki mağlubiyetlerinden bahsetmektedir. İran hadiselerinden sonra İstanbul'un durumundan bahsedilip isyanın çıkışı, gelişmesi, I. Mahmud'un tahta çıkışı ve en sonunda isyanın elebaşlarının sarayda öldürülmesi anlatılmaktadır. Müellif bizzat hadiselerin içerisinde yaşamış bir devlet görevlisi olduğu için eseri, Patrona İsyanı hakkında önemli bir kaynaktır.³¹⁹

315 TSMK, Emanet-Hazine Kitaplığı, nr. 1421; Karatay, c. I, s. 277.

316 Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi, nr. 3655/4, vr. 48a-56a.

317 TSMK, Revan kısmı, nr. 1309; İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, nr. TY 6668/1, vr. 1b-13a; Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi, nr. 3651/1; Millet Kütüphanesi, Pertev Paşa kısmı, nr. 473/1, vr. 1b-8b; Bibliothèque Nationale de Paris, nr. 121/1; *Gazavât-nâmeler*, s. 139.

318 Nazmizâde Murtaza Efendi, *Gülşen-i Hulefâ*, İbrahim Müteferrika (nşr.), İstanbul, 1143; Mehmet Karataş, "Nazmi-Zade Murteza'nın Gülşen-i Hulefa'sının Tenkitli Transkripsiyonu", Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Erzurum, 2001; Necati Avcı, "Nazmî-zâde Murtaza Efendi ve Gülşen-i Hulefâ'sı", *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Kayseri, 1992, sy. 8, s. 245-250.

319 1730 *Patrona İhtilali Hakkında Bir Eser: Abdi Tarihi*, Faik Reşit Unat (haz.), Ankara, 1943.

Muhtemelen Patrona İsyanı sırasında sarayda çalışan bir görevli olan Destârî Salih gördüklerini kaleme almış, ancak müsvedde halinde kalan bu eser padişahın sirkâtibi Selâhî Efendi tarafından dağıtık haldeki müsveddeler toplanarak kendi üslûbuyla temize çekilmiştir. Eserin ilk hali mevcut değildir. *Destârî Salih Tarihi (Vaka-i İbretnü mâ/Tarih-i Sefer-i İran)* Patrona İsyanı hakkında, bilhassa isyanın saraydan nasıl görüldüğü, sarayda neler olduğu ve III. Ahmed'in hadiseler karşısındaki durumu hakkında diğer kaynaklarda bulunmayan bilgileri ihtiva etmektedir.³²⁰ Patrona İsyanına dair müstakil olarak yazılmış *Vakiâ-i Takrîri Bin Yüz Kırk Üçde Tahrir Olunmuşdur* başlığını taşıyan bir eser daha varsa da muhtevası hakkında bilgi sahibi değiliz.³²¹ Yine Şam maliyesinde ruznâmçeci olarak çalışan Mehmed Hulusi, Patrona İsyanı ile ilgili bir eser yazmıştır. Ancak bugün yeri bilinmediği için bu eserin muhtevası hakkında da bir malumatımız yoktur.³²²

1736-1739 savaşları, 1739 yılında Belgrad'ın Hacı İvaz Paşa tarafından yeniden fethi ve yapılan Belgrad Antlaşması üzerine birçok eser yazılmıştır. Ancak eserlerin çoğunluğu Avusturya cephesi ile ilgilidir. Koca Ragıp Paşa'nın *Fethiyye-i Belgrad'*³²³ ve Münif Mustafa'nın *Zafernâme-i Münif (Fetih-nâme-i Belgrad)* isimli eserinde Belgrad'ın fethi tasvir edilmektedir.³²⁴ Yine Musaffa Mustafa da *Belgrad ve Adakale Seferi ve Zaferi (Sultan Birinci Mahmud Devri Vekayinamesi)*'nde bu hadiseyi anlatır.³²⁵

Vekayinüvis Mehmed Subhî de 1736-1739 harbi ile bunun sonunda yapılan Belgrad Muahedesi anlatan *Tarih-i Belgrad (Müzâkerât-ı Sulhiye Tarihçesi)* adlı bir eser yazmıştır.³²⁶ Bir diğer vekayinüvis Süleyman İzzî de Belgrad'ın ikinci fethine ait müşahedelerini 5 varaklık bir makale olarak, istinsah ettiği Karaçelebizâde'nin *Süleymannâme*'sinin sonuna ilave etmiştir.³²⁷

320 *Destârî Sâlih Târîhi, Patrona Halil Ayaklanması Hakkında Bir Kaynak*, Bekir Sıtkı Baykal (haz.), Ankara, 1962.

321 Bibliothèque Nationale de Paris, nr. 923. M. Aktepe bu eseri Patrona İsyanı ile ilgili eserinin bibliyografyasında zikretmiş, ancak araştırmasında kullanmamıştır. Bkz. Münir Aktepe, *Patrona İsyanı (1730)*, İstanbul, 1958, s. 158.

322 Kütüphanelerde şimdiye kadar bir nüshasına rastlanılmamıştır. Bu eserden bahseden tek kişi olan Ahmet Refik, muhtemelen kendi özel kütüphanesinde bulunan bir nüshayı kullanmıştır. (Bkz. *Lale Devri*, İstanbul, 1331, s. 116, 125, 140).

323 Fatma Çiğdem Uzun, "Belgrad Hakkında Ragıp Paşa'ya Ait Bir Risale: Fethiyye-i Belgrad (1739)", Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Sakarya, 2000.

324 Birçok nüshası olan bu eser için bkz. *TCYK*, s. 197-198; Karatay, c. I, s. 296-297; Hakan Aksoy, "Fetihnâme", *DİA*, c. XII, s. 472; *Gazavâtnâmeler*, s. 144-145.

325 TSMK, Revan, nr. 1324; İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, TY, nr. 368/1, vr. 1b-60a; TTK Kütüphanesi, Yazma, nr. 19/3; *Gazavâtnâmeler*, s. 146-147.

326 Erdoğan Bilgin, "1148-1152/1736-1739 Savaşı Tarihçesi (Suhî Mehmed'in Müzâkerât-ı Sulhiyye Tarihçesi Adlı eseri)", Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2003.

327 Bekir Kütükoğlu, "Vekayinüvis", *a.g.e.*, s. 116. Bu risâle Şenol Çelik tarafından yayınlanacaktır.

Kadı Ömer Efendi, *Ahvâl-i Gazavât-ı Bosna*'da Hekimoğlu Ali Paşanın Bosna valisi iken 1148-1152 (1736-1739) yılları arasında Avusturyalılarla yaptığı savaşları anlatır.³²⁸ Akhisarlı Hacı Nesimoğlu Ahmed bin Hasan da 1148-1149 (1735-1737) yıllarındaki Bosna savaşlarını anlatan bir tarihçe yazmıştır.³²⁹

Sadrazam Hekimoğlu Ali Paşanın oğlu İsmail Ziyâî babasının faaliyetlerini ve gazâlarını *Metâli'ü'l-Aliyye (Tarih-i Hekimoğlu Ali Paşa)* isimli eserinde anlatmaktadır.³³⁰ Müminzâde Ahmed Hasib'in *Mecmû'a-i Tevârih* isimli eseri ise 21 Nisan 1742 tarihinde Hekimoğlu Ali Paşanın sadârete gelmesi ile ilgili düşürülen tarihlerden, söylenen gazel, kaside vs. gibi çeşitli şiir ve yazılardan oluşan bir eserdir. Ancak bir derleme olan bu eser karıştırılarak yanlışlıkla *Hekimoğlu Ali Paşa Tarihi*, *Gazavâtnâme-i Ali Paşa* isimleriyle anılmış ve Hekimoğlu Ali Paşanın gazâlarını ihtiva eden bir manzume olduğu söylenmiştir.³³¹

Talatî mahlaslı bir asker 1736-1737 yıllarında donanma ile katıldığı seferi anlatan bir tarih yazmıştır. Eserde Ruslarla Azak'ta yapılan muharebe ve Kırım cephesi anlatılmaktadır. Kitabın sonunda bulunan 4 renkli resimde de savaşa katılan gemiler ve savaştan çeşitli sahneler bulunmaktadır.³³²

İbrahim Naimeddin'nin, *Hadikatü's-Şühedâ-i Serhad*'di 1092-1152 (1681-1744) tarihleri arasındaki Tımsıvar ve Belgrad'da meydana gelen savaş ve diğer hadiseleri ihtiva eder. Müellif *Râşid Tarihi*'ni esas almakla birlikte özellikle Tımsıvar hakkında birçok ilavelerde bulunmuştur. Eserde ayrıca Hacı Hüseyin Paşanın Musul'u İranlılardan geri alması da anlatılır.³³³

328 *Ahvâl-ı Banaluka Diyâr-ı Bosna*, neşr. İbrahim Müteferrika, İstanbul 1154; 2. baskı, İstanbul, 1293; 3. baskı, 1299; Ömer Efendi, *Bosna Savaşları*, Mehmet Açıkgozoğlu (sadeleştiren), İstanbul, 1977; *TCYK*, s. 223-224; *Gazavâtnâmeler*, s. 142-143. Wien Österreichische Nationalbibliothek, nr. 1103'te bulunan *Tevârih-i Banaluka Diyâr-ı Bosna* isimli müellifi tam olarak tespit edilememiş olan eser Kadı Ömer Efendinin tarihinin bir parçası veya 1737'deki seferin genişletilmiş hâli olabilir. Bkz. *Gazavâtnâmeler*, s. 143.

329 Bibliothèque Nationale de Paris, suppl. turc, nr. 168. *Gazavâtnâmeler*, s. 143.

330 Wien Österreichische Nationalbibliothek, nr. 1114. *OM*, c. I, s. 18; Babinger, s. 327; *Gazavâtnâmeler*, s. 142.

331 Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi, nr. 3388. Bu nüsha müellif hattıdır (Bkz. Mesut Aydın, *Ravzatü'l-Küberâ*, s. XXVII).

332 *1736-1737 Seferine İştirak Eden Bir Türk Denizcisinin Hatıraları*, Fevzi Kurtoglu (haz.), İstanbul, 1935 (335 Sayılı *Deniz Mecmuası*'nın Tarihi İlâvesidir).

333 *OM*, c. III, s. 181; Babinger, s. 305-306; *Gazavâtnâmeler*, s. 149-151; Markus Köhbach, "Der Osmanische Historiker İbrâhîm Na'îmeddîn aus Temesvar als Quelle Osmanischer Literarischer Überlieferung", *Ciepo, Osmanlı Öncesi ve Osmanlı Araştırmaları Uluslararası Komitesi. VII. Sempozyumu Bildirileri*, J.L. Bacque, Grammont, İ. Ortaylı ve E. van Donzel (haz.), Ankara, 1994, s. 173-178.

Silâhşör Kemânî Mustafa Ağa, *Revan Fetihnâmesi*'nde 1724 yılında Arifi Ahmed Paşanın Revan'ı fethini anlatır.³³⁴ Yine müellifi belli olmayan *Vekâyi-i Tiflis* Hacı Recep Paşanın 1137 (1724) yılında İranlılarla yaptığı savaşlar için yazılmıştır.³³⁵

Kerküklü Abdürrezzak Nevres, *Tebriziyye-i Hekimoğlu Ali Paşa*'da (*Tarihçe-i Nevres*) 1143 (1730) yılında İranlılarla yapılan savaşı, Hekimoğlu Ali Paşanın Revan Kalesi'ni kuşatan Şah Tahmasb'ı mağlup etmesi ve Tebriz'i ele geçirmesini anlatır.³³⁶ Serasker Topal Osman Paşanın 1146 (1733)'daki İran seferi ve Bağdat'ın kuşatmadan kurtarılması *Gazavât-ı Cüyüş-ı Osmâniye* isimli eserde anlatılır. Bu tarih bir Hıristiyan tarafından kaleme alınmıştır.³³⁷ Osmanlı tarihinin en meşhur ve muktedir devlet adamlarından olan Râgıb Paşanın *Tahkik ve Tevfik*'i Nadir Şah zamanında İran'la yapılan görüşmeler ve mezhep tartışmalarını ihtiva eder.³³⁸

Divân-ı Hümâyûn kâtiplerinden Sırrı, *Makale-i Vakı'a-i Kars fi Sene 1157 (Vekayi-i Nadir Şah)*'de Nadir Şah'ın 1157 (1744)'deki 75 gün süren ve başarısız Kars³³⁹ kuşatmasını anlatır. İbn Hacerzâde Osman Saf'ın da bu konuda kaleme aldığı bir eser vardır.³⁴⁰

Müellifi belli olmayan *Vekayi-i Eflak*'ta 1129 (1717) yılında Boğdan Voyvodası Mihail'e karşı tertiplenen ayaklanma üzerine yapılan sefer anlatılmaktadır.³⁴¹ Yine müellifi belli olmayan bir diğer eserde de Urfa valisi Hamalı Ahmed Paşanın İran savaşları sırasında serasker tayin edilmesinden başlanılarak Muharrem 1156-Cemaziyelevvel 1158 (Mart 1743-Haziran 1745) tarihleri arasında Paşa'nın başından geçen hadiseler ele alınmaktadır.³⁴²

334 M. Münir Aktepe, *1720-1724 Osmanlı-İran Münasebetleri ve Silâhşör Kemânî Mustafa Ağa'nın Revan Fetihnâmesi*, İstanbul 1970; a.mlf., "Hassa Silâhşörlerinden Kemânî Mustafa Ağa'nın Revân Fetihnâmesi", *VII. Türk Tarih Kongresi*, Ankara, 1973, c. II, s. 542-547

335 Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi, nr. 2435; *Gazavâtnâmeler*, s. 139-140.

336 Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi, nr. 2252; *TCYK*, s. 210-211; *Gazavâtnâmeler*, s. 142.

337 Wien Österreichische National Bibliothek, nr. 1102; *Gazavâtnâmeler*, s. 142.

338 *Koca Râgıb Mehmed Paşa, Tahkik ve Tevfik -Osmanlı-İran Diplomatik Münasebetleri'nde Mezhep Tartışmaları*, Ahmet Zeki İzgöer (haz.), İstanbul, 2003; Bekir Sıtkı Baykal-Abdülkadir Karahan, "Râgıb Paşa", *İA*, c. IX, s. 594-598.

339 TSMK, Revan, nr. 1437; Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi, nr. 2417; Bibliothèque Nationale de Paris, suppl. turc, nr. 1094; *TCYK*, s. 259-260; *Gazavâtnâmeler*, s. 147. Bu eser Yaşar Ertaş tarafından neşre hazırlanmaktadır.

340 Fahreddin Kırzioğlu, "Nadir Şah'ın 1744 Kars Muhasarası ve Bunu Anlatan Emekli Kars Kadısı Osman Saf'ın Risalesi", *Birinci Askeri Tarih Semineri*, Bildiriler, Ankara, 1983, c. I, s. 13-50.

341 Millet Kütüphanesi, Ali Emiri Kısmı, Tarih, nr. 80. *Gazavâtnâmeler*, s. 138.

342 Mehmet Günay, "Ruha Valisi Hamalizade Ahmed Paşa'nın Vekayi'i (1156-1158)", *Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi*, İstanbul, 1994.

Ahmed bin Mahmud'un bir mecmua hüviyetini taşıyan eseri, başlangıcından itibaren önemli bir kısmı kâtip el defterlerinde bulunan türden bilgileri hâvidir. Burada, Divân-ı Hümâyûnun inşa ve elkab kaideleri, Anadolu, Rumeli vs. bölgelerdeki eyalet ve kazalar, siyakat kaideleri, arz sûretleri, Ayn Ali Kanunnâmesi, taşra hazinesi ile ilgili tezkireler, tersâne-i âmire ulûfesi kayıtları gibi bilgiler yer almaktadır. Eserin asıl mühim kısmı, müellifin, (1711) Prut Seferinden itibaren katıldığı seferleri tasvir ettiği yerlerdir. Prut Seferine bizzat katıldığı için, başka kaynaklarda bulunmayan önemli bilgileri vermektedir. Ayrıca, seferin renkli bir haritasını da çizmiştir. Prut Seferinden sonra, eserde 1124 (1712)'te Rusya'ya açılıp, akâm kalan sefer, 1126-1127 (1715) Mora Seferi ve 1128 (1716) Avusturya Seferi anlatılmaktadır. Bu seferlerle ilgili *Râşid Tarihî*'nde yer almayan bilgiler mevcuttur. Avusturya seferinden sonraki hadiseler muhtasar olarak kaydedilmiştir. 16 Zilkade 1132 (19 Eylül 1720) tarihine ait Cebecibaşı marifetiyle *sur u hümâyûn-ı hitan* şenliği için yaptırılan fişeklerin masraf kaydı gibi ilginç bilgiler de vardır. 1138 (1726) İran Seferi anlatıldıktan sonra, 25 Receb 1172 (24 Mart 1759) tarihine kadar önemli hadiseler kaydedilmiştir. Ahmed bin Mahmud'un 20 Şaban 1172 (18 Nisan 1759)'den birkaç gün önce öldüğü düşünüldüğünde eseri ile ilgili kayıtları tutmaya ölümünden yaklaşık bir ay öncesine kadar devam ettiği görülür. Bu eser araştırmacılar tarafından *Tarih-i Göynüklü* diye de adlandırılmıştır.³⁴³

Sadreddinzâde Telhîsi Mustafa Efendi, *Ceride*'sinde 1123-1148 (1711-1735) yılları arasındaki önemli siyasî, idarî, askerî, iktisadî, biyografik, jeolojik, meteorolojik hadiseleri, deprem, yangın gibi felaketleri anlatmaktadır.³⁴⁴

XVIII. Yüzyılın önemli tarihçilerinden Şem'dânîzâde Fındıklılı Süleyman, Kâtip Çelebinin *Takvimü't-Tevârih*'ine zeyl ve hâşiye yaparak eseri 1146 (1727) yılına kadar getirmiş, Daha sonra da 1146-1191 (1727-1777) yılları arasındaki hadiseleri yıl yıl işleyerek zeylini genişletmiştir. Müellifin

343 Akdes Nimet Kurat, "Hazine-i Bîrun Kâtibi Ahmed bin Mahmud'un (1123-1711-Prut) Seferine Ait "Defteri" (Berlin, Preussische Staatsbibliothek, Orientalische Abteilung, Nr. 1209)", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, Ankara, 1968, c. IV, sy. 6-7, s. 261-426; Songül Çolak, *Die Bedeutung des Geschichtsschreibers Ahmed b. Mahmud und seines Werkes Târih-i Göynüklü als Quelle für die Geschichte des Osmanischen Reiches im 18. Jahrhundert*, Berlin, 1999; Şevket Rado, "Hazine-i Bîrun Kâtibi Ahmed bin Mahmud Efendi'nin Tuttuğu Prut Seferi'ne Ait Defterden Koparılan Sahifelerde Neler Vardı?", *Bellekten*, Ankara, 1987, sy. 198. s. 807-824; Erhan Afyoncu, "Hazine-i Bîrun Kâtibi Ahmed bin Mahmud kimdir?", *Türklük Araştırmaları Bilgisi*, Günay Kut Armağanı'nda yayımlanacak. Bu eser Abdurrahman Sağırlı ve Songül Çolak tarafından neşre hazırlanmaktadır.

344 Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Kâmil Kepeci Tasnifi, nr. 7500; Fazıl Işıközlü, "Başbakanlık Arşivi'nde Yeni Bulunmuş Olan ve Sadreddin Zade Telhîsi Mustafa Efendi Tarafından Tutulduğu Anlaşılan H. 1123 (1711) - 1148 (1735) Yıllarına Ait Bir Ceride (Jurnal) ve Ek-lentisi", *VII. Türk Tarih Kongresi*, Ankara, 1973, c. II, s. 508-534 (Bu tebliğde eserdeki önemli hadiseler seçilerek neşredilmiştir).

Mür'it-Tevârih isimli eserinin başlangıçtan Kanunî'ye kadar olan kısmı³⁴⁵ ile 1143-1191 (1730-1777) arasındaki hadiseleri anlatan ve asıl önemli olan bölümü yayınlanmıştır.³⁴⁶ Şem'dânîzâde eserini 13 yılda 400 kitap inceleyerek kaleme aldığını belirtir. Müellif eserini yazarken Subhi, İzzî, Hakim, Enverî ve Musazâde gibi vekayinüvislerin eserlerinden de faydalanmış, bilgi bulamadığı zaman hadiseleri kendisi araştırmıştır. Hadiselerin sosyal yönü üzerinde durur.

III. Mustafa döneminin önemli tarihlerinden birisini kaleme alan Mehmed Âkif Bey, 1171-1174 (1758-1761) yılları arasındaki, bilhassa teşrifâtla ilgili hadiseleri anlatan *Tarih-i Cülûs-ı Sultan Mustafa-i Sâlis* isimli bir eser yazmıştır. Eserinde Osmanlı Devleti'nin merasim kaidelerini (elçi kabulü, düğünler, bayramlar vs.) yıllık Şevvâl tevcihatlarını ve diğer azil ve tayinleri anlatmıştır.³⁴⁷

Osmanlı tarihinin en büyük yenilgilerinden olan 1768-1774 Osmanlı-Rus Savaşı ile ilgili müstakil tarihler kaleme alınmıştır. Mustafa Kesbî, *İbret-nümâ-yı Devlet'de* Kırım Hanlığı'ndan bahsettikten sonra 1739 Belgrad Antlaşmasının metni ve çeşitli konulara dair vesikaları vermektedir. Daha sonra eserin asıl konusunu teşkil eden 1768-1774 Osmanlı-Rus Savaşı işlenmektedir. Ancak ya eserin tamamlanamamış olması, ya da eldeki tek nüshanın eksik olması sebebiyle savaşın tamamı değil başlangıç dönemindeki Rumeli savaşları ile ilgili bilgi mevcuttur. Eserin sonunda Fransa ve İsveç ilişkilerinden bahsedilmiştir.³⁴⁸

Ahmed Resmî Efendi XVIII. yüzyılın önemli bürokratlarından ve en çok eser veren müverrihlerindedir. 1768-1774 Osmanlı-Rus Savaşı hakkındaki görüş, tenkit ve intibalarını kaydettiği *Hulâsatü'l-İtibâr* önemli eserlerindedir.³⁴⁹

345 Şem'dânîzâde Fındıklılı Süleyman Efendi, *Mür'it-Tevârih*, Ahmed Tevhid (nşr.), İstanbul, 1338.

346 Şem'dânî-zâde Fındıklılı Süleyman Efendi Târihi, *Mür'it-Tevârih*, M. Münir Aktepe (haz.), İstanbul, 1976, c. I; İstanbul, 1978, c. II/A; İstanbul, 1980, c. II/B; İstanbul, 1981, c. III.

347 Mehmed Âkif Bey, *Tarih-i Culus-ı Sultan Mustafa-i Sâlis*, Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi, nr. 2108. Bu eser tarafımızdan yayına hazırlanmaktadır.

348 Mustafa Kesbî, *İbretnümâ-yı Devlet (Tahlil ve Tenkitli Metin)*, Ahmet Öğreten (haz.), Ankara, 2002. Eser hazırlanırken iki nüsha esas alınmış ancak daha sonra bu nüshanın Kesbî'nin tarihi değil başka bir kitap olduğu anlaşılmıştır. Fakat bu tespiti yapan naşir her nedense iki metni birbiri ile kıyaslayıp, ilave ederek yayınlamıştır.

349 Virginia Aksan, *Ahmed Resmî Efendi (1700-1783)*, çev. Özden Arkan, İstanbul, 1997 (Bu kitabın tanıtımı ve tenkiti için bkz. Kemal Beydilli, "Ahmed Resmî Efendi", *Toplumsal Tarih*, İstanbul, Nisan 1998, sayı 52, s. 56-64); İsmet Parmaksızoğlu, "Bir Türk Diplomatanın Onsekizinci Yüzyıl Sonunda Devletler Arası İlişkilere Dair Görüşleri", *Belleten*, Ankara, 1983, c. XLVII, sy. 186, s. 527-545. Ahmed Resmî'nin *Hulasatü'l-İtibâr* isimli eseri ile layihalarının Kemal Beydilli ile Feridun Emecen tarafından yeni bir neşri hazırlanmaktadır.

Mehmed Necati Efendi, 1768-1774 Osmanlı-Rus Harbi sırasında Kırım cephesinde bulunmuş ve Serasker İbrahim Paşa ile birlikte esir edilerek Petersburg'a götürülmüştür. Necati Efendi Kırım cephesinde olan hadiseleri ve esareti sırasında gördüklerini *Tarih-i Kırım* adlı eserinde anlatmaktadır. Eseri 1768-1774 Osmanlı-Rus Harbinde Kırım cephesine dair en önemli kaynaktır.³⁵⁰

Süleyman Penah Efendi, 1768-1774 Osmanlı-Rus Harbinde Mora cephesi hadiseleri ile devlet nizamında yapılacak ıslahatlarla ilgili görüşlerini ihtiva eden bir tarihçe yazmıştır. Müellif eserini önce cephede yazmış, daha sonra İstanbul'a dönünce ilavelerle yeniden kaleme almıştır.³⁵¹

Mahmud Sabit, 1768-1774 yılları arasındaki Osmanlı-Rus Savaşında bulunduğu Silistre civarındaki hadiseleri ağırlıklı olarak verdiği *Tarih-i Silistre'de (Tarih-i Cedid-i Silistre)* harbin diğer cephelerinden de zaman zaman bahsetmektedir.³⁵² Bu savaşla ilgili bir diğer eser ise İbrahim bin Süleyman Nihalî'nin *Mir'âtü'd-Devlet*'idir.³⁵³

Maliye kâtiplerinden Zekeriyazâde Mehmed Said'in *Vekayi-i Zekeriyazâde* isimli eseri 1182-1184 (1768-1771) yılları arasındaki hadiseleri ihtiva eder.³⁵⁴ Azizâde Hüseyin Râmiz, tarafından kaleme alınan *Zübdetü'l-Vâkı'ât*'ta, Receb 1182-Cemâziyelevvel 1187 (29 Aralık 1768-Ağustos 1773) tarihleri arasındaki hadiseler anlatılır. Eserde bu dönemde gerçekleşen tayinler ve devlet ricalinin vefatları hakkında geniş bilgi bulunmaktadır.³⁵⁵

XVIII. Yüzyılın son çeyreğinde Tunus beyi olan Mehmed Beyin maiyetinde bulunan Hasan bin Yusuf Ahıskavî, kaleme aldığı *Tarihçe-i Cezayir'de (Tezhibü't-Tevârih)* 1189 (1775-1776) yılında İspanyolların Cezayir ve civarına hücumları ile Cezayir'in durumunu anlatır.³⁵⁶

350 Faik Reşit Unat, "Kırım Tarihi veya Necati Efendi'nin Rusya Sefaretnamesi", *Tarih Vesikaları*, Ankara, 1944-1949, sayı 13-15); a.mlf., "Kırım'ın Osmanlı İdaresinden Çıktığı Günlere Ait Bir Vesika: Necati Efendi Sefaretnamesi veya Sergüzeştnamesi", *III. Türk Tarih Kongresi*, Ankara, 1948, s. 367-374; Necati Efendi, "Tarih-i Kırım (Rusya Sefaretnamesi)", Erhan Afyoncu (haz.), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 1990.

351 Aziz Berker, "Mora İhtilali ve Tarihçesi veya Penah Efendi Mecmuası", *Tarih Vesikaları*, Ankara, 1943, c. II, sy. 7-12; diğer nüshası için bkz. Ömer Karayumak, "Mora İhtilali Tarihçesi", İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Mezuniyet Tezi, İstanbul, 1979. Süleyman Penah Efendinin eserinin yeni bir neşri Mustafa Oğuz tarafından hazırlanmaktadır.

352 Süleymaniye Kütüphanesi, Reşid Efendi, nr. 625; Wien Osterreichische National Bibliothek, nr. 1121; nr. 1122; Bibliotheque Nationale de Paris, suppl. turc, nr. 1141.

353 Yazması yeni bulunmuş bu eser Hakan Karateke tarafından yayınlanacaktır.

354 TSMK, Hazine, nr. 1572; Karatay, c. I, s. 305.

355 İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, TY, nr. 2395.

356 TSMK, Hazine, nr. 1606.

Zaimzâde Mehmed Sadık, 1787 yılında meydana gelen Osmanlı-Rus-Avusturya Savaşını anlatan bir eser yazmıştır. *Vak'a-i Hamidiyye* ve *Nemçe Seferi* adlarını taşıyan iki eser yazmış gibi görünmektedir. Ancak bu iki eser tertip farklarıyla aynı hadiseleri anlatmaktadır. *Vak'a-i Hamidiyye* adını taşıyanı basılmıştır. Ancak *Nemçe Seferi* ismini taşıyan ve ayrı bir esermiş gibi gösterileni yazma haldedir.³⁵⁷ Bu savaşa ait bir diğer eser ise Cizyedârzâde Ahmed Bahaeddin'in, *Gazavât-ı Yusuf Paşa'sıdır*. 1202 (1787-1788) yılında Sadrazam Gürcü Yusuf Paşanın Avusturyalılarla savaşını ve başarılarını anlatır.³⁵⁸ Müellifi belli olmayan *Sefernâme-i Serdâr-ı Ekrem Yusuf Paşa* isimli eser de Yusuf Paşanın 1787'de Avusturyalılar ile yaptığı savaşı anlatmak için kaleme alınmıştır.³⁵⁹

Taylesanizâde Hâfız Abdullah Efendi İstanbul hayatı için önemli olan eserinde 1785-1789 yılları arasındaki hadiseleri anlatır. Memuriyetlere yapılan tayinlere genişçe verir. Bu kitaba yanlışlıkla *Tarih-i Lebiba* adı verilmiştir.³⁶⁰ İsmail bin Hüseyin'in *Vukuâtnâme* isimli tarihi 1789-1798 yılları arasında meydana gelen saray ağırlıklı bazı hadiseleri ihtiva eder.³⁶¹

Gazavât-ı Cezayirli Gazi Hasan Paşa'nın birinci bölümünde 1184 (1770)'te Rusların işgal ettiği Limni adasının Hasan Paşa tarafından kurtarılışı, ikinci bölümde Cezayirli'nin 1189 (1775)'da Suriye'de isyan etmiş olan Zahir Ömer'i Akkâ'da kuşatması ve kaleyi ele geçirmesi, son bölümde ise 1193 (1779)'te Mora'daki asi Arnavutların yarımadaдан çıkarılışı anlatılır. Eserin birinci bölümünü Limnili Çâkerî İsmail kaleme almış, daha sonraki bölümleri ise Çâkerî'nin eserine zeyl olarak Muhammed Tahir bin Osman yazmıştır. Muhammed Tahir'in yazdığı kısımlar daha teferruatlı olduğu için önemlidir.³⁶²

III. Selim dönemi ve tahttan indirilmesiyle ilgili birçok eser kaleme alınmıştır. *Tüfengçibaşı Ârif Efendi Tarihçesi'*nde Nizâm-ı Cedid ıslahatlarından kısaca bahsedildikten sonra bu döneme son veren Kabakçı İsyanı, IV. Mus-

357 İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, TY, nr. 2532; Zaimzâde Mehmed Sadık, *Vak'a-i Hamidiyye*, İstanbul 1289; "Mustafa Öge, Vak'a Hamidiyye Mehmet Sadık Zaim-zade (tenkidli transkripsiyon)", Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Balıkesir, 2001; Fikret Sarıcaoğlu, s. XXVIII.

358 Millet Kütüphanesi, Ali Emiri kısmı, Tarih, nr. 205; TCYK, s. 140.

359 İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, nr. TY 3254; *Gazavâtnâmeler*, s. 156.

360 *Taylesanizâde Hâfız Abdullah Efendi Tarihi, İstanbul'un Uzun Dört Yılı (1785-1789)*, Feridun M. Emecen (haz.), İstanbul, 2003, II c.; Feridun M. Emecen, "Tarih-i Lebiba'ya Dair", *Tarih Dergisi*, İstanbul, 1982, sy. 33, s. 237-254.

361 Millet Kütüphanesi, Ali Emiri Kitapları, nr. Tarih 625.

362 Tefvik Temelkuran, "Gazavat-ı Cezayirli Gazi Hasan Paşa", İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul, 2000; Ercüment Kuran, "Gazavat-ı Cezâyirli Gazi Hasan Paşa'ya Dair", *Tarih Dergisi*, İstanbul, 1960, sy. 15, s. 95-98.

tafa'nın cülûsu ve saltanatının ilk günleri 22 Şaban 1221 (4 Ekim 1806)'e kadar anlatılmaktadır.³⁶³ Müellifi belli olmayan *Yayla İmamı Risalesi*'de (*Tarih-i Vekayi-i Selimiyye*) aynı konular üzerinedir. Kabakçı Ayaklanması, Alemdar Mustafa Paşanın İstanbul'a gelişi, IV. Mustafa'nın tahttan indirilerek II. Mahmud'un tahta geçirilmesi gibi hadiselerle şahit olan Topkapı-Yayla'daki Aydın Kethüda Camii imamı tarafından bu risâlede anlatılmıştır.³⁶⁴

Ahmed Câvid, III. Selim tarafından önemli olayları yazmakla görevlendirilmesi üzerine 1204 Ramazanından 1205 Cemâziyelevveline (Mayıs 1790-Ocak 1791) kadar gelen hadiseleri *Hadika-i Vekayi* ismiyle kaleme almıştır.³⁶⁵

Müellifi belli olmayan ve III. Selim'in tahttan indirilmesini anlatan risâle 18 Rebiülevvel 1222 Pazartesi günü askerlerin ayaklanıp Boğaz nazırı Mahmud Raif'i öldürmeleri ile başlamakta ve Kabakçı Mustafa Ayaklanmasına katılanların bir kısmına verilen görev ve atıyyelerin zikri ile bitmektedir.³⁶⁶ III. Selim dönemini anlatan diğer eserler ise Celal Beyzâde'nin *Sultan-ı Selim Sâlis Tarihi*³⁶⁷ ve Mustafa Necib Efendinin eseridir.³⁶⁸ Müellifi belli olmayan ve bir yıllık vekayi'nin anlatıldığı bir eserde de 1220 (1805) yılı hadiselerinden bahsedilir.³⁶⁹

Fransa'nın Mısır'ı işgali ilgili olarak çeşitli tarihler kaleme alınmıştır. Hasan İzzet Efendi, iki defa sadrazamlık yapan Yusuf Ziya Paşanın hayatı, Napolyon'la Mısır'daki savaşları ve bu esnada Yusuf Paşanın yanında bulunan ricâlin (Cezzâr Ahmed Paşa vs.) hâl tercümelerinden bahseden *Ziyânâme* isimli bir eser yazmıştır.³⁷⁰ Mehmed Emin Karahanzâde'nin yazdığı *Tarihçe* de Mısır'ın Fransızlardan geri alınması ve Serdar Yusuf Ziya Paşanın burada gösterdiği yararlılıklarla ilgilidir.³⁷¹ Kapdan-ı Derya Küçük Hü-

363 Fahri Çetin Derin, "Tüfengçi-başı Ârif Efendi Tarihçesi", *Bellekten*, Ankara, 1974, sy. 151, s. 379-443.

364 Fahri Çetin Derin, "Yayla İmamı Risalesi", *Tarih Enstitüsü Dergisi*, İstanbul, 1973, sy. 3, s. 213-272.

365 Ahmed Cavid, *Hadika-i Vekayi*, Adnan Baycar (haz.), Ankara, 1998; Adnan Baycar, "Ahmed Cavid'in *Müntehabatı*", İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul, 1999; Abdülkadir Özcan, "Ahmed Cavid", *DİA*, c. I, s. 52-53.

366 Fahri Çetin Derin, "Kabakçı Mustafa Ayaklanmasına Dair Bir Tarihçe", *Tarih Dergisi*, İstanbul, 1973, sy. 27, s. 99-110.

367 Mehmed Çoban, "Celâl Bey-zâde, Sultan-i Selim-i Sâlis Tarihi", İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Mezuniyet Tezi, İstanbul, 1981.

368 *Sultan Selim-i Sâlis Asrı Vekayi'ine...*, İstanbul, 1280; Bayram Doğan, "Mustafa Necib Efendi Tarihi", Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2001.

369 Beyhan Kiran, "'1220 Senesi Vekayi'i' Adlı Eserin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi", Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 1993.

370 *OM*, c. III, s. 49; Babinger, s. 362; *TCYK*, s. 152.

371 İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, TY, nr. 6114; *Gazavât-nâmeler*, s. 159.

seyin Paşanın Mısır'daki Fransızlarla savaşları da *Gazavât-ı Hüseyin Paşa* isimli eserde anlatılmıştır.³⁷²

Mustafa Resmî Efendi, *Vak'anâme-i Mısır*'da Napolyon'un Mısır'ı işgalini, ona karşı gösterilen direnişi ve Cezzâr Ahmed Paşanın Napolyon ile yaptığı savaşı ve Napolyon'un Fransa'ya dönüşünü anlatır. Eserin asıl kısmı Akkâ önündeki mücadeledir.³⁷³ Napolyon'un Akkâ kuşatması ile ilgili bir vekayinâme de Osmanlı Arşivi'nde bulunarak Uzunçarşılı tarafından yayınlanmıştır.³⁷⁴ Abdurrahman bin Hasan Cebertî'nin Arapça eseri *Mazharü't-Takdîs bi-Zehâbi Devleti'l-Fransis*'te Fransızların 1798-1801 yılları arasında Mısır'ı işgalini anlatır. Eserin Türkçeye çevirisi yapılmıştır.³⁷⁵ Cebertî'nin Mısır tarihi açısından asıl önemli eseri 1688-1821 yılları arasında Mısır'da geçen hadiseleri anlattığı dört ciltlik *Acâibü'l-Âsâr fi't-Terâcim ve'l-Ahbâr* isimli eseridir.³⁷⁶

Said Efendi tarafından yazılan *Tarih-i Vâsf-ı Cezzâr Ahmed Paşa*'da Ma'noğullarıyla, Şihaboğulları'nın Cebel-i Lübnan'daki durumları, Cezzâr Ahmed Paşanın bunlarla mücadelesi, 1772'de Rus donanmasıyla işbirliğine giren Dürzîlerle yapılan savaşlar anlatılır.³⁷⁷

Müellifinin kimliği tespit edilemeyen *Kethüda Said Tarihi* isimli eserde XVIII. yüzyıldaki Türk-Rus savaşları, Rusya'nın yaptığı reformlar, Osmanlı Devleti'nin yükseliş ve düşüş sebepleri ve Avrupa'nın durumundan bahsedildikten sonra Nizâm-ı Cedid ve yapılan yenilikler, III. Selim'in tahttan indirilip IV. Mustafa'nın padişah olması ve Alemdar'ın ortaya çıkışı anlatılır. Müellif birçok belgeyi ve Avrupa tarihlerini kullanmıştır. *Âsım Tarihi*'ne bu eserin önemli bir kısmı alınmıştır. Eserin nüshaları *Said Efendi Tarihçesi*, *Tarih-i Vak'a-i Selimiye* ve *Türk-Rus Münasebetleri ve Savaşları Tarihi (Tarih-i Sefer-i Rusya)* adlarını taşır.³⁷⁸

372 *Gazavâtnâmeler*, s. 159-160.

373 *Vak'anâme-i Mısır*, İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, İbnülemin Kitapları, nr. T. 2697. Bu eserin Süleymaniye Kütüphanesi, Hacı Mahmud Efendi, 4910 numarada kayıtlı nüshası yüksek lisans tezi olarak hazırlanmıştır. Müellifinin Mustafa Resmî Efendi olabileceği kanaatine varıldığı belirtilmekte ama kesin bir netice zikredilmemektedir. (Bkz. Osman Koç, "Gazâ-nâme-i Cezzâr Gazî El-Hacî", Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Kayseri, 1992).

374 İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "Başvekâlet Arşivi'nde Bonapart'ın Akkâ Muhasarasına Dair Bir Vekayinâme", *Tarih Semineri Dergisi*, İstanbul, 1938, sy. II, s. 3-31.

375 *Tarih-i Mısır*, çev. Mustafa Behçet, İstanbul, 1282; Mehmet Maksudoğlu, "Cebertî, Abdurrahman b. Hasan", *DİA*, c. VII, s. 190.

376 Peter M. Holt, "Al-Jabarti's Introduction to the History of Ottoman Egypt", *Bulletin of the School of Oriental and African Studies*, 1962, c. XXV, sy. 1, s. 38-51; Ahmet Özel, "Acâibü'l-Âsâr", *DİA*, c. I, s. 314-315.

377 İstanbul Üniversitesi ktp., TY, nr. 6206; Sevgi Çetinkaya, "Tarih-i Vâsf-ı Cezzâr Ahmed Paşa", İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Mezuniyet Tezi, İstanbul, 1975.

378 Ahmet Özcan, "Kethüda Said Tarihi ve Değerlendirmesi", Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Kırıkkale, 1999.

Câbî Ömer Efendinin *Câbî Tarihi (Tarih-i Sultân Selim-i Sâlis ve Mahmud-ı Sâni)* isimli tarihi Osmanlı tarihçiliğinde eşi benzeri olmayan bir tarihtir. Diğer tarihlerin aksine halk arasında meydana gelen her türlü olayı anlatır. İstanbul hayatı ile ilgili vazgeçilmez bir eserdir. 1788-1814 tarihleri arasındaki günlük olaylar anlatılmaktadır.³⁷⁹ Soğan Ağa Camii imamı Mehmed, *Cerîde*'sinde 1221-1228 (1807-1813) tarihlerindeki hadiseleri Soğan Ağa Camiini merkez alarak gün gün anlatır. Bir imam tarafından kaleme alınmış önemli bir günlüktür.³⁸⁰

Başeski Şevkî Molla Mustafa araştırmacılar tarafından *ruznâme* diye isimlendirilen günlüğünde 1159-1219(1746-1804) yılları arasında Saraybosna'daki önemli hadiseleri anlatmaktadır. Özellikle şehrin çeşitli sebeplerden ölen önemli şahsiyetlerini tek tek not etmiştir.³⁸¹ Saraybosna ile ilgili bir diğer eser de İbrahim Kapıcı Vehbi'nin günlüğüdür. Vehbi eserinde 1187-1211 (1775-1796) yılları arasındaki hadiseleri anlatır.³⁸² Bir diğer Bosnalı tarihçi Salih Sıdkı bin Kadı Mahmud ise Sırpların 1228 (1804)'deki ayaklanmalarını tasvir eder.³⁸³

XIX. Yüzyılın ikinci yarısında bir tarihçe kaleme alan Ahmed Rifat Efendi *Mecmua-i Vekayi-i Asr-ı Mahmud Han-ı Adli* isimli eserinde III. Selim'in şehâdeti, Alemdar'ın gelişi, II. Mahmud'un cülûsu, Alemdar'ın katli, Rusçuk yaranının firarı ve takibatı, Sırp isyanları ve diğer gelişmelerden bahsedip, Bükreş Anlaşmasının tasdiknameleri ile 1812 yılında bitirmektedir.³⁸⁴

II. Mahmud döneminde Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılması üzerine birçok tarih yazılmıştır. Vekayinüvis Esad Efendinin, *Üss-i Zafer*'inde Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılması anlatılır.³⁸⁵ Aynî'nin manzum *Nusretnâme*'si de Yeniçeriliğin kaldırılması üzerine yazılmıştır.³⁸⁶ Mehmed Daniş'in *Neticetü'l-Vekayi* isimli eseri 29 Şaban 1241 (8 Nisan 1826)'de II. Mahmud'un, ardından da diğer devlet adamlarının Nusretiye Camii'ni ziyaretlerinin anlatımı

379 *Câbî Tarihi (Tarih-i Sultân Selim-i Sâlis ve Mahmud-ı Sâni)*, Mehmed Ali Beyhan (haz.), Ankara, 2002, II c.

380 Kemal Beydilli, *Osmanlı Döneminde İmamlar ve Bir İmamın Günlüğü*, İstanbul, 2001.

381 Kerime Filan, "Başeski Şevki Molla Mustafa, Rûz-nâme, Metin-Sözlük-İnceleme", Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Ankara, 1999; Franz Babinger, "Beş Bosnalı Osmanlı Tarih Yazarı", çev. Necdet Öztürk, *Türklük Araştırmaları*, İstanbul, 1993, sy. 7, s. 120.

382 Franz Babinger, "Beş Bosnalı Osmanlı Tarih Yazarı", s. 120.

383 Franz Babinger, a.g.m., s. 121.

384 İlmihan Sağlamdemir, "Mecmua-i Vekayi-i Asr-ı Mahmud Han-ı Adli", Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 1994.

385 *Üss-i Zafer*, İstanbul 1243, 2. baskı İstanbul, 1293.

386 Mehmet Arslan, "Yeniçeriliğin Kaldırılmasına Dair Edebî Bir Metin: Aynî'nin Manzum Nusretnâme'si", *Osmanlı Makaleleri*, İstanbul, 2000, s. 319-370.

ile başlar. Daha sonra Rumların isyanının bastırılması, Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılması öncesi ve sonrası gelişen hadiseler anlatıldıktan sonra, eser Vak'a-i Hayriyye sırasında çıkarılan Sancak-ı Şerif'in 15 Haziran 1826'da tekrar yerine konulması ile bitmektedir. Müellif kendi gördüğü hadiseleri eserinde anlatmıştır.³⁸⁷ Şirvânî Fatih Efendi, *Gülzâr-ı Fütûhât* isimli eserinde Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılışını anlatır.³⁸⁸ Ayrıca Nazif Ağakulu'nun *Emâre-i Zaferî*³⁸⁹ ve yazarı belli olmayan *Yeniçeriliğin İlgasına Dair Bir Risâle*'de de bu konu işlenmiştir.³⁹⁰

II. Mahmud döneminin bir diğer önemli meselesi olan Mora'daki Rumların ayaklanması da tarihçilerin işlediği bir konudur. Moralı Melek Beyin, Rumca eserleri de kullandığı *Mora İhtilali Tarihi*,³⁹¹ Vahî Mehmed Paşanın 1237 (1822)'de Sakız'daki ayaklanma ve bastırılması ile ilgili *Tarih-i Vak'a-i Cezire-i Sakız*³⁹² ve Mehmed Mansur'un *Rum Fetretine Dair Tarihi*'i³⁹³ ilk akla gelen eserlerdir.

Moralı Ahmed Paşazâde Mîr Yusuf Beyin kendi müşâhadeleriyle, *Esad Tarihi*'ndeki bilgilerden istifade ederek yazdığı eseri *Mîr Yusuf Tarihi, Mora Vak'asına Dair Bazı Ma'lumat ve Mora Vak'asına Dair Tarihçe*'si isimleriyle anılır. Müellif eserine bir isim vermemiştir. Mora İsyanının anlatıldığı eserin en önemli kısmı müellifin bizzat şahit olduğu Rumların Anabolu kuşatması kısmıdır.³⁹⁴ Rum isyanıyla ilgili müellifi belli olmayan *Rusların Rumları Himayelerine Dair*³⁹⁵ ve *Rum İhtilaline Dair Tercüme Risâleler* isimli iki eser daha vardır.³⁹⁶

Hekimbaşı, şair ve edip bir zât olan Abdülhak Molla, *Tarih-i Livâ* isimli eserinde II. Mahmud'un 1827-1828 Osmanlı-Rus Harbi devam ederken 3

387 Şamil Mutlu, *Yeniçeri Ocağının Kaldırılışı ve II. Mahmud'un Edirne Seyahati, Mehmed Daniş Bey ve Eserleri*, İstanbul, 1994.

388 Şirvânî Fatih Efendi, *Gülzâr-ı Fütûhât*, Mehmet Ali Beyhan (haz.), İstanbul, 2001; Mehmet Ali Beyhan, "Yeniçeri Ocağının Kaldırılışına Dair Bir Risâle: Gülzâr-ı Fütûhât", *Ata Dergisi*, Konya, 1997, sy. 7, s. 237-251.

389 İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, TY, nr. 2474; Bekir Kütükoğlu, "Sultan II. Mahmud Devri Osmanlı Tarihçiliği", *Sultan II. Mahmud Devri ve Reformları Semineri*, İstanbul, 1990, s. 12.

390 Millet Kütüphanesi, Ali Emiri, Tarih, nr. 655; B. Kütükoğlu, a.g.m., s. 12.

391 TTK Kütüphanesi, nr. 30; İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, İbnülemin Kitapları, nr. 2527; B. Kütükoğlu, a.g.m., s. 13.

392 *Tarih-i Vak'a-i Cezire-i Sakız*, İstanbul, 1290.

393 Mehmed Mansur, *Rum Fetretine Dair Tarih*, İstanbul 1288. Eserin ikinci ve üçüncü kısımları yazma haldedir, İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, TY, nr. 6084-6085. Bkz. B. Kütükoğlu, a.g.m., s. 13.

394 Millet Kütüphanesi, Ali Emiri, Tarih, nr. 564; B. Kütükoğlu, a.g.m., s. 12.

395 TTK Kütüphanesi, Yazma, nr. 187; B. Kütükoğlu, a.g.m., s. 13.

396 İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, İbnülemin Kitapları, nr. 2488, 2527; B. Kütükoğlu, a.g.m., s. 13.

Rebiülevvel 1244-16 Şevval 1245 (13 Eylül 1828-10 Mart 1830) tarihleri arasında yeni kurulan askerî birliklerle beraber Rami Kışlası'nda kaldığı esnada meydana gelen hadiseleri gün gün anlatmaktadır.³⁹⁷

Feraizîzâde Mehmed Said, II. Mahmud döneminde kaleme aldığı iki büyük ciltten oluşan *Tarih-i Gülşen-i Maarif* isimli eserinde yaratılıştan I. Abdülhamid'e kadar gelen olayları anlatır.³⁹⁸ Yine II. Mahmud döneminde Merzifonlu Ebubekir Efendi 1182-1228 (1768-1813) yılları arasındaki hadiseleri anlatan *Vak'a-i Cedide* isimli kısa bir tarih yazmıştır.³⁹⁹

Ruznâmeler ve Ruzmerreler

XVIII. Yüzyılda karşımıza sırkâtipleri tarafından tutulan, padişahların hayatlarının gün gün anlatıldığı ruznâmeler çıkar. Sırkâtibi Selâhi'nin, *Zabt-ı Vekâyi-i Yevmiyye-i Cenâb-i Hazret-i Şehriyârî* isimli eserinde padişah merkeze alınarak 1 Muharrem 1148-25 Cemâziyelevvel 1151 (24 Mayıs 1735-10 Eylül 1738) yılları arası gün-gün anlatılır.⁴⁰⁰ Yine I. Mahmud'un anlatıldığı bir başka ruznâme daha vardır. Kadı Ömer tarafından yazılan *Ruznâme'de* 1157-1163 (1744-1750) yılları arasındaki hadiseler gün gün anlatır.⁴⁰¹

III. Osman'la ilgili bir ruznâme parçası mevcuttur. Padişahın 8 Şaban-23 Zilhicce 1168 (20 Mayıs-30 Eylül 1755 tarihleri arasındaki faaliyetlerini anlatır.⁴⁰² Üçüncü Osman'dan sonra tahta geçen III. Mustafa'nın tahta çıkışından sonraki 6 yılının anlatıldığı bir ruznâme mevcuttur. Bu ruznâme 1757-1763 yılları arasındaki hadiseleri ihtiva eder.⁴⁰³

I. Abdülhamid'le ilgili birkaç ruznâme vardır. Sırkâtibi Mustafa Efendi'nin *Ruznâme'si* 2 Cemâziyelevvel-29 zilhicce 1188 (11 Temmuz 1774-2

397 Abdulhak Molla, "Tarih-i Livâ", Mehmet Yıldız (haz.), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 1995; Ayşegül Demirhan Erdemir, "Abdülhak Molla", *DİA*, c. I, s. 210-211.

398 Feraizîzâde Mehmed Said, *Tarih-i Gülşen-i Maarif*, Mehmed Esad (nşr.), İstanbul, 1252, II c.; Babinger, s. 382.

399 *Vak'a-i Cedide*, İstanbul, 1332. *OM*, c. III, s. 12; Babinger, s. 383.

400 İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, nr. TY 2518. Nihal Atsız, "İstanbul Kütüphanelerinde Tanınmamış Osmanlı Tarihleri", *Türk Kütüphaneciler Derneği Bülteni*, Ankara, 1957, c. VI, sy. 1-2, s. 73-74. Bu ruznâme Mahmut Ak tarafından neşre hazırlanmaktadır.

401 Millet Kütüphanesi, Ali Emiri Kitapları, nr. Tarih 423; Yavuz Oral, "Ruznâme-i Sultan Mahmud Han-ı Evvel (Kadı Ömer Efendi'nin)", İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Mezuniyet Tezi, İstanbul, 1966.

402 TSMA, nr. E 12358; Yunus Irmak, "III. Mustafa Ruznâmesi (1171-1177/1757-1763)", Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 1991, s. XX.

403 Yunus Irmak, *a.g.t.*

Mart 1775) tarihleri arasındaki günlük hadiseleri ihtiva eder.⁴⁰⁴ Bunu sırayla Sırkâtibi İsmail Zihni Efendi, Sırkâtibi Ebubekir Sıdkı Efendi ve Sırkâtibi Bolevî İbrahim Efendi tarafından tutulan ve 16 Rebiülâhir 1192-8 Zilhicce 1193 (14 Mayıs 1778-17 Aralık 1779), 1 Muharrem 1197-9 Receb 1203 (7 Aralık 1782-5 Nisan 1789) tarihleri arasındaki günlük olayları bazı gün ve ayları atlayarak anlatan müsvedde haldeki *Ruznâme* izler.⁴⁰⁵

Sırkâtibi Ahmed Efendi tarafından tutulan III. Selim dönemine ait *Ruznâme* 9 Receb 1205-Ramazan 1217 (15 Mart 1791-Aralık 1802) tarihleri arasında ihtiva eder.⁴⁰⁶ III. Selim dönemine ait bir *ruznâme* parçası ise 1206-1207 (1791-1792) yıllarına ait bazı hadiseler üzerinedir.⁴⁰⁷ Bir diğer parça *ruznâme* ise 1 Rebiülâhir 1204-9 Receb 1205 (19 Kasım 1789-13 Mart 1791) tarihleri arasındaki hadiseleri anlatır.⁴⁰⁸ IV. Mustafa dönemine ait parça halinde bulunan *ruznâme* ise Şevval 1222 (Aralık 1807)'deki bir aylık hadiselerden bahseder.⁴⁰⁹ Yine henüz tamamı yayınlanmamış olan bir *ruznâme* ise III. Selim devrinden başlayıp, IV. Mustafa'nın hükümdarlığını ve kadar II. Mahmud'un ilk yıllarını Ş 1217 - 7 Z 1223 (Aralık 1802-24 Ocak 1809) ihtiva eder.⁴¹⁰ II. Mahmud'dan sonra bu tür *ruznâmelere* rastlanılmamaktadır.

Sırkâtîplerinin yanı sıra hadiseleri günlük olarak kaleme alan başkalarına da rastlanılmaktadır. Bu tür eserlere ise *ruzmerre* adı verilir. 6 Rebiülevvel 1168-24 Şevval 1179 (21 Aralık 1754-5 Nisan 1766) tarihleri arasındaki tayin, azl, sürgün, mevâcib dağıtılması, yangın, deprem gibi hadiseleri gün gün veren bir *ruzmerre* vardır. Eserin⁴¹¹ yazarı kütüphane katalogunda Seyyid Hüsnü olarak geçmektedir.⁴¹²

404 Atatürk Kitaplığı (Belediye Kütüphanesi), Muallim Cevdet Kısmı, nr. O.121. Fikret Sarıcaoğlu, *Kendi Kaleminden Bir Padişahın Portresi, Sultan I. Abdülhamid (1774-1789)*, İstanbul, 2001, s. XXIV. Bu *ruznâme* Fikret Sarıcaoğlu tarafından neşre hazırlanmaktadır.

405 TSMA, nr. E. 12360/1-17. Fikret Sarıcaoğlu, *a.g.e.*, s. XXIV. Bu *ruznâme* de F. Sarıcaoğlu tarafından yayınlanacaktır.

406 III. Selim'in Sırkâtibi Ahmed Efendi Tarafından Tutulan *Ruznâme*, Sema Arıkan (haz.), Ankara, 1993.

407 İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "Üçüncü Sultan Selim Zamanında Yazılmış Dış Ruznâmesinden 1206/1791 ve 1207(1792) Senelerine Âit Vekayi", *Belleten*, Ankara, 1993, sy. 148, s. 607-662.

408 TSMA, nr. E 12357; Sema Arıkan, s. VIII.

409 TSMA, nr. E 108; Yunus Irmak, s. XXI.

410 Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Milli Emlak Kısmı, nr. 11. Bu *ruznâmenin* bir kısmı yayınlanmıştır. Bkz. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "Kabakçı Mustafa İşyanına Dair Yazılmış Bir Tarihçe", *Belleten*, Ankara, 1942, sy. 23-24, s. 253-261 (Eserin bir kısmının neşridir). Tamamı ise Yüksel Çelik tarafından neşre hazırlanmaktadır.

411 İstanbul Arkeoloji Müzeleri Kütüphanesi, nr. 397. Bu *ruzmerreyi* Recep Ahıskalı ile birlikte yayına hazırlamaktayız.

412 Necdet Öztürk, "İstanbul Arkeoloji Müzeleri Kütüphanesindeki Tarih Yazmaları", *Türk Dünyası Araştırmaları*, İstanbul, 1989, sy. 63, s. 138.

III. Mustafa'nın kahvecibaşılığı ve musahibliği hizmetinde bulunmuş olan Nakşî Mustafa Ağa hükümdarın günlük hayatını yansıtan bir eser yazmıştır. Ancak bu eserin tam olarak neyi ihtiva ettiğini bilemiyoruz. İ. Hakkı Uzunçarşılı tarafından tanıtılmış olan eksik nüshası 1171 (1758) yılına ait üç aylık hadiseleri anlatmaktadır. Bu eserin bugün nerede olduğu bilinmemektedir. Üzerinde iyi bir inceleme yapılamadığı için mâhiyeti de tam olarak belli değildir.⁴¹³

Yine III. Mustafa döneminde aleme alınmış ve İstanbul'daki günlük gelişmelerin işlendiği *Mehmed Hasib Ruznâmesi*'nde 10 Zilkade 1182-11 Zilkade 1193 (18 Mart 1769-20 Kasım 1779) tarihleri arasındaki hadiseler, sistemsiz olarak gelişigüzel anlatılır.⁴¹⁴

Yazarı tam olarak belli olmayan bir *Ruzmerre*'de ise I. Abdülhamid dönemi ile III. Selim'in ilk yılları anlatılır. Bu eserde 9 Zilkade 1187-18 R 1205 (22 Ocak 1774-25 Aralık 1790) yılları arasındaki hadiseler gün gün verilmiştir.⁴¹⁵

II. Mahmud döneminde yazılmış olan Hafız Hızır İlyas Ağanın *Tarih-i Enderun*'u (*Letaif-i Enderun*) 1227-1246 (1812-1830) yılları arasındaki saray hadiselerini teferruatlı olarak anlatan bir ruzmerredir. Saray hayatı açısından son derece kıymetli bir eserdir.⁴¹⁶

The Principal Sources of Ottoman Political History: The Chronicles

Erhan AFYONCU

Abstract

Since 1980s studies on the social and economic history have dominated historical scholarship in Turkey and this resulted in the negligence of political history. This negligence has recently become a significant issue in Turkish historiography. Most of the studies on social and economic history in this respect are

413 İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "Vekayi' Sultânî Tarih-i Nakşî", *Türk Tarih-i Encümeni Mecmuası*, İstanbul, 1929, sy. 98, s. 12-15.

414 Süleyman Göksu, "Mehmed Hasib Ruznâmesi (H.1182-1195/ M. 1768-1781)", Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 1993.

415 TTK Kütüphanesi, Yazma, nr. 1001. Fikret Sarıcaoğlu, *a.g.e.*, s. XXV. Bu ruznâme Fikret Sarıcaoğlu tarafından neşre hazırlanmaktadır.

416 Hafız Hızır İlyas, *Letaif-i Vekayi-i Enderun*, İstanbul 1276; Hafız Hızır İlyas Ağa, *Tarih-i Enderun (Letaif-i Enderun)*, 1812-1830, Cahit Kayra (sadeleştiren), İstanbul, 1987.

neither social history nor economic history. Moreover, due to the lack of sufficient background for political history, they are quite ambiguous.

As opposed to the common belief, the historiography of Ottoman political history has been considerably neglected and therefore has not yet been completed. In this context, the chronicles are the principle sources for Ottoman Political history. Hence, the completion of the transliteration of these chronicles is the foremost task of Ottoman historians.

The Ottoman chronicles starts very late when compared with the foundation of the Empire. Although the empire was established at the very end of the 13th century, our earliest chronicle dates back to the beginning of 15th century. *Yahşi Fakih Menâkıbnâmesi* is the first Ottoman chronicle; however, unfortunately, copies of this chronicle did not reach to present time. Therefore, Ahmedî's *İskendernâme* is the earliest chronicle that survives. It was with the reign of Bayezid II that the expansion and consolidation of the Ottoman Empire was also reflected to the proliferation of the chronicles. This article examines these chronicles as the principal sources of Ottoman political history.